

Lwy. ^v

353

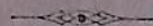
N 912

2000

Խ Օ Ր Ի Ո
ԿԱՄ
ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ

Ի ՊԷՏՈ
ՆԱԲԵԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԱՑ

ՄԱՏԱՄ Զ. ԳԱՌՈ

ԹԱՐԳՄԱՆՆՑ Ի ԳԱՂՂԻՆՈՒՆԷ
ՍԱԹԻՆԻԿ Գ. ՀԱՐԵՆՑ

Կ ՊՕԼԻՍ
ՏՊԱԴՐՈՒԹԻՒՆ Ե. Մ. ՏՆՏԵՍԻԱՆ

1879

N 212 4x 5.
N 298 m

10.

Մ Օ Ր Ի Ս

Կ Ա Մ

Ա Շ Խ Ա Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Լայ
353

Մ Օ Ր Ի Ս

ԿԱՄ

Այ

ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ

Ի ՊԷՏՍ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԱՅ

ՄԱՏԱՄ Զ. ԳԱՌՈՐ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ Ի ԳԱՂՂԻՆՈՒՆԷ

ՍԱԹԻՆԻԿ Գ. ՀԱՐԵՆՑ

745

N 2124

N 225

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ե. Մ. ՏՆՏԵՍԵԱՆ

ՍԻՒՄՊԻԻԼԼԻ ԽԱՆ ԹԻԻ 47.

1879

406

353-2003 (5098/38)

28-352

8

ՌԻՊԼԵԶ

ԱՌ ՄԵԾ ՄԱՅՐՆ ԻՄ

ՏԻԿԻՆ Թ. ՈՒՆՃԵԱՆ

Ըգնախախայրիս խուն իմ վաստակոց
Առաջին պըտուդ քէն խնամեալ տընկոյս ,
ՄՕՐԻՍ , ԱՇԽԱՏԱՆՔ , Առաքինութիւն
Քեզ տամ 'ի նուէր , եւ 'ի քեզ' Հայուն :

Լիցի երջանիկ մանուկն , որքն անոր ,
Թէ արկցի 'ի կիր գուր , հանճար , քըրտունք ,
Հաց քաղցր , սիրտ խաղաղ , խիղճ եւ տուն
անդորր ,
Կին , գաւակ բարի , կեանք իւր փառասոր :

Եւ դու , մայրդ իմ մեծ , որ ծընար գորդիս
Երկնից եւ ազգին . լէ'ր մայր մատենկիս :
Անմահդ 'ի հաւատս , նոր անմահացիս
Ի գիրս քարտիզիս , քէն' եւ իմս Մօրիս :

Ս. Գ. ՀԱՐԵՆՑ

ԱՌ

ՇՆՈՐՀԱՇՈՒՔ ՕՐԻՈՐԴ

ՍԱԹ. Գ. ՀԱՐԵՆՑ

Գատը—գիւղ.

Մօրիս կամ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ անունով գոր-
քոյկ մը յանձնեցի քեզ Գաղղիարէնէ 'ի Հայ յեղա-
փոխել . քաղցրագոյն ճաշակ զգացի երբ ընթեր-
ցայ զայն : Մատեան՝ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ , հեղինակ՝
ՏԻԿԻՆ ՄԸ , թարգմանող՝ ՀԱՅ ՕՐԻՈՐԴ . այս երեք
բառերն մեծ կարեւորութիւն կ'ընծայեն գրքիս :

Կը սիրեմ որ մեր Հայ տիկնայք և օրիորդք ,
մարք և հարք , 'ի մի բան՝ Հայ ընտանիք պահ մը
իրենց ուշը դարձընեն այս գրքիս :

Մեր ուսանողք՝ յաճախ հետամուտ են վեր-
ծանել և 'ի բերան առնել մեծամեծ գաղափարներ
և բարձր ու վսեմ գրուածքներ Հոմերոսէն , Վիր-
գիլիոսէն , Ֆէնէլոնէն , Լամարթինէն , Հիւկոյէն .
և կը շրջին Միլտոնի գրախօսին մէջ , Հայկ գիւ-
ցագնին ասպարէզը , Վրոյրի Որմզդանայ բուրաս-
տանքը և այլն . արդարեւ գրականութեան դաշ-
տեր են ասոնք , ուր ծաղկունք երանգ երանգ ,
ուր մարդկութեան փառքն ու գիակը , ուր գութն
ու եղեռնը , ուր սէրն ու մահը սփռուած են ,

ուր և կեանքը կը ծաղկի ու կը թարչամի բուսոց նմանակ :

Այլ ես՝ Մուսայից պարէն , Պառնասայ բարձունքէն կը հրաւիրեմ մեր ուսանողք և ընթերցողք ՚ի խոնարհ իջնել վայրիկ մի . դիւցազունքն ու անոնց վէպերը , քնարն ու բամբիւր , դաշնակն ու երգերը , քերթողականն ու երեւակայականը մէկ կողմ թողուլ պահ մը , և կենսական ու իրական սոյն նկարագիրն ընթեռնուլ , որ կ'ուսուցանէ մարդոց ապրիլ , և քաղցր ու երջանիկ ապրիլ :

Ի սա յէրօմն , կրան Պիչն , Մօրիսն պիտի ներկայանան և ցոյց տան թէ ինչպէս մարդոց թշուառագոյն կարծուած վիճակն՝ փոխադարձ զթուփեամբ և անձին աշխատասիրութեամբ կ'երանաւէտի : Բըմիէն թող սորվին մեր դաստիարակները , և խղճովդ-ապետէն՝ մեր երէցները , որոց ձեռքը յանձնուած են մեր ընտանեկան ու բարոյական կենաց մշակութիւնը :

Ազգային երջանկութիւնը՝ ընտանեկան երջանկութենէն կը ծագի :

Թող կարդան այս գիրքը և պիտի համոզուին այս ճշմարտութեան : Մէկ բարի գործաւոր՝ քանի՞ տուներու , անձերու և ամբողջ գաւառի մը երջանկութիւն կ'ընծայէ :

Շնորհակալ եմ քենէ , օրիորդ , որ պահ մը մէկ կողմ դրիր քո սիրելի գրօսանքդ ու գրադմուենքդ , բանաստեղծական խանդավին քերթուածները , (վասն զի գրեզ ևս անոնցմով վարժեցուցած են քո ուսուցիչներդ ,) պահ մը մէկ կողմ դրիր նուրբ և փափուկ տաղերդ , և մտար սիրով ծէրօմի խղիւղ , կրան Պիչի հետ ելար դաշտիկը ,

Մօրիսի դարբնոցը յաճախեցիր առանց ձանձրանալու անոր մուխէն և կռանին հարուածներէն , հետեւեցար անոր՝ Պլանչառի տունը , տեսար անոր հայրենասիրական վերադարձն իւր ծնած երկիրը , անոր Ֆրանսուազ ամուսինն և զաւակունքը , անոր առաքինին Շարլը . և վերջապէս լքեալ որբ մը տեսար՝ ամեն զինքն ճանչողաց և իւր գաւառացւոց համարումն ու սէրը դրաւած , երկրին ամենէն աննշան մանկիկն՝ ամենէն նշանաւոր մարդն եղած , իւր մուրճով , իւր հանձարով և իւր բարեբարոյութեամբ :

Դու աշխատեցար ՄՕՐԻՍԻՆ կամ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՆ համար . քո այս աշխատութիւնդ մեծ պատիւ է քո անձին և զգացման . քո համբաւը նախանձելի պիտի լինի բազմաց : — Ծաղկեալ մնաս :

25 Ապրիլ 1879

Մօրենբը «Իր» և ՂԳԵՂ ԵՐԶՆՈՂ

Գ. Վ. ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՅ

ՄՕՐԻՍ

ԿԱՄ

ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ

Մօրիսի հայրն.

ԺԵՐՈՄ Ֆէռակիւ անուանեալ սայլագործն
այրի մնացած էր իւր չորս տարեկան տղով : Նո-
րէն ամուսնանալ չէր ուզէր թէև , բայց և այն-
պէս տնական գործերու հսկող սպասուհի մ'ալ
բռնելու չափ կարողութիւն չունէր , հետեւաբար
և իւր տան ընթացքն անկանոն էր և ինքն խեղճ
հայրը կը տառապէր երբ կը տեսնէր իւր որդին՝
մանուկն Մօրիս դեռ խնամոց կարօտ , մինչդեռ
ինքն ցերեկն աշխատիլ կ'երթար : Դրացի կանայք
թէև կը սիրէին զՄօրիս , բայց իրենց տնական
զբաղումներն չէին ներէր որ անոր ալ հոգ տանին :
Այսպէս տառապեալ հայրն ցաւօք կը թողուր իւր
տնակը , և ագարակներու մէջ աշխատած միջոցին՝
անդադար Մօրիսի վրայ կը խորհէր և կը վախճար

որ մի՛ գուցէ իւր բացակայութեան ստան գիպուած մը պատահի նմա : Երբ սայլագործն տեղւոյն հեռաւորութեան համար ստիպուէր գիշերը տնէն դուրս անցընել, ա՛լ իրեն համար անկարելի կ'ըլլար վայրկեան մը աչքերն դոցել :

Բաց 'ի այս դժուարութենէն, ժէրօմ՝ երջանիկ էր . իրեն սեփհական տան մէջ կը բնակէր, որ չըջապատեալ էր ընդարձակ պարտէզով մը և կանեփի արտով մը, ինքզինքն սնուցանելու համար բաւական ցորեան կը քաղէր իւր արտէն, և իւր այգին իրեն բաւականացածէն աւելի գինի կը մատակարարէր : Այսպէս ուրեմն ժէրօմ օրական աշխատութեանց արդիւնքով իւր ընչից տուրքն ու բանողէքը վճարելէ յետոյ, կրնար իւր որդւոյն ապագային համար բաւական գումար մը պահել :

Ժէրօմ կրան Պիշի կը հանդիպի.

Սէն—Միշէլի տօնին նախորդ օրը ժէրօմ տուն կը դառնար իւր գործիքներով բեռնաւորեալ, բայց ինքն մինչդեռ ըստ սովորականին մտապառլ և գլուխն խոնարհած իւր թշուառութեան վրայ կը խորհէր, յանկարծ լալու ձայն մ'առաւ իւր մօտէն և գլուխն վերցնելով տեսաւ զԱրամ Պիշ որ խրամին եզերքն նստած բոլոր զօրութեամբն դառնաւ գին կը հեծէր :

«Ի՞նչ բան գեղեցիկ այդքան կը տառապեցնէ, հարցուց անոր :

— Ա՛հ, ժէրօմ, լսէ՛ թէ ի՞նչ կ'ըսեմ. չար Մանտօն ինձ վարձու տուած սենեկէն զիս արտաք-

սել կ'ուզէ, որովհետեւ չեմ կրնար ժամանակին իւր բոլոր վարձքն վճարել, և իմ պահաւանս գրաւելով, զայն ինձ չվերադարձնել կ'սպառնայ . դու ինքնին վկայէ թէ աղէ՞կ բան է այսպէս չարաչար նեղել խեղճ պառաւ աղջիկ մը, որ միայն իւր բազկաց աշխատութեամբ կրնայ օրական ապրուստն հայթայթել. նա լաւ գիտէ թէ չվճարելուս պատճառն ամբողջ ամառը սոսկալի տենդի մ'ենթարկուելով աշխատութենէ արգիլուիլ է :

— Արդ, Արամ Պիշ, լսէ՛ իմ դատաստանս . Մանտօն քենէ իւր տան վարձքը պահանջելով չար չկրնար համարուիլ. աշխատութեամբ նա կարող եղած է իւր ընչից տէր ըլլալ և այժմ որ ծերացած է, պէտք է որ իւր ստացուածոց շահով ապրի :

— Բայց եթէ նա յանձն առնէր քիչ մ'ալ սպասել, անոր ունեցած պարտքս պիտի վճարէի վերջապէս, աշխատութեան և խնայողութեան միջոցաւ :

— Ո՞րքան է պարտքդ :

— Տասն Փրանք . և եթէ չվճարեմ, վաղը գիշեր մնացաւի մ'անկիւնը պատասպարուելու պիտի ստիպուիմ, վասն զի գիւղին մէջ գտնուած բոլոր վարձու սենեակներն շատ սուղ են ինձ համար . իմ հասակս ունեցող կնոջ մը անտանելի չէ՞ ասիկայ : Այնքան վիշտ կ'զգամ այս բանիս վրայ, որ կ'ուզէի մեռնել :

— Ի՞նչ կ'ըսես սակայն, Արամ Պիշ, գոնէ պէտք չէ այդպիսի դաղափարներ ունենալ. գիտես որ ատի պարզապէս զԱտուած նախատել է :

— Ի՞նչ կ'ուզես որ ընեմ, ժէրօմ, պատշաճ է

ինձ որ 52 տարեկան հասակիս մարագներու մէջ հանդէս ելու տեղ փնտռեմ. հա՞պա ձմեռը, հա՞ց մուրալու երթամ, ես որ առնացի կերպով աշխատած եմ:

— Հանդարտէ՛, Մայր Պիշ, անհոգ եղիր այդ մասին. նախ գործիքներս տուն տանիմ եւ իմ փոքրիկ Մորիսս ողջագուրեմ, յետոյ կարելի եղածին չափ չուտ հոս կը վերադառնամ եւ կը ջանանք գործը կարգադրել:

— Կարգադրելն կարծածիդ չափ դիւրին չէ, ժէրօմ, կ'երեւայ թէ դու ինձ չափ չես ճանչնար Մանտուայի բնութիւնը:

— Պէտք չէ բնաւ յուսահատիլ, Կրան Պիշ, կը տեսնես: Զայս ըսելով ժէրօմ իւր ճամբան չառունակեց:

Կրան Պիշն.

Մանօն Տիւմէն՝ մարդու պէս մեծահասակ աղջիկ մ'էր, խիստ տղեղ եւ որ երբէք չէր ամուսնացած, բայց և այնպէս իւր հեզահամբոյր բնաւորութեամբ աշխարհիս ընտիր արարածն կրնար համարուիլ. իւր բարուց քաղցրութեան և իւր բարձր հասակին համար Կրան Պիշ (մեծ եղն) մականունն առած էր, և երկրին մէջ այս անուամբ միայն կը ճանչցուէր: Երբ օրական աշխատութիւն չի գտնէր, կամաւ իւր դրացեաց կ'երթար նոցա զաւակներն խնամելու, տնական գործերն հոգալու եւ լուացք ընելու համար: Խեղճ աղջիկն այն ատեն միայն աւելի երջանիկ կ'ըլլար երբ այլոց

համար կ'զբաղէր: Պիւղին բոլոր փոքր տղայք զանի լաւ կը ճանչէին եւ երբ հեռուէն զանի տեսնէին, Մայր Պիշ կոչելով դէպ 'ի նա կը վազէին. և յիրաւի նա ամենուն մայրն էր: Շատ քիչ անգամ կը պատահէր որ այս աղջիկը հակառակ իւր չքաւորութեան՝ գրպանին մէջ չուեննար մէկ քանի ընկոյզ, խնձոր կամ չոր սալոր տղոց բաժնելու համար. նա յաճախ ցամաք հաց կ'ուտէր՝ իւր օրական բաժինն տալու համար իւր «խէլիֆերոն» ինչպէս որ զանոնք կ'անուանէր: Միշտ կը տեսնէին զինքն որ իւր բազկաց վրայ մէկ մէկ մանկիկներ կը կրէր և ուրիշ մէկ քանիներ ալ իւր քղանցքէն կը քաշէին: Իւր տղեղութիւնն անոնց բնաւ խորշեղի չէր թուէր, վասն զի իւր դիմաց գիծերը գերազանց բարութեան նշաններ երեւան կը հանէին:

Եթէ հիւանդ մը հսկելու պէտք ունենար, եթէ հարկ ըլլար մեռեալ մը թաղել, կամ ստիպողական յանձնարարութիւն մ'ընելու համար քաղաք վազել, Կրան Պիշն կը փնտռէին՝ առանց այս մասին իւր հաւանութիւնը խնդրելու, վասն զի վստահ էին թէ ամեն ինչ թողլով յանձն պիտի առնէր բարեգործութիւն մ'ընելու համար, չը մտածելով բնաւ թէ արդեօք իւր ծառայութեան փոխարէն պիտի վարձատրուի՞ թէ ոչ:

Ժէրօմ կ'առաջարկէ կրան Պիշի
որ իւր տան խնամակալութի ըլլայ :

Ժէրօմ իւր տունը դառնալով՝ կ'ըսէր ինքնին .
« Բարերար Աստուած կրան Պիշի իմ ճամբուս
վրայ դրաւ : Ինչպէս եղաւ որ իմ շփոթութեանս
և տագնապիս միջոցին աւելի կանուխ չմտածեցի
այս բանիս վրայ : Ոչ ոք առաւել քան զայն կրնայ
լաւ խնամել իմ տղաս և իմ տունս առանց ինձ
հոգ տալու . և խեղճ աղջիկն աւելի երջանիկ պիտի
ըլլայ իմ տանս մէջ » :

Ժէրօմ իւր գործիքները վար դնելէ յետոյ
դարանին մէջէն 10 Փրանք առնելով գնաց իւր
դրացեաց միոյն տունը իւր Մօրիսն առնելու հա-
մար . յետոյ կրան Պիշի քով վերադարձաւ : Երբ-
որ տղան զայն տեսաւ , իւր հօրը ձեռքը թողլով
վազեց և բարի աղջկան վիզը նետուեցաւ , որ իւր
արտասուալից աչքերն սրբելով՝ զայն իւր դրկաց
մէջ առաւ ու դգուանօք փայփայեց :

« Ուրեմն շատ կը սիրե՞ս այս պզտիկը , հար-
ցուց անոր Ժէրօմ :

— Այո՛ , ինչպէս չէ . միթէ ես զանոնք ա-
մենքն ալ չե՞մ սիրեր . բայց Մօրիս անոնց վրայ
առաւելութիւն ունի իւր զգաստութեամբ ու
քաղցր բնավորութեամբ . այո՛ նա իմ սիրելիս է :

— Է՛հ ուրեմն , կրան Պիշ , կ'ուզե՞ս այլ ևս
զինքը չթողուլ . այս վայրկենէս քու բնակութիւնդ
մեր տունը պիտի փոխադրես և դու պիտի կար-
գադրես տան ամեն գործերն , ինչպէս ժամանա-
կաւ կ'ընէր իմ խեղճ սիրելի ամուսինս որ այնքան

քաջասիրտ և միանգամայն մաքրասէր էր : Դու
պիտի խնամես տղան , և պարագ ժամանակներուդ
այլոց համար աշխատելէն շահածդ քեզ պիտի
ըլլայ :

— Եթէ ես ալ հաւանիմ , Ժէրօմ . ես այնքան
երջանիկ պիտի ըլլամ որքան ձուկն ջրին մէջ :

— Կը տեսնե՞ս , խեղճ Պիշ , չեմ ուզեր բնաւ
աշխատիլ երբ կը տեսնեմ որ տղաս ամեն տեսակ
վտանգաւոր պատահարներու ենթարկեալ է և
աղէկ չխնամուիր : Ինձ մեծ մխիթարութիւն մը
պիտի մատուցանես եթէ զնա իբրեւ մայր խնամես :

— Հանգիստ եղի՛ր , Ժէրօմ , կրցածիս չափ
պիտի աշխատիմ զքեզ դո՛ւ ընելու , և դու միշտ
հանգիստ սրտով պիտի ղրադիս քու գործոցդ .
լաւ , բայց Մանտօն :

— Այդ մասին մի՛ խռովիր . այժմ միասին
կ'երթանք զինքը տեսնելու » :

Ժէրօմ կը հատուցանէ Մանտօնի պարտքն :

« Լաւ ուրեմն , Մայր Պիշ , ըսաւ Մանտօ
երբ անոր ներս մտնելն տեսաւ՝ Մօրիսն բազկացը
մէջ առած , ինձ ունեցած պարտքդ հատուցանել
կու գա՞ս . վճռական կերպով որոշած եմ , քու
պահարանդ պահել , այժմէն կ'զգուշացնեմ զքեզ :

— Հայր Մանտօ , ըսաւ Ժէրօմ , խեղճ ան-
ձանց հետ այդքան խստութեամբ վարուելն աղէկ
չէ . դու լաւ գիտես որ այս աղջիկն ամբողջ ա-
մառը չկրցաւ աշխատիլ , և թէ նա միշտ բարի
կամք ունի :

— Միթէ այդ ինձ կը վերաբերի . ես իմ 10 ֆրանքը կ'ուզեմ , ապա թէ ոչ՝ դարանը պիտի չտամ :

— Ահա՛ քու 10 ֆրանքը . այժմ կրան Պիշ իւր կարասիքն պիտի վերցնէ :

— Օհ , կրնայ նա վերստին իւր սենեկին մէջ բնակիլ՝ այժմ որ պարտքն վճարեց . դեռ մէկու մը վարձու չտուի :

— Շնորհակալ եմ , դրացիս , ըսաւ պառաւ աղջիկն խորամանկ դէմքով , ես բնակելու յարմար տեղ գտայ և այժմ իմ ցնցոտի կարասիքս պիտի վերցնեմ ասկից :

— Հօ՛ , հօ՛ , ուրեմն ինձ դէմ զայրացեր ես , սակայն ինձ կը թուի թէ ինչ գանգատելու տեղ չունիս բնաւ , դու որ տասն տարիէ 'ի վեր իմ սենեկիս մէջ կը բնակիս :

— Արդարեւ այդպէս է , Հայր Մանուօ , և 'ի մասնաւորի այդ միասին վշտացած եմ զիս վաճառելու , երբ ամենավորքը դումար մը ժամանակին քեզ չկրցայ վճարել :

— Միթէ քու դարանդ պահել կ'ուզէր , ըսաւ Ժէրօմ , թող ուրեմն , քեզ վախցնել ուզեր է , ահա՛ ամեն ինչ » :

Յետոյ Մանուօյի դառնալով , ըսաւ անոր .

« Օհ , քու բարի և պատուաւոր անձ մ'ըլլալուդ ապացոյցն տալու համար , ե՛կ օգնել ինձ այս կարասիքն փոխադրելու , վասն զի կրան Պիշ աստեղց վերջը իմ տունս պիտի բնակի » :

Եւ անոր խօսեցաւ այս աղջկան հետ ըրած դաշանց վրայ :

« Շիտակն խօսելով , Ժէրօմ , թէ որ չես բաղ-

ձար նորէն ամուսնանալ , ամենէն լաւ միջոցն կրան Պիշն քովդ առնելն է , որպէս զի տղադ խնամէ : Երթամ պատգարակս բերեմ , այն ատեն մէկ վայրկենի մէջ ամեն բան կրնանք փոխադրել » :

Ժերօմ հանգիստ կը գտնէ .

Ամեն ինչ յաջողակ կ'երթար Ժէրօմի տան մէջ , յորմէ հետէ կրան Պիշի կառավարութեան ներքեւ էր : Երբ սայլագործն իրիկունը տուն կը դառնար՝ սեղանը պատրաստ կը գտնէր ուր արտաթանօք կ'ընթերէր և իւր որդւոյն անհամեմատ մաքրութեան վրայ կ'ըմպէր . այժմ խեղճ հայրն հանգիստ կը ննջէր և զուարթութեամբ կ'աշխատէր , այնպէս որ չճանչցուելու չափ փոխուած էր քիչ ժամանակի մէջ : Կրան Պիշ այնքան խնայող էր որ միշտ Ժէրօմի իւրաքանչիւր կիրակի չարաթական ծախուց համար տուած ստակէն քիչ մը բան կ'աւելցնէր : Ինքն կը բրէր և կ'ողողէր պարտէզը և ճաշի ատեն իւր հացն ուտելով Մօրիսը իւր բազկաց վրայ առած գիւղին մէջ կը պտուղեցնէր . տղան ալ անոր գլուխը իւր փոքրիկ ձեռաց մէջ սեղմելով կ'ըսէր .

« Մայր Պիշ , երբ ես մեծնամ և դու ալ չկըրնաս քալել ծերութեան պատճառաւ , ես գրեզ պիտի առաջնորդեմ » :

Այս բարի աղջիկն առաջին ամսէն 'ի վեր կով մը և այծ մը խնդրած էր Ժէրօմէն . « Գու զանոնք սնուցանելու համար պէտք եղածն ունիս , ըսաւ

անոր, և ասի մեծ զիւրութիւն պիտի ըլլայ մեր տան համար:

— Բայց Կրան Պիշ, եթէ այս կենդանիներն դաշտը տանիս արածելու համար և կարող ու պանիր չինելու դեպքիս, օրական աշխատութենէդ պիտի արգիլուիս:

— Սակայն ի՞նչ կ'ըսես դու, միթէ ես ձերինէն զատ չա՛հ մ'ունի՞մ:

Մօրիս այծը տեսնելով ըսաւ.

«Մայր Պիշ, ինձ կտաւէ պարկ մը պէտք է, որպէս զի ճաշս մէջը դնելով այծը դաշտ տանիմ արածել տալու համար, ինչպէս որ կ'ընեն բոլոր հասակակիցներս»:

Պարկը շինուեցաւ, տղան զայն իւր կռնակին վրայ կապեց երկու առասանով որք խաչաձեւ զիրար կը կտրէին կուրծքին վրայ և որք բռնուած էին փայտէ պղտիկ ծայրերով:

Կրան Պիշ ամեն կիւրակէ առաւօտ եկեղեցի կը տանէր զՄօրիս. խնայողութեան համար աթու չէր առնէր և յոտին կամ 'ի ծունր կը կենար: Տղան անոր վրայ կըթնելով, իբրեւ թէ պաշտպանութիւն մը փնտռելու անկէց՝ այն բազմութենէն որ յիրաւի իրեն սարսափ կ'ազդէր և կէս մը բարի աղջկան հաղուստներուն տակ ծածկեալ կը դիտէր բոլոր մտնողներն: Երբ աւելի հեռուն դիտելու համար իւր փոքր գլուխն երկնցնէր, ապահովութեան համար Կրան Պիշի պարեգօտէն կը բռնէր, աղջիկն ալ մերթ ընդ մերթ գորովալից փափկութեամբ կը դիտէր զՄօրիս, որ սիրուն ժպիտով մը կը պատասխանէր նոյն. այն ատեն նորա բազկաց մէջ ելլելով եկեղեցւոյն ամեն կողմն դիւրաւ կը

դիտէր, կը տեսնէր քահանայն 'ի սեղանի և ամեն շարժմանց խիստ մտադիր կ'ըլլար:

Մօրիս վարժարան կ'երթայ.

Երեկոյ մը, Ժէրօմ իւր ճնդաց վրայ առնենելով զՄօրիս ըսաւ.

«Մօրիս, ահա՛ վեց տարեկան ես, ժամանակ է, տղաս, որ պէտք եղածն ուսանիլ սկսիս, կ'ուզե՞ս դպրոց երթալ:

— Հայր, ատկէց աւելի աղէկ բան չկայ ինձ համար. բայց իմ այծս, ո՞վ պիտի պահպանէ զայն իմ բացակայութեանս միջոցին:

— Զայդ մի՛ հոգար, բայց դու պիտի ջանաս լաւ ուսանելու:

— Օ՛հ, ապահով եղիք, արդէն դրերը կը ճանչնամ և մինչեւ հարիւր կրնամ հաշուել:

— Ո՞վ ուսոյց քեզ այդ ամենն:

— Համետագործին տղան, որոյ հետ երբեմն կ'ըբօսնում:

— Պատշա՞ճ է այդ հասակը տղան կըթել փափաքին, ըսաւ Կրան Պիշ, միթէ այս անմեղն կրնա՞յ հանդարտ կենալ ամբողջ օրն դասարանին մէջ, նա որ միշտ թռչնոյ պէս կայտառ է»:

Եւ զայս ըսելով, փութաց իւր գրկաց մէջ առնել զՄօրիս իբրեւ թէ զայն իրմէ յափշտակելու սպառնալիք եղած ըլլար:

«Հարկ է որ դպրոցական կենաց ալ սովորի, այնպէս չէ՞ տղաս, ըսաւ Ժէրօմ:

— Այո՛ հայր : Պիտի տեսնես , Կրան Պիշ , թէ ո՞րքան գիտուն պիտի ըլլամ :

— Անգամ մ'ալ ինձ հարցուցէք , շարունակեց Կրան Պիշ , թէ ինչի՞ պիտի ծառայէ իրեն այդքան բան գիտնալն . այդ միջոցաւ աւելի լա՞ւ պիտի աշխատի :

— Այո՛ , անտարակոյս , վասն զի տգիտութիւնն իրաւացի և ամենամեծ խոչընդոտ մ'է աշխատութեան :

— Իմ կարծիքս այդպէս չէ . միթէ դուք ձեր գործոց մէջ թերի կը գտնուի՞ք բնաւ , դուք որ ոչ գրեւ և ոչ կարդալ գիտէք բոլոր գիւղացիքդ :

— Կարծիքդ սխալ է , Կրան Պիշ , իմ մասին մէկդի թողունք որ չկրնալով օրականներս արձանագրել , յաճախ առնելիքներս կը կորսնցնեմ , բայց և այնպէս ուրիշ կողմէ ալ նկատելով՝ ըսածդ իրաւացի չէ . պէտք է որ տղաս կրթութեւնով ինչ աւելի նախամեծար ըլլայ : Տղէտ անձինք ամենուն վերայ կը կասկածին և կը կարծեն թէ ուրիշները զիրենք խաբել կ'ուզեն . ահա՛ այս մտածութիւններն ու գաղափարներն են որ զսիրտն կ'ապականեն : Չեմ ուզեր որ Մօրիս իմ քաջած նեղութեանցս մասնակից ըլլայ . իմ ատենս տգիտութիւնն այնքան տաղտկալի չէր , բայց այժմ որ ամեն տղայք կը դաստիարակուին , մեծ պակասութիւն և միանգամայն կորուստ է տղէտ ըլլալն . և դարձեալ ոչ որ կրնայ արդարանալ տղէտ մնալուն , երբ ուսանելու ամեն դիւրութիւնն ունի :

— Սակայն ասիկայ քեզ սուղի պիտի նստի , ժէրօմ :

— Խիստ կարելի է , բայց բոլոր ծախքն մեծ

չահով դրուած ստակէն պիտի ընեմ :

Մօրիս դպրոց դրուեցաւ ուր յառաջդիմութեան նշաններ ցոյց տալու չյապաղեցաւ : Իրիկունան երբ տուն կը դառնար , իւր հայրն գիմաւորելու կ'երթար և անոր գործիքներէն մէկ մասն առնելով տուն կը բերէր : Արձակուրդի օրեր Մայր Պիշի հետ պարտիզին մէջ կ'աշխատէր . գարնան ատեն , Պ. Ուրմի՛ ուսուցիչն անոր տուաւ երկվեցեակ մը կաղամբի և այնքան ալ աղցանի տունկ զորս տնկելով ոռոգեց և խնամեց : Առաջին անգամ որ այս կաղամբներէն ճաշ մը պատրաստուեցաւ և ընթրեաց համար քաղեց աղցանի մէկ տունկըն , տղուն ուրախութիւնն անբացատրելի եղաւ : Այս աղան կը սիրէր արդէն կարդ և աշխատութիւն . առաւօտուն մեկնելէ առաջ իրեն կարողութեան յարմարած պէտքերն կը հոգար տան մէջ :

Ճերօմի ազդրն կը խորտակուի .

Դժբաղդ պատահար մը Ճէրօմի ընտանեաց երջանկութիւնն վրդովեց . սայլագործն փայտի խուրձով բեռնաւորեալ տուն դարձած միջոցին խնայով՝ ազդրը ջախջախեցաւ : Կրան Պիշ որ ուժեղ էր , զանի իւր բազկաց մէջ առնելով անկողնոյն մէջ դրաւ և յետոյ բժիշկին մարդ զրկեց : Խեղճ Ճէրօմն չատ կը տառապէր և Պիշն ինչպէս նաև Մօրիսն անոր քով նստած կու լային :

Բժիշկն եկաւ . ջախջախեալ մասն , որ ազդրին վերի ծայրն էր , լաւ մը վննելէ յետոյ՝ յայտ յանդիման ըսաւ թէ ընելիք բան մը չկայ , թէ այս

խորտակեալ մասերն կատարեալ կերպով չեն բռ-
ժշկուիր և թէ Ժէրօմ բոլոր կենաց մէջ տկար պի-
տի մնայ :

«Միթէ կարելի՞ է , աղաղակեց Ժէրօմ , որ ես
դատապարտուիմ բոլոր կեանքս անկողնոյ մէջ ան-
ցընել երեսուն երկու տարեկան հասակիս :

— Բարեկամ , ըսաւ բժիշկն , երբ այդ ջախ-
ջախեալ մասն անդանայ , պիտի կարենաս ցերեկ-
ներն անկողնէն երբեմն ելլել , բայց բնաւ պիտի
չքալես :

— Եթէ այդ է ձեր որոշումն , լաւ կը համա-
րիմ ժամ յառաջ մեռնիլ :

— Հա՛յր , ուրեմն զիս չե՞ս սիրեր , ըսաւ Մօ-
րիս արտասուակից . կ'ուզե՞ս զիս մէն միայնակ թո-
ղուլ աշխարհիս մէջ :

— Գրկէ՛ ուրեմն այս տղադ , ըսաւ Կրան Պիշ ,
Մօրիսն անոր երկնցներով , և տեսնենք , վայրկեան
մ'առաջ ըսածդ կրկնելու քաջութիւնն պիտի ու-
նենա՞ս :

Ժողովրդապետն որ սոյն միջոցին կը մտնէր ,
հասկցուց Ժէրօմի թէ ո՛րքան չարագոյն է Նախա-
խնամութեան վճիռներուն դէմ սրտմտիլն : Եի՛նչ
պիտի ըլլայ այս խեղճ պզտիկն , երբ դու չըլլաս ,
չե՞ս գիտեր որ հայր մը միշտ իւր ընտանեաց մեծ
օգուտ ունի որքան ալ սակայն տկար ըլլայ :

Ժէրօմ շատ ամիսներ թէ և նեղուեցաւ , բայց
Կրան Պիշն զնա զարմանալի կերպով խնամեց : Ինքն
աւելի վիշտէն ընկճեալ էր քան թէ անկարութենէն .
բնաւ չէր խօսէր և ոչ ոք կը համարձակէր իւր խոս-
ցին մէջ ամենափոքր չուկ մը հանել : Օր մը Մօրիս
դպրոցէն վերադարձաւ պատուոյ չքանչանով :

«Ժէրօմ , ըսաւ Կրան Պիշ , անգամ մը մեզ
եթէ դառնաս , պիտի տեսնես թէ դեռ քեզի հա-
մար ուրախութիւն չպակսիր բնաւ այս աշխարհիս
մէջ » :

Ժէրօմ աչքերն բանալով տեսաւ զՄօրիս , որ
իւր անկողնոյն քով աթոռի մը վրայ յօտին կեցած
էր : Ի տես չքանչանին՝ Ժէրօմ ուրախութեան և
գոհունակութեան առատ արտասուքներ թափեց
և զիւր սիրուն տղան ողջագուրեց :

Կրան Պիշ , չափազանց հպարտացած Մօրիսի
չքանչանին վրայ , արդէն ելած էր տնէն բոլոր
դրացեաց իմացներու :

Կրան Պիշ իւր ոսկեայ խաջն կը վաճառէ .

Երբ բորբոքումն անցաւ և ջախջախեալ մասն
բնական անդութիւնն ստացաւ , Ժէրօմն անկողնէն
հանելու մասին խորհրդակցեցան և բժիշկն յայտ-
նեց թէ անհնար է որ Ժէրօմ սովորական աթոռի
վրայ նստի , հետեւաբար թիկնաթոռի մը պէտք
ունի . իսկոյն մէկը զրկեցին դղեակն որ թիկնա-
թոռ մը փոխ առնէ :

«Բարեկամ , ըսաւ բժիշկն , կարասի մ'է այս ,
որ այժմ անհրաժեշտ հարկաւոր է ձեզ . պէտք է
ուրեմն որ հատ մը հայթայթէք , եթէ չէք ուզեր
ամբողջ կեանքերնիդ անկողնոյ մէջ անցընել :

— Ոչ , յիշաւի կ'ըսեմ , Պարոն , թիկնաթոռ
պիտի չգնեմ . արդէն ինձ համար մեծ վիշտ է ա-
ռանց աշխատելու ապրիլ և ուտել այն դրամն ,
զոր ես խնայողութեամբ հաւաքեցի որդւոյս ապա-

գային համար : Եթէ հարկ է անկողին մնալ, յանձըն պիտի առնեմ զայդ . այս աշխարհիս վրայ դեռ ինձ մնացած երջանկութիւնն, փոյթ չէ թէ ասկից վերջն անկողնոյ մէջ կամ դուրսը վայելեմ :

— Բայց գիտե՞ս որ շարունակ անկողնոյ մէջ մնալով թերեւս նորանոր տկարութեանց տեղի տաս :

— Ինծի համար նոյն բանն է . հաստատ որոշած եմ թիկնաթոռ չգնել :

Կրան Պիշ լաւ ճանչնալով Ժէրոմի հաստատամտութիւնն, բժիշկին հետեւեցաւ իւր պահոցէն փոքր տուփ մ'առնելով : Երբոր սենեկէն դուրս ելաւ, հարցուց բժիշկին . « Պարոն, քանի՞ կ'արժէ դիպուածով ձեռք ինկած թիկնաթոռ մը, որ Ժէրոմի վիճակին յարմար գայ :

— Գիտեմ որ հատ մը կայ ծախու և շատ կը յարմարի մեր հիւանդին . ունի պղտիկ անիւներ, ոտքերն կրթնցնելու համար տախտակ մը, քնանալ հարկ եղած ատեն գլուխն դնելու համար բարձիկներ յենարանին վրայ, և ստորին մասին վրայ դրսանակներ, բայց 55 Փրանք է գինն :

— Ս.հա', Պարոն բժիշկ, առէք հանդուցեալ մօրս ոսկեայ խաչն, որոյ համար կ'ըսէին միշտ թէ 48 Փրանք կ'արժէ : Սակայն ես երդուընցած էի զայն չվաճառել . շատ անգամներ թէ և մեծ նեղութեան մէջ մնացի, բայց լաւ համարեցի անթոռութիւն և թշուառութիւն կրել, քան թէ անկէ բաժնուիլ, այլ այսօր տարբեր է . նեղուողն ես չեմ . լաւ կը ճանչնամ Ժէրոմի բնութիւնն, նա նախադաս պիտի համարի իւր մնացեալ օրերն չարչարանք անցընել, քան թէ թիկնաթոռ մը գնել . և

որովհետեւ այդ կարասին անհրաժեշտ կարեւոր է նմա, վաճառեցէք ապա իմ ոսկեայ խաչն, Պարոն, եթէ կը հաճիք, որպէս զի այս ծախքին առաջին կարենանք առնուլ : Մըղապն վաճառանոցէն դարձած ատեն հոս կը բերէ զայն :

Բժիշկն խանդաղատեալ, խաչն առնելով մեկնեցաւ :

Ժէրոմ կը դժգոհի 'ի տես բիկնաթոռին .

Հետեւեալ հինգշաբթի օրը, Ժէրոմի դրան առջեւ կեցաւ մըղապն կառքն, ուսկից թիկնաթոռն իջեցուցին : Զայն տեսնելով հիւանդն բարկութեամբ դոչեց . « Ի՞նչ է այս, ինչո՞ւ ինձ թիկնաթոռ են գներ, երբ ես զայն արդիւեցի . ո՞վ պիտի վճարէ անոր գինը . արդէն տան մէջ մեր ապրուստին բաւականանալու համար չափաւոր ստակ չկայ :

— Հանդարտեցէք, բարեկամ, ըսաւ բժիշկն որ նոյն միջոցին կը մտնէր, գինը վճարուած է » :

Եւ դէպ 'ի Կրան Պիշն յառաջանալով, յանձնեց նմա իւր խաչին գինէն աւելցած 15 Փրանքն :

« Ի՞նչ կը նշանակէ այս, դոչեց Ժէրոմ :

— Սա կը նշանակէ որ այս բարեսիրտ աղջիկն իւր մօրմէն մնացած ոսկեայ խաչն վաճառել տուաւ որպէս զի այն ստակովն ձեզ թիկնաթոռ մը գնենք :

— Օ՛հ, Կրան Պիշ, ըսաւ Ժէրոմ, արտասուալից աչօք, վաճառեցի՞ր ուրեմն այն ոսկեայ խաչն, զոր յաւէրժ չթողուլ ուխտած էիր :

— Արդարեւ գովելի է ըրածդ, Կրան Պիշ,

ըսաւ յողորմապետն որ հոն կը գտնուէր, և վրաստահ եղիր որ այդ զոհողութեանդ փոխարէն պիտի ընդունիս Աստուծմէ :

— Ոչինչ բան մ'է ըրածս, Պ. յողորմապետ, երբ յէրոմ վրաս գլխաւով, սենեկիս վարձքն վճարեց, ևս իսկ կրնայի զայն վճարել խաչս ծախելով, բայց ես զայն ինձ համար օրհնութիւն մը համարելով՝ խնամով կը պահէի իբրեւ գերագոյն քան զոր ինչ ունիմ :

— Եւ սակայն այժմ զայն ինձ համար վաճառեցիր, գոչեց յէրոմ :

— Հանդիստ եղիր, Կրան Պիշ, ըսաւ յողորմապետն, այս թիկնաթուռն քեզ խաչէն աւելի մեծ օրհնութիւն մը պիտի ըլլայ : Ամեն բարի գործերն արձանագրեալ են յերկինս, և Աստուած բնաւ չմոռնար զանոնք :

— Մայր Պիշ, կրկնեց յէրոմ, աչաց արտասուքներն սրբելով, Աստուած զիս լաւ վարձատրեց 'ի փոխարէն քեզ մատուցած փոքր ծառայութեանս : Դու միշտ իբրեւ ճշմարիտ մայր խնամեցիր զմեզ, և առանց քեզի ինչ պիտի ըլլայի այսօր :

— Լաւ ուրեմն, թող զիս որ իմ գործս տեսնեմ և շարունակ մի՛ յանդիմաներ զիս երբ քեզմով կ'զբաղիմ :

Բայց խեղճ մարդն դժգոհ էր տեսնելով որ իրեն համար ստակ կը վատնուի :

Սակայն յէրոմ անյապաղ հասկցաւ թէ ո՛րքան կարեւոր էր իրեն թիկնաթուռն. իւր գործիքները գրպանակներուն մէջ կը դնէր, վասն զի ձանձրոյթն փարատելու համար մանր գործերով կ'զբաղէր : Հարկ եղաւ կովը վաճառել, երբ պա-

հետի դրուած ստակն սպառեցաւ : Կրան Պիշ այլ եւս կովուն զբաղումը չունենալուն, երբ պատեհ առիթ գտնէր, օրականով աշխատիլ կ'երթար. տնէն մեկնելէ յառաջ՝ յէրոմն անկողնէն կը հանէր, և թիկնաթուռն մէջ կը դետեղէր, յետոյ անոր մօտ կը դնէր ինչ որ կրնար պէտք ունենալ նա մինչեւ ճաշի ատեն, երբ ինքն կը վերադառնար : Բայց այս ընտիր և բարեսիրտ աղջիկը փոխանակ իւր շահածն իրեն պահելու, ինչպէս որ որոշուած էր, տնական ծախուց կը գործածէր : Շատ անգամ իւր ստակովն միս կը դնէր, և յէրոմ կը բարկանար առարկելով թէ ինքն պէտք չունի այնքան լաւ կերպով սնանելու, քանի որ բանի մը օգտակար չէր. մանաւանդ երբ կ'իմանար որ միսն Կրան Պիշի ստակովն առնուած է, ևս առաւել կը բարկանար. խեղճ հիւանդն անտանելի եղած էր իւր դիւրագործութեամբն, նա որ երբեմն այնքան համբերող, հեղահամբոյր և բարի էր, իսկ այժմ անոր հետ խօսիլ իսկ անհնար էր : Անդադար կը կրկնէր թէ ով որ չաշխատիր, ասրելու արժանի չէ, և ինքզինքն կերակրէ կը զրկէր : Կրան Պիշն ալ սաստիկ կը վիրաւորուէր այս բաներուս վրայ. Մօրիս որ արդէն ինը տարեկան էր, բարեւսիրտ աղջկան վզին փարելով կ'ըսէր.

«Մայր Պիշ, ո՛րքան կ'ուզէի չափահաս ըլլալ, որպէս զի կարենայի մեր ասրուստն ճարել և այն ատեն դու ալ բնաւ հայրս մինակ պիտի չթողուիր աշխատիլ երթալու համար » :

Մօրիս Խր ընկերներէն մին կը պաշտպանէ.

Օր մը, երեկոյեան արձակուրդէն յետոյ, քանի մը մեծ դպրոցական տղայք գնդակ խաղալով կ'ըրօսնուին: Տարակուսելի հարուած մը դատելու զբաղած էին և արդէն բարկութենէ տաքցած կը պօռային, երբ երկու պզտիկ տղաքներ իրարու ետեւէ վազելով գետինը գտնուած գնդակները ցրուեցին: Խաղացողներն, արդէն վիճարանութենէն զրդուեալ բարկացան և անոնց ամենէն զօրաւորը բռնեց պզտիկներէն մին որ կը փախչէր, և գանակոծեց զայն: Մօրիս ըսաւ անոր.

«Պօտուէն, պէտք է որ չուտ այդ տղան հանգիստ թողուս ապա թէ ոչ քեզի դէմ դատ ունիմ:

— Ինծի դէմ դա՛տ. քենէ չեմ վախնար, և քեզի պէս զօրաւորներ երկու հատը մէկէն դիւրութեամբ կրնամ ծեծել:

— Այդ խօսքերն մէկդի թո՛ղ, դու միայն պզտիկները կրնաս ծեծել, մեծի մը վրայ բնաւ չես կրնար յարձակիլ, նոյն իսկ և ոչ իմ վրաս. այդ համարձակութիւնն չես կրնար ունենալ:

— Հա՛, հա՛, այդպէ՞ս կը կարծես, լաւ ուրեմն, կը տեսնես այժմ».

Այս ըսելով Պօտուէն, տղան թողլով Մօրիսի վրայ յարձակեցաւ կատաղաբար՝ զայն զգետնելու համար:

«Փախի՛ր, պզտիկ, գոչեց Մօրիս այն տղուն զոր Պօտուէն թողած էր, չուտ փախի՛ր»:

Եւ տղան աս խօսքը կրկնել չտալով փախաւ:

«Կեցցե՛ս, Մօրիս, կեցցե՛ս», գոչեցին տղաքն միարեւրան:

Պօտուէն, Մօրիսի խորամանկութենէն խաբուած ըլլալուն վրայ ամօթահար, որով ուզեր էր տղան ազատել և Պօտուէնի բարկութիւնը իջեցընել, չկրցաւ ինքզինքն զսպել, մանաւանդ երբ տեսաւ որ բոլոր ընկերներն կը խնդան, քար մը առաւ և Մօրիսի ճակտին նետելով պատուեց: Իսկոյն տղայոց խումբն անհետացաւ:

Մօրիս տուն դարձաւ ճակտին վրայ լայն վէրքով մը. Կրան Պիշ սարսափեցաւ, երբ նորա արիւնաթաթախ դէմքն տեսաւ:

«Աստուած իմ, ի՞նչ պատահեցաւ քեզ տղաս, կանչեց Ժէրօմ, զքեզ ծեծեցի՞ն:

— Ոչ, Հայր իմ, ծեծ չեմ կերած, անհող եղիք, ոչինչ բան մ'է, կ'անցնի:

— Բայց ո՞ւսկից ընդունեցար այս սոսկալի հարուածը:

— Ահա՛ ձեզ պիտի պատմեմ.

Եւ իրեն պատահածն՝ Մօրիս քանի մը բառով հասկցուց:

«Կ'ապահովցնեմ զքեզ թէ բան մը չէ, կրկնեց տղան, այս փոքր ցաւին դէմ դնելու չափ զօրութիւն չպակսիր ինձ:

— Բարի տղեկ մ'ես, ըսաւ Ժէրօմ որդւոյն զանի բազկաց մէջ առնելով, շատ գովելի է պզտիկներն և տկարներն պաշտպանել զօրաւորին և մեծին դէմ, որովհետեւ կը տեսնես, որդեակ իմ, որ ինքզինքն չկրցող պաշտպանողին դէմ յարձակում ընելէն աւելի վատութիւն չկայ»:

Կրան Պիշ թողուց որ վէրքին արիւնն աղէկ մը

վազէ , յետոյ լաթն առնիքայի ջրոյ մէջ թաթաւելով , վրան դրաւ և սիրելի մանկան ճակատն խնամքով փաթաթեց :

Մօրիս առաջին անգամ դրամ կը շահի .

Մօրիս առաջին Հաղորդութիւնն առնելէ յետոյ կ'զգար թէ այլ եւս աշխատիլ հարկ էր : Յաճախ երկու դասերու միջոցի պարապ ատենները գիւղին դարբինին կ'երթար . հոն կ'ուզէր օգտակար ըլլալ , կամ ձիերն պայտելու համար եկող յաճախորդաց կամ նոյն խակ դարբինին : Երբեմն ճանձները կը հալածէր , կամ դամերն կը պնդէր , երբեմն ալ հնոցին մէջ ածուխ կը գնէր , խանութը կը մաքրէր ու կրակն արծարծելու համար կը փչէր , եթէ աշխատաւորք ուրիշ տեղ գաղաթ ըլլային . երբեմն ալ պայտելու համար բերուած ձիերն ջուր խմցնելու կը տանէր : Եթէ ծխախոտ կամ ուրիշ բան մը առնելու ղրկուէր , 'ի դարձին գրեթէ միշտ քիչ մը դրամ կ'ընդունէր աշխատութեանը փոխարէն : Այն ատեն տղան իւր հօր անձնական առողջութեան նպաստող ուտելիք մը կը գնէր . Ժէրօմ թէ և առ երեսս կ'արհամարհէր զՄօրիս որ այսպէս անխորհրդաբար իրեն տրուած աստուծոյ կը վատնէ , բայց և այնպէս ինքնին իւր որդւոյն բարութեանը վրայ այնքան մեծ հաճոյք կ'զգար որ չէր կարող արտասուքներն զսպել :

Օր մը հիւանդ ձիու մը համար անասնաբոյժ փնտռելու ղրկեցին զՄօրիս 'ի քաղաքն , և իրեն այս աշխատութեան փոխարէն 50 սանդիմ ձեռք

ձգեց : Պզտիկ տղան վազեց խակոյն գիւղին պանդոկապետին , որ համեմներ ալ կը վաճառէր և կէս լիտր շաքար գնեց . իւր հայրը գինւոյ մէջ եփած հացը շատ կը սիրէր , վասն զի անով միայն իւր առողջութիւնն աւելի կը բարւոքէր , բայց խնայողութեան համար առանց շաքարի կ'ուտէր . և Մօրիս շատ ուրախ էր տեսնելով որ հայրն բաւական ատեն շաքարով պիտի կարենայ ուտել , ուստի այս շաքարն հօրը տարաւ , յուսալով թէ ասի մեծ հաճոյք պիտի պատճառէ նմա :

Ժէրօմ այնքան խանդաղատեցաւ իւր որդւոյն ուրախութենէն և նորա գորովանաց այս ապացոյցէն որ չհամարձակելով ըստ սովորականին բարկանալ , շնորհակալ ըլլալով ըսաւ .

«Տղաս , կը տեսնեմ որ բաւական խնայող չես , քու աշխատութեամբդ շահած ստակդ պէտք է հաւաքես , որպէս զի քեզ հագուստ մը գնես , զի ահա՛ ձմեռն մօտ է :

— Հայրիկ , ըսաւ Մօրիս աներկիւղ հաստատութեամբ , ինձ համար ամենէն լաւ խնայողութիւնը ձեր առողջութիւնը խնամելն է . այնպէս չէ՞ , Մայր Պիշ . ես բանի մը պէտք չունիմ և եթէ ձմեռն ալ ցրտէ նեղուիմ , կը վազեմ , կ'ոստնում տաքնալու համար , միայն կ'ուզեմ զձեզ գոհ սրբտով տեսնել , և երբ դուք գոհ էք , Մայր Պիշն ու ես ալ երջանիկ կ'ըլլանք . միթէ զայս չգիտէ՞ք :

— Կը լսե՞ս , ի՞նչպէս կը պատճառաբանէ այս պզտիկը , ըսաւ Կրան Պիշ , պէտք է ուշադիր ըլլաս , Ժէրօմ , և ինքզինքդ ուրիշ անգամներու պէս ապա երջանիկ չհամարիս :

Մօրիս յանձն կ'առնու եզներ վարել :

Հինգշաբթի առաւօտ մը , Մօրիս երբ կրակը կը փչէր Պէթրանի դարբնոցին մէջ , մինչդեռ եղնափաճառի մը ձին կը պայտէին , լսեց որ ձիուն տէրը կ'ըսէր .

« Այս իրիկուն կ'սպասեմ եղանց մեծ խումբի մը որ գիւղին իջեւանը պիտի անցընէ գիշերն , բայց վաղը զանոնք Վիէրզօն տանելու համար վարող չունիմ . կրնամ ձեր գիւղին մէջ այս պաշտօնին յարմար տղաքներ գտնել . այս անգամ սովորական ճամբով պիտի չտանիմ , այլ ուրիշ ճամբով մը որ միւսէն աւելի կանոնաւոր է և միանգամայն աւելի կարճ , այս պատճառաւ կ'ուզեմ իմ հօտս այդ ճամբէն տանիլ : Զեր երկրին մատաղ տղայք վարժուած չըլլալով եզներ վարել կրնայ ըլլալ որ անոնցմէ վախնան :

— Վախնա՛լ , ըսաւ Մօրիս , եթէ կ'ուզէք զիս առնել այդ պաշտօնին համար , ձեր ուզածին պէս պիտի առաջնորդեմ ձեր եզներն 'ի Վիէրզօն :

— Դո՛ւ , պզտիկ , դեռ խիստ մատաղ ես այդ պիսի տաժանելի արուեստի մը ձեռնարկելու . գիտե՞ս որ ասիկց մինչեւ Վիէրզօն չորս մղոն է : Իրաւ է որ եզներն չուտ չեն քալեր , բայց միշտ ուղիղ ճամբէն կը շեղին , այնպէս որ հարկ կ'ըլլայ անդադար անոնց ետեւէն պօռալ , երբեմն ասդին երբեմն անդին վազել , նաեւ եզներն ճամբուն կէսին հանդիստ կ'առնեն , հետեւաբար դու ալ առաւօտեան ժամը երեքէն առաջ չես կրնար վերադառնալ :

— Ատոնք ամենքն ի՞նչ փոյթ ինձ , ըսաւ Մօրիս , հանդիստ եղիք , ձեր հօտն պիտի առաջնորդեմ ինչպէս որ ուզէք :

— Այս տղան թէեւ պզտիկ է , բայց խելք չը պակսիր իրեն , ըսաւ դարբինն , և շատ արիասիրտ է :

— Լաւ ուրեմն , պզտիկ , յարեց եղնափաճառն , քու ընկերներէդ մէկը գտիր որ քեզ ընկերանայ , բայց քէնէ աւելի մեծ ըլլայ . ձեզնէ իւրաքանչիւրը 5 ֆրանկ վարձք պիտի ստանայ :

— Կ'երթամ ֆրիգէն գտնել . նա որ տասնը չորս տարեկան է և աշխատել կ'ուզէ , յուսամ թէ ուրախ պիտի ըլլայ եթէ ստակ շահելու որ և իցէ աշխատութիւն մը գտնէ :

Երբ Կրան Պիշ իմացաւ որ Մօրիս եզներ պիտի վարէ մինչ 'ի Վիէրզօն և գիշերն հազիւ պիտի կարենայ տուն դառնալ , բարձր աղաղակներ հանեց , ըսելով թէ ալ այս անգամ պիտի դիմադրէ և չթողու զՄօրիս :

« Ինչո՞ւ պիտի չթողուս , ըսաւ Ժէրօմ , պէտք է որ կանուխէն վարժուի աշխատութեան իւր հացը շահելու համար , վասն զի եթէ դեռ շատ ալ ապրելու ըլլամ , խեղճ որդւոյս մեծ ժառանգութիւն մը պիտի չձգեմ :

— Ի՞նչպէս , Ժէրօմ , կրնաս հանդուրժել , որ այս տղան գիշերը մինակ ճամբայ քալէ :

— Այո՛ , Մայր Պիշ , և կարծեմ ասով մեծ ծառայութիւն մ'ըրած պիտի ըլլամ իրեն . դնա՛ , տղաս և մի՛ երկնչիր բնաւ , պատուաւոր տղայ մ'եղիր առանց նենդութեան ստակ շահելով և այն ատեն բնաւ պարապ պիտի չմնաս , քեզ դործ յանձնողներ շատ պիտի ըլլան :

— Հանդարտեցէք հայր իմ, ամենքն ինձ համար պիտի ըսեն, ինչպէս կ'ըսեն ձեզ համար, «Ֆէռակիւ մ'է, ամեն ինչ կարելի է նմա վստահել» :

Մօրիս կ'երթայ 'ի վիերգօն.

Հարկ եղաւ որ Կրան Պիշ զիջանի : Ուստի տղուն պարկին մէջ դրաւ պանրի և հացի լաւ կտոր մը, կէս գինիի պղտիկ շիշով մը . այն ատեն Մօրիս զանի ողջագուրելով ըսաւ .

«Մի՛ վախճար, Մայր Պիշ, ինձ բան մը պիտի չպատահի, վստահ եմ, մանաւանդ որ մինակ ալ չեմ, քանի որ Ֆրիգէն ինձ պիտի ընկերանայ : Կը տեսնե՞ս, ըսաւ անոր ցած ձայնով, պէտք է որ հիմայ ստակ շահիմ, որպէս զի այլ եւս հայրս վիշտ չկրէ . իմ կարգս է այժմ, պէտք է որ զինքը միտիթարեմ, աշխատութենէ և յոգնութենէ չեմ փախիր» :

Երկու տղայք իրենց յանձնուած պաշտօնն այնքան լաւ կատարեցին, մանաւանդ Մօրիս, որ աւելի գործունեայ և աւելի հանճարեղ էր, որ վաճառականն իրենց ետեւէն ձիով հասաւ ու շատ գոհ ըլլալով անոնցմէ, խոստացաւ ուրիշ առիթներու նորէն զիրենք գործածել :

Պիշերն, ժէրօմ չէր քնանար, վասն զի ներքուստ այնքան անհանգիստ էր, որքան չէր ուզեր ցուցնել արտաքուստ . մէկ մ'ալ լսեց որ տանը շուրջը ոտնաձայն կայ :

«Կրան Պիշ, ըսաւ, կը քնանա՞ս :

— Ո՛հ, ոչ, կը լսեմ որ պղտիկն կուգայ, և արդէն ելած եմ ճրագն վառելու» :

Մօրիս դուռը զարկաւ և երբ ներս մտաւ՝ շիտակ հօրը անկողնոյն քով վազեց և անոր տուաւ երեք ֆրանքն՝ զանոնք շահելուն վրայ հսկարտ և ուրախ :

«Ահաւասիկ, հայր, ամբողջ շաբաթուան մը ծախքն» :

Ժէրօմ ողջագուրեց զիւր որդեակն, երջանիկ տեսնելով նորա եռանդուն քաջասրտութիւնն և մտաց հաստատութիւնը :

«Շուտ անկողին մտիր, ըսաւ հայրն տղուն :

— Եւ ես ալ, ըսաւ Կրան Պիշ, քեզ պուտ մը թերմոն տամ՝ գիշերուան վաստառողջ հոգին փառաւելու համար :

Բայց բան մը չե՞ս կերեր բնաւ, պարկիդ մէջ դրուած հացն ու պանիրն անփնաս կեցած են :

— Կերայ, Մայր Պիշ, և խիստ լաւ տեսակէն . երբոր եղներն ասկից երկու մղոն հեռու ճամբուն վրայ գտնուած գիւղն հանգիստ առին, մեզ վարձող վաճառականն հրաւիրեց մեզ իրեն հետ ճաշելու, և յետոյ իրիկունը, Վիէրգօնի մէջ մեզ ազէկ ընթրիք մ'ընել տուաւ : Առատ միս կերայ և ասով միայն զօրութիւն առնելով կրցայ հոս վերադառնալ :

— Օ՛ն, ըսաւ, բարի աղջիկն՝ անոր տալով տաք գինին, խմէ՛ և շուտ պառկէ՛, վաղն առաւօտ այսօրուան յոգնութիւնը այլ եւս պիտի չզգաս » :

Մօրիս գործ կը խնդրէ դարբինէն .

Հետեւեալ օրն , Մօրիս , անկողնէն ելլելով ,
գնաց դարբինը տեսնելու :

« Լաւ ուրեմն , փոքրիկ ճանապարհորդ , ըսաւ
անոր Պէռթրան , ի՞նչպէս գտար Վիէրզօնը :

— Այս քաղաքն ինձ շատ մեծ և շատ սիրուն
երեւցաւ , մանաւանդ Շէւ գետն իւր ջրանցքով
և իրեն ճիւղէն եղող ուրիշ գետով մը : Վաճառա-
կանն զիս կարի զարմացեալ տեսնելով ըսաւ թէ՝
զիս տեսնողն իսկոյն կը նշմարէ թէ բնաւ իմ գիւ-
ղէս դուրս չեմ ելած , և ինձ առաջարկեց մէկտեղ
Բարիդ տանել զիս երբ նորէն ասկից անցնի :

— Կարո՞ղ ես այնքան հեռուներն երթալու :

— Ինչո՞ւ չէ , Պարօն Պէռթրան . առ այժմ
դուք ինձ գործ կու տաք աշխատելու , ուրեմն զիս
ձեր դարձնողին մէջ առէք , ինչ որ ուզէք կ'ընեմ .
ըսէք , Հայր Պէռթրան , կարելի՞ է :

— Բայց դու դեռ բաւական զօրաւոր չես ,
տղաս :

— Բոլոր տաս երկու տարեկան եղող տղոց մէջ
ինձ չափ զօրաւոր չկայ , Պ . Պէռթրան , նաեւ օր
ըստ օրէ զօրութիւնս պիտի աւելնայ . մեծ ուրա-
խութիւն զգացի երէկ խեղճ հօրս քիչ մը ստակ
տանելով , և կ'ուզեմ որ ամեն ատեն շահիմ , որ-
պէս զի հայրս այնքան թշուառ չըլլայ :

— Եթէ յանձն կ'առնես ամբողջ օրն փութով
կրակն փշել՝ քեզի չարաթն 2 ֆրանք կու տամ , բայց
քեզ կանխաւ կ'իմացնեմ թէ շատ տաղտկալի աշ-
խատութիւն մ'է :

— Փոյթ չէ ինձ համար , չնորհակալ եմ Պ .
Պէռթրան , վաղն առաւօտ դեռ դարձնոցը չբա-
ցուած հո՞ս պիտի ըլլամ :

Իրիկունը , Մօրիս անկողին մտնելով , չէր կըր-
նար քնանալ վասն զի կը կարծէր թէ պակասու-
թիւն մ'ըրած է առանց իւր հօրը հաւանութեան
դարբինէն գործ խնդրելուն . զանի միտքարեղու
ուրախութեան մէջ մոռցած էր նմա կարծիք հար-
ցնել այս մասին :

Ժէրօմ կարծելով թէ տղան քնացած է՝ ըսաւ
կրան Պիշի :

« Դեռ ո՞րքան կը մնայ մեզ երկու ամիս յա-
ռաջ ծախած գինիէս :

— Վեց ֆրանք , խեղճ Ժէրօմ , և ոչ աւելի :

— Օ՛հ , Կրան Պիշ , մեր վերջի կտոր մը գի-
նին ծախելով , պիտի չկրնանք մինչեւ քաղի ատեն
երթալ . յետոյ պիտի գան հունձքի և այգեկութքի
ծախքեր , ուրեմն հարկ պիտի ըլլայ ինձ զրկուիլ
այն գեղեցիկ մարգէն , զոր ինձ պատահած վտան-
գին տարին գնեցի , հինգ տարիէ աւելի անոր վը-
րայ աչք ունենալով : Ինչպէս ամեն ատեն կ'ըսեմ ,
նորէն կը կրկնեմ թէ ես իմ տանս կործանման
պատճառ մ'եմ :

— Նորէն այդպէս մի՛ վշատիր , Ժէրօմ , շատ
անիրաւ կը խօսիս , դու օր ըստ օրէ կը նիհարնաս ,
վասն զի միայն վշտերդ կը մոռնաս , միթէ ես կըտ-
րուած խտտերն չորցնելու և հասկաքաղ ընելու
համար օրական վարձքով չե՞մ երթար . յետոյ պի-
տի գան կանեփի հունձքն և այգեկութքն . նեղու-
թիւն պիտի չկրենք , վատահ եղիր իմ վրաս :

— Բայց չեմ ուզեր որ քու չահածդ տնական

ծախուց վատնես, արդարացի բան մը չէ այդ, խեղճ աղջիկ :

— Թո՛ղ այդ խօսքերն, Ժէրօմ, միթէ ես ալ տնէն չե՞մ. և պզտիկ Մօրիսն իմն չէ՞, ինչպէս քուկդ է :

— Անհանգիստ մի՛ ըլլաք, հայրիկ, մի՛ գուցէ հիւանդանաք, ըսաւ Մօրիս :

— Դու, պզտիկ, միթէ քնացած չե՞ս դեռ :

— Ո՛չ, հայր իմ, կը մտածէի թէ ինչպէս ձեզ ըսեմ որ ես դարբինէն գործ ուզեցի, և նա ինձ առաջարկեց փութով կրակն փշելլ, շաբաթն 2 ֆըրանք վարձքով :

— Բայց դ-սլո՛ցը, տղաս, այնչափ սորված չես որ ալ չչարունակես ուսմունքդ, և արդէն իմ փափաքս է որ քեզ ուսուցածնին կատարեւապէս գիտնաս :

— Այդ պարագային վրայ խորհելով, քիչ մը կը յուզուիմ, որովհետեւ դեռ բաւական ատեն ուսուցչին դասերուն կարօտ եմ. բայց ես զինքն տեսնել պիտի երթամ և նա ինձ այս մասին խորհուրդ մը պիտի տայ, որպէս զի այնպէս կարգադրեմ, Հանգիստ եղիք, հայրիկ, և մի՛ խորհիք ձեր մարգագետինն վաճառել :

Մօրիս զուսուցիչն տեսնել կ'երթայ.

Հետեւեալ առաւօտուն, խանութը բացուած ատեն Մօրիս դարբնոյն քով գտնուիլ չյապաղեցաւ : Պէ՛տքան անոր պզտի կաշիէ գոգնոց մը նուիրեց փայլուն ճարմանդով մը, և նա բոլոր օրն

չափահաս մարդու մը պէս աշխատեցաւ : Երբ կրակը չփշէր, ուրիշ գործի կ'ըրաղէր և երբէք պարագ չէր կենար : Նոյն իսկ գործաւորին բացակայութեան ատեն վայրկեան մը մուրճը ձեռքն առաւ :

«Գիտե՞ս որ բոլորովին անյաջող չես, ըսաւ դարբինն :

— Տէր իմ, սորվելու մեծ փափաք ունիմ. ուրեմն զիս երբեմն աշխատեցնէք, գիտէք թէ ես աշխատութենէ չեմ փախիր և պիտի ջանամ ըստ կարելոյն ձեզ գոհացնել :

Կէս օրին, Մօրիս դնաց ուսուցիչն գտնելու և ըսաւ .

«Պարոն Ռըմի, ահա արդէն տաս երկու տարեկան եմ : Զօրութիւն չպակսիր ինձ և ժամանակ է որ իմ կարգիս աշխատիմ : Յորմէ հետէ հայրս վատաւողջ է, ոչ ոք կը շահի մեր տան մէջ, վասն զի կրան Պիլ այլ եւս չկրնար հայրս մինակ թողուլ » :

Եւ անոր պատմեց թէ դարբինին քով իբրեւ սպասեակ մտած է :

«Իրաւունք ունիս տղաս, ըսաւ ուսուցիչն, այո՛, հարկ է մտածես թէ ի՞նչ կերպով կրնաս ընտանիքդ խնամել քու կարեացդ համեմատ :

— Բայց, պարոն, ձեր ինձ աւանդած դասերուն վրայ կատարեալ հմտութիւն չունիմ, և այս մասին հայրս կը ցաւի, գիտէք, որ և ամենափոքր բան մը սխառճառ բռնելով կը տրտնջայ :

— Բարեկամ, այդ մասին զինքն հանդարտեցնելն զիւրին է . դու ամեն երեկոյ, դարբինին քով գործերդ աւարտելէ յետոյ ինձ կու գաս և ես ալ քեզ կ'ուսուցանեմ կարդալ, գրել և հաշուել :

— Ո՛հ, շնորհակալ եմ, Պարոն Ուրմի, ո՛րքան մեծ ծառայութիւն մը կը մատուցանէք ինձ: Պէտքերանի քով տակաւ առ տակաւ արուեստ պիտի սորվիմ՝ քիչ մը բան շահելով, և քիչ ատենէն հայրըս կատարելագոյն խնամելու վիճակին մէջ պիտի ըլլամ:

— Զգուշացիր սակայն, Մօրիս, դարբինն խստաբարոյ մարդ մ'է և ուրիշէ մ'աւելի քեզ պիտի չխնայէ, եթէ իրեն բարկութեան տեղի տաս:

— Զինքը լաւ կը ճանչնամ, Պարոն, և պիտի քանամ ամենայն կերպով զինքը գոհ ընել և չը բարկացնել:

Մօրիս տուն դառնալով իւր հօր քով վազեց և ըսաւ թէ ուսուցիչն կը յօժարի բարեկամաբար ամեն օր նմա դաս աւանդել: Ժէրօմ այնքան գոհ եղաւ զայս լսելով որ լաւ գիշեր մ'անցուց, ինչ որ երկար ատենէ 'ի վեր բնաւ չէր պատահած:

Երբ, չարաթէ մը վերջը, Մօրիս իւր աշխատութեամբ չահած 2 ֆրանգ հօրը բերաւ, խեղճ մարդը զայն իւր բազկաց մէջ սեղմելով, ըսաւ արտասուելից.

«Այսպէս դու զիս այժմ կը սնուցանես, փոխանակ ես զքեզ սնուցանելու, զարմանալի բան, ահա՛ աշխարհս վեր ընդ վայր կործանած է:

— Դարձեալ, ըսաւ իրան Պիշ, այդ խօսքերովդ այս պղտիկին ուրախութիւնը մի՛ վրդովեր:

— Մայր Պիշ, ըսաւ Մօրիս, երբ աւելի ստակ շահիմ՝ քեզ ալ պիտի տամ:

— Ո՛հ, սիրելի սիրտ, միթէ ես բանի մը կարօտ եմ. ինձ միայն ձեր երկուքին գոհ սիրտ ունենալն պէտք է և ոչ աւելի:

Մօրիս վարժապետին աջքը կը մտնէ.

Պարոն Ուրմի, ուսուցիչն, Մօրիսի հետ մտերմացաւ: Կիրակի օրերն զանի քաղաք կը տանէր, տղան ամեն տեսածին վրայ հարցումն կ'ընէր և ուսուցիչն այնպէս ճարտար կերպով կը պատասխանէր որ կ'ստիպէր զնա նորանոր հարցումներ ընելու, ասով տղուն միտքն կատարեալ կրթութիւն մը կ'ստանար և գլխուն մէջ խումբ մը մանրամասն ծանօթութիւնք կը ժողուէին:

Պ. Ուրմի, բոլորովին զարմացեալ այն դիւրահասկացողութենէն որով Մօրիս իրեն ըսուածներն կ'ըմբռնէր, օր մը գնաց Ժէրօմը տեսնելու և ըսաւ անոր.

«Ժէրօմ, եթէ ուզէք աւելի յառաջ վարել զՄօրիս, մեծ յառաջադիմութիւն պիտի կրնայ ընել. վստահ եմ թէ դիւրին պիտի ըլլայ զինքն արուեստական գալոցին մէջ մտցնել:

— Պարոն, ի՞նչ կը սորվին այդ գալոցաց մէջ:

— Հոն կ'ուսանին փայտի և երկաթի վրայ գրեթէ ամենամեծ կատարելութեամբ աշխատիլ, յետոյ այն ամեն ուսումներն որք անհրաժեշտ կարեւոր են գործաւորին:

— Բայց, Պարոն, այդ վարժարանաց միոյն մէջ ուսումն կատարելագործելէ յետոյ նա պիտի կարենա՞յ աւելի երջանիկ ըլլալ քան թէ Պէտքերանի քով աշակերտութիւն ընելով:

— Այո՛, անտարակոյս, աւելի երջանիկ պիտի ըլլայ, վասն զի իւր խնացականութիւնն աւելի ընդարձակած պիտի ըլլայ և ամեն տեսածին պիտի

կարենայ խելամուտ ըլլալ» :

Սոյն միջոցին թէրօմի այցելութեան կու գար խողովրդապետն որոյ այս մասին կարծիք հարցուց խեղճ հայրը :

«Իմ կարծեացս համաձայն չէ որ Մօրիս բարձր ուսմանց ձեռնարկէ, ըսաւ խողովրդապետն, որովհետեւ այս տղան իւր հօր միակ մխիթարութիւնն ըլլալով, ծանր է զայն իւր հօրմէն բաժնել անստոյգ արդեանց համար. սակայն եթէ դուք, Պ. Ուրմի, շարունակէք ձեր դասերը Մօրիսի աւանդել, յաջողակութեամբ և ճաշակով պիտի աշխատի, իւր ապրուստն պատուաւոր կերպով պիտի հայթայթէ, միտքը մշակելու ալ դաս-դէլով» :

Եզանց վաճառականն մերստին գիւղէն կ'անցնի.

Ամիս մ' անցաւ այսպէս, և Մօրիս իւրաքանչիւր շաբաթադուրս միշտ նոր հաճոյքով մը իւր հօր կը բերէր 2 ֆրանգ շաբաթականը, իրբեմն երբեմն ընդունած ընծաներն ալ կրան Պիլի կու տար, որ զանոնք խնամով կը սպահէր իւր սպանոցին մէջ անկիւնն, որպէս զի եթէ բաւական հաւաքուի, տըղուն վերաբերեալ բան մը գնէ :

Շատ անգամ Մօրիս տուն կը դառնար այնքան խոնջեալ որ ոչ կ'ընթերէր և ոչ ալ գիւղերն հանգիստ կը քնանար, այն ատեն կրան Պիլ անոր մէջքն, բազուկներն և ծունդերն ասուի կտորով մը կը շիւթէր, յետոյ անոր քիչ մը շաքարախառն տաք գինի կու տար, որ իրեն ամենամեծ դեղն

էր : Տղայն կը քնանար և աղէկ գիւղեր մ' անցընելէ յետոյ, հետեւեալ առտուն կ'ելլէր անխոնջ և կազմ ու պատրաստ նորէն իւր գործն սկսելու. թէրօմ որ ինքզինքին ամեն ինչ կը խնայէր, չէր ուզեր բնաւ որ Մօրիս պէտք եղածէն զրկուի, և արդէն իւր որդւոյն քաջութիւնն զինքն հպարտ և գոհ կ'ընէր :

Եզանց վաճառականն գիւղէն անցնելով՝ դարբինն տեսնել եկաւ և առաջարկեց Մօրիսի կրկին եղներն վարել, փոխարէն 3 ֆրանգ վարձք խոստանալով :

«Պարոն, չատ շնորհակալ եմ, բայց այժմ որ օրականով կ'աշխատիմ, կը ցաւիմ որ իմ ձեռքս չէ ձեր առաջարկն ընդունիլ :

— Գնա՛ եղներն առաջնորդել, տղաս, ըսաւ Պետթրան, 3 ֆրանգ շահին գէշ բան չէ : Յիրաւի վաղն ես կրասէյ պիտի երթամ երկաթ գնելու, և գործաւորք հեռուն պիտի աշխատին. ուստի և հնոցն պիտի չվառենք և դու ազատ ես երթալու :

— Շնորհակալ եմ, Տէր իմ, ձեր բարեսրտութենէն » :

Մօրիս հետեւեալ օրն կանուխ Ծրիգէի հետ ճամբայ ելաւ. կէս օրին վաճառականն զանոնք իրեն հետ սեղան նստեցուց :

«Կ'ուզե՞ս Օւլէան երթալ, պզտիկ, հարցուց Մօրիսի :

— Շնորհակալ եմ, Պարոն, չատ գոհ պիտի ըլլայի տեսնելով այս մեծ քաղաքն և այն գեղեցիկ լուսաւ դետն, որոյ համար կ'ըսեն թէ ամբողջ մեր գիւղէն աւելի լայն է. բայց դարբինին քով աշակերտութիւն կ'ընեմ, նա ինձ պէտք ունի և

ամեն առաւօտ ժամանակին իւր դարբնոցը չգլու-
նուիլս անպատշաճ է ինձ :

— Ութ օրուան համար քեզի թոյլտուութիւն
կ'ընէ և քու ընկերդ կ'ապահովցնէ քու հայրդ թէ
ես կը տանիմ զքեզ ինձ հետ :

— Բայց, Պարոն, դէ՛ զործ մ'ըրած պիտի
ըլլամ շիտթի մէջ ձգելով զՊէտթրան որ ինձ ապ-
րուստս ճարել կու տայ. եթէ այսպէս պարտա-
ւորութեանս մէջ պակաս գտնուիմ, այլ եւս չեմ
համարձակիր հօրս դէմը ելլել որ միշտ ինձ կը յոր-
դորէ որ պատուաւոր տղայ մ'ըլլամ :

— Ուրեմն հայրդ շա՞տ խստաբարոյ է :

— Ո՛հ, ո՛չ, Պարոն, բոլորովին հակառակը .
բայց կ'ըսէ յաճախ թէ աշխարհիս առաջին բարիքն
մաքուր և լաւ խղճմտանքն է, և թէ ինքն ցաւէն
պիտի մեռնէր, եթէ ես ուղղամտութենէ չեղէի :

— Բայց եթէ զքեզ Բարիդ տանիմ, կարծեմ
այդքան անկարելութիւններ յառաջ բերելով պի-
տի չդիմադրես ինձ . միթէ այս քաղաքին անուռն
զքեզ չի՞ հրապուրեր :

— Այո՛, Պարոն, այդպէս է և այս պատճա-
ռաւ ձեզ կ'աղաչեմ որ այլ եւս այդ մասին վրա-
յօք ինձ չխօսիք : Երբ իմ վիճակս ապահովցնեմ,
կ'ուզեմ Գաղղիոյ մէջ չրջան մ'ընել, ինչպէս Մօ-
ուէն, Կրասէյի դարբինն, որ տեսած երկիրներուն
վրայ գեղեցիկ պատմութիւններ կ'ընէ :

Ժերօմ զգալով թէ իւր կենաց վախճանն մերձ է,
կ'ուզէ իւր կտակն ընել .

Վեց ամիսէն, Մօրիս շարաթն 5 ֆրանգ վարձք
ընդունիլ սկսաւ, երկրորդ տարին 4 ֆրանգ, վեր-
ջապէս տաս և հինգ տարեկան եղած ատեն 6 ֆը-
րանգ կը բերէր իւր հօր ամեն շարաթ : Երբէք
յանդիմանուելու տեղի չէր տար ոչ իւր հօր տու-
նը, և ոչ ալ դարբինին քով : Ժէրօմի յարատեւ
հիւանդութիւնն և անոր չկրնալ աշխատելուն մա-
սին ունեցած խորին վիշտը Մօրիսի բանականու-
թիւնն ժամանակէ առաջ զարգացուցած և հա-
սունցուցած էր : Խեղճ տղան կը ջանար իւր հայրն
ուրախացնել՝ ըսելով թէ քիչ ատենէն բաւական
ստակ պիտի չահի, և անով պիտի կարենայ գնել
երկար ատենէն 'ի վեր իւր հօր բաղձացած այգւոյն
մէկ չորրորդ մասն :

Բայց Ժէրօմ երբէք չէր միտարուէր. ոչ
Կրան Պիշի արթուն հսկողութիւնքն և ոչ ալ Մօ-
րիսի գորովալից սէրն կրցեր էին նորա վշտերն
փարատել : Եօթն տարիէ 'ի վեր իւր թիկնաթուին
մէջ բեւեռեալ էր . իւր առողջութիւնն օր ըստ օրէ
կ'սպառէր, ոչ ոք կարող էր ճանչնալ այն յաղթ-
անդամ գործաւորն որ այժմ տժգոյն և ծիւրեալ
էր և երբեմն արեգակ եղած ատեն դուրս կ'ելլէր
օդ շնչելու համար, քիչ ատենէն զայն տեղէն շար-
ժեղն ալ անհնար եղաւ, վասն զի շատ տկարա-
ցած էր :

Ժողովրդապետն որ յաճախ կու գար զԺէրօմ
տեսնելու, օր մը անոր քով մինակ մնալով, խեղճ
մարդն ըսաւ անոր .

«Պարոն թողովորդապետ, կ'զգամ թէ վախճանս մօտ է և կ'օրհնեմ զբարերարն Աստուած որ զիս առ ինքն կը կոչէ. երկար ատեն կեանք չնորհեց ինձ որ իմ որդւոյս քաջութեամբ և լաւ ընթացքով զարգանալն տեսնեմ: Շնորհիւ ձեր և Պ. Ուրմիի դասերուն, վստահ եմ որ պատուաւոր անձ մը պիտի ըլլայ. ուրեմն հանգիստ պիտի մեռնէի եթէ կրան Պիշի ապագայն միայն զիս չտանջէր:

— Եւ ի՞նչ մասին անհանգիստ կ'ընէ զձեզ:

— Երբ ես մեռնիմ, իմ աներձագներս, Սէն Ժօրժի Միշօ եղբարք թողած պզտիկ ժառանգութեանս գործին պիտի խառնուին և հաւանական է որ խեղճ աղջկան նկատմամբ չմտածելով բնաւ, զանի անրաժին հանեն, ես կ'ուզեմ որ ամեն ինչ արդի վիճակին մէջ մնայ. ահա՛ ձեզ կը յայտնեմ Պարոն թողովորդապետ, որպէս զի իմ մահուանէս յետոյ իմ կամքս անոնց իմացնէք:

— Բարեկա՛մ, միայն ինձ յայտնելն բաւական է, վասն զի օրինաց առջեւ արժէք չունի:

— Ի՞նչպէս ընենք ուրեմն, որ ամեն ինչ իմ մահուանէս յետոյ այնպէս մնայ, ինչպէս իմ կենդանութեանս ատեն:

— Պէտք է ձեր կտակն պատրաստել. քաղաքէն նօտար մը բերել տուէք և ձեր սղուն խնամակալ մ'ընտրեցէք:

— Եթէ Պ. Ուրմի խնամակալութեան պաշտօնն յանձն առնու, ինձ մեծ ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլայ:

— Կ'ուզէ՞ք որ այս մասին իրեն խօսիմ:

— Այո՛, Պ. թողովորդապետ, բարեհաճեցէք այս գործոց վրայ անձամբ զբաղիլ, բայց զգուշա-

նալով որ կրան Պիշն և պզտիկ Մօրիսն բան մը չխմանան, վասն զի պիտի վշտանան և իրենց ցաւն ինձ մնացած քիչ մը զօրութիւնն պիտի բառնայ յինէն:

Թողովորդապետն առանց դժուարութեան հաւանեցուց զուսուցիչն՝ Մօրիսի խնամակալութեան պաշտօնն ընդունիլ. նօտար մը բերել տուաւ, կտակը գրուեցաւ երկու վկայից առջեւ որ այս կտակագիրն ստորագրեցին:

Քանի մ'օրէն յետոյ յէրօմ հոգին աւանդեց մեզմիւ, մինչդեռ թողովորդապետն անոր անարին քով ծունր իջած կ'աղօթէր:

Մօրիս ազգու. կերպի. կը վիրաւորուի իւր հօր մահուան վրայ, և խնամակալն կը ջանայ գանի զուարթացնել.

Մօրիս իւր հօր մահուան վրայ մեծ ցաւ զգաց. թէ ինքն և թէ կրան Պիշ՝ յէրօմը կորսնցնելուն վրայ բնաւ չէին մխիթարուեր: Այս մահուան յաջորդ օրերն խեղճ պառաւ աղջիկն չգտնելով այլ եւս իւր սիրելի հիւանդն որ խնամէ, չէր գիտեր թէ ինչո՞վ զբաղի: Մօրիս, որ առաջ իւր հօր տըխրութիւնը փարատելու միջոցներն կ'երազէր, այլ եւս բանի մը վրայ չէր մտածէր, քանի որ ալ յէրօմ չկար: Իւր խնամակալն զանի զուարթացնելու և վշտերն փարատելու համար շրջագայութեան կը տանէր:

Զատկական տօնէն երկու օր առաջ Պ. Ուրմի առաջարկեց Մօրիսի ընկերանալ իրեն դէպ 'ի Խո-

սուտըն , ուր պիտի երթար տեսնել իւր հօրեղ-
բայրներէն մին , որ նոյն քաղաքին դարբինն էր :

«Բօտիէն անցնելով , ըսաւ անոր , **Գ** մղոն ճամ-
բայ ունինք . վաղն , առաւօտուն միայն դաս ու-
նիմք և եթէ կ'ուզես , **Ի**սսուտըն կը ճաշենք :

— Ինչպէս որ ձեզ հաճոյ կը թուի , սիրելի
խնամակալ , երբ ձեզ հետ եմ , ամեն տեղ ինձ
համար աղէկ է » :

Հետեւեալ օրն , կէս օրին մեկնեցան և ժամը
հինգէն առաջ Պարոն Վուազէնի տունը հասան ,
որ քաղաքին ամենէն ճարտար գործաւորն էր :

«Սիրելի Հօրեղբայրս , ըսաւ ուսուցիչն մտնե-
լով , ձեզ կը ներկայացնեմ իմ սանս , որոյ վրայ
յաճախ խօսած եմ ձեզ և ձեր բարեկամութիւնն
կը խնդրեմ առ այն , վասն զի արդարեւ արժանի է :

— Բարեա՛ւ եկայք , երկուքնիդ ալ , ըսաւ դար-
բինն . հոս իբրեւ ձեր տունը նկատեցէք և ըստ
այնմ վարուեցէք :

Մինչդեռ կերակրոյ պատրաստութիւն կը տես-
նէին , տանը ամենէն երեւելի մասին մէջ զետեղեալ
ժամացոյց մը ժամը վեց զարկաւ . այն ատեն Մօ-
րիս տեսաւ որ ժամացոյցին սնտուկին վրայ դըր-
ուած պզտի դղեկի մը քովընտի մէկ դուռը բաց-
ուեցաւ . կին մը դուրս ելաւ տասը հարիւրորդա-
մէթր բարձրութեամբ խիստ լաւ հագուած : Դըղ-
եակին առջեւէն անցնելով , ելած դռանը հակա-
ռակ դռնէ մը ներս մտաւ : Մեծ թռչուն մը , որ
աշտարակին ծայրն թառած էր , մետաղեայ զան-
գակի մը վրայ կտուցի հարուածով և թեւերն բաղ-
խելով ժամերն կը զարնէր :

Մօրիս 'ի տես այս ժամացոյցին ունեցած զար-

մանքին հակառակ , չիլխեց հարցումն ընել , դեռ
աղէկ չճանչնալով դարբինն անոր հետ խօսակցե-
լու համար , որ գաղտնի երիտասարդն կը դիտէր :

Հետեւեալ օրն , պատարագն լսելէ վերջը ,
Պ . Վուազէն իւր հիւրերն քաղաքին մէջ պտըտցուց
և իրենց ցուցուց հիւանդանոցն և Անգղիացիներէն
չինուած երեւելի աշտարակը : Երբ տուն կը մըտ-
նէին ճաշելու համար , ժամացոյցն ժամը տաս եր-
կուք կը զարնէր . Մօրիս վերստին տեսաւ պզտիկ
կնոջ մը ելլելն ու նորէն մտնելն :

Արդէն թանը խմած էին , և **Պ** . Վուազէն
փուռն եփած ընտիր ոչխարի զիստ մը կը կտրէր ,
երբ թռչունն կէս օրուան առաջին հարուածը
զարկաւ . այն ատեն դղեակին ամեն դռներն մէ-
կէն բացուեցան , մէկ պզտիկ կնոջ տեղ քսան և
չորս կին ամենքն տարբեր կերպով հագուած կողմ-
նակի դռնէն դուրս ելան , դղեակին առաջին դը-
րան սանդուղին վրայ կեցող պզտիկ մարդու մ'առ-
ջեւէ անցան և դաշնակաձայն սիրուն նուագ մը
լսուեցաւ . Մօրիս , ապաւն և բերանաբաց մնաց
առանց կերակուր ուտել մտածելու :

«Սիրելի Հօրեղբայրս , ըսաւ **Պ** . Ռմի , ձեր
ժամացոյցին տեսքն բաւական է իմ խեղճ Մօրիսի
ախորժակն գոհացնել . տեսէ՛ք , դեռ կտոր մը չէ
կերած :

— Մօրիս տղու պէս է , միայն ժամացոյցին
վրայ դրուած խաղալիքին ուշադրութիւն կ'ընէ ,
առանց նկատելու թէ ինչո՞վ կը տարբերի ուրիշ
ժամացոյցներէ :

— Իրաւունք ունիք , **Պ** . Վուազէն , ըսաւ Մօ-
րիս , դեռ ես դղեակին և այս պզտիկ կանանց մի-

այն ուշադրութիւն ըրի, որք անտարակոյս ժամերն կը ներկայացնեն. բայց եթէ թոյլտուութիւն ընէք ինձ ժամացոյցն աղէկ մը դիտելու, թերեւս ուրիշ բաներու ալ ուշադիր ըլլամ:

— Նախ ճաշենք, յետոյ ուշածնուս պէս կը քնենք »:

Ճաշէն յետոյ, Մօրիս ժամացոյցին մօտեցաւ: Երբեք մեծ տախտակին վրայ, ուրիշ շատ պղզտիկներ ալ յաւելեալ էին. անոնցմէ միոյն վրայ նշանակուած էր 1790 էն մինչեւ 1890 տարիները և սլաքը 1807 տարւոյն վրայ էր:

«Ի՞նչ, ըսաւ Մօրիս. միթէ այս սլաքն տախտակին բոլորակը մէկ շրջան մ'ընելով դա՞ր մը պիտի տեսէ:

— Այո՛, բարեկամ, և ասով՝ կը տարբերի ուրիշներէն որք միայն մէկ վայրկեանէն կրկին նոյն անցքն ընել կ'սկսին: Ահա՛ ամսոց և աւուրց տախտակն: Ժամացոյցս նայելով կը հասկնամ իսկոյն տարին, ամիսը, օրը, ժամը, վայրկեանն և նոյն իսկ երկվայրկեանն:

— Բայց Պ. Վուազէն, այս ժամացոյցն ի՞նչարեւէ շատ սուղ գնած էք:

— Նոյն իսկ ինքն հօրեղբայրս շինած է զայն առանց ուրիշի օգնութեան, ըսաւ Պ. Ռըմի:

— Ի՞նչ, գոչեց Մօրիս, ուրեմն այսպիսի գործի մը ձեռնարկելու քաջութիւնն ունեցա՞ք:

— Այո՛, տղաս, և որ աւելին է, զայն կատարելագործելու համբերութիւնն ունեցայ:

— Ուրեմն դուք ժամագործ էք:

— Ե՞ս, ոչ բնաւ. ես իբրեւ զբօսանք շինեցի զայս:

— Բայց ի՞նչ բան ձեզ գաղափար տուաւ զայն շինելու:

— Ահա՛ ձեզ պիտի պատմեմ »:

Պ. Վուազէն կը բացատրէ Մօրիսի քե ի՞նչ կերպով ձեռնարկած է իւր ժամացոյցն շինելու.

«Մեծ վիշտ մը մոռնալու պէտքը, շարունակեց դարբինը. ստիպեց զիս այս ժամացոյցն շինել: Ամուսնացած էի և ընտանեաց տէր ու հայր. և նոյն տարուան մէջ կորուսի կինս և երկու տղաքըս միանգամայն: Երբէք պիտի չկրնայի այսպէս ծանր ցաւ մը կրել, եթէ անդադար անոր վրայ մտածէի: Որոշեցի ուրեմն իմ պարապ ժամերս որ և իցէ աշխատութեան մը նուիրել, վասն զի աշխատութիւնն աղօթքէն յետոյ այս կենաց նեղութեանց ամենէն մեծ դարմանն է. ուստի այս ժամացոյցն սկսայ բոլորովին պարզ ընելու դիտաւորութեամբ. յետոյ երբ աշխատութիւնն կը յաւաքանար, մանրամասն գործ մը ձեւացնելու գաղափարն ծնաւ յիս: Գիշերն եթէ չքնանայի, կամ ցերեկն քալած ատեն, գործածելիք մեքենական կերպերուս վրայ կը մտածէի. ասիկայ մտքիս մէջ կը հասուննար, և երբ գործս լաւ մը կարգադրուած համարէի, աշխատութեան կ'սկսէի, մտքիս մէջ կազմած գաղափարներս գործադրելու համար: Այսպէսով այս վիճակին բերի զոր դուք այժմ կը տեսնէք. վերջապէս աւելցուցի այն խաղաղիկն որ նախ ձեր ուշը գրաւեց: Տղայական պարզ խաղաղիկ մ'է, բայց դարձեալ հարկ եղաւ շատ խոր-

հրդածութիւններ ընել, որպէս զի ամբողջն միատեղ յառաջ քալեն :

— Բայց գիտէ՞ք, Պ. Վուազէն թէ այս գործն խիստ հետաքրքրալարժ է :

— Ուրիշներ ալ զայդ ինձ ըսին յաճախ . և այս գործին համար ինձ լաւ գին տուին, բայց ես իմ ժամացոյցս վաճառելու ղիտաւորութեամբ չեմ շինած : Ես կը սիրեմ զայն, ոչ այնքան իւր կատարելագործութեան և կանոնաւորութեան համար (վասն զի բնաւ չեղած կամ աւրուած չէ), որքան այն լաւ վայրկեաններուն համար զորս իրեն կը պարտիմ : Այս գործիս վրայ ընդ երկար մտածեցի աշխատութեան ձեռնարկելու համարձակելէս յառաջ : Ասի ինձ կը յիշեցնէ իմ ցաւերս և միանգամայն ուրախութիւններս : Ոչ ոք կրնայ գիտնալ այն միտարութեանց գիւնն զոր ես այս գործէս ստացայ :

— Յիրաւի, Պ. Վուազէն, բնաւ չեմ կրնար խելամոխիլ, թէ ինչպէս առանց ժամագործ ըլլալու կրցած էք այսպէս կատարեալ գործ մը յառաջ բերել :

— Տղա՛ս, երբ որ մէկն իւր իմացականութիւնն ընդ բոլորովն իւր ընելիք որ և իցէ գործին կը նուիրէ, շատ քիչ անգամ կը պատահի որ չկրնայ յաջողիլ : Երբէք անփոյթ կերպով չեմ նկատած չինելիք ամենափոքր գործիս . վասն զի ճանչցած եմ թէ ամենադոյզն գործ մը իւր կատարելութեան աստիճանն ունի, որոյ հասնիլն շատ դիւրին չէ, և այս լաւ սովորութենէն մեծ առաւելութիւններ ստացած եմ :

— Շատ երկար ժամանակի մէջ անշուշտ կա-

տարեւագործեցիք այս ժամացոյցն, այնպէս չէ՞ . ըսաւ Մորիս :

— Անտարակոյս, բայց միայն պարապ ժամերս այս գործին նուիրած եմ : Արուեստիս պէտք ունէի և կ'ուզէի ալ որ այդ մասին համբաւ ստանամ :

— Եւ իրաւունք ունէիք, հօրեղբայրս : Երբ բանի մը աշխատի մէկն, պէտք է միշտ լաւ քննել :

Մորիս փափաքելով ժամացոյցին մեքենայն տեսնել, Վուազէն զայն բացաւ . երիտասարդն շատ զարմացաւ այնպէս տարբեր երկու մանրաւ մասն շարժումներ յառաջ բերելու համար գործածուած միջոցներուն պարզութեան վրայ : Անկեղծ շնորհակալութիւն յայտնեց դարբինին իւր բարեսրտութեան և լաւ ընդունելութեան համար, յետոյ Զատիկի երրորդ օրուան տօնէն վերջը, գիւղը վերադարձաւ իւր խնամակալին հետ, որ իրեն ըսաւ ճամբուն մէջ .

«Տե՛ս ուրեմն, տղաս, ինչ որ կրնայ յառաջ բերել յարատեւ և փութաջան աշխատութիւնն :

— Բայց ես չեմ կրնար խելամոխիլ, Պարոն, պէտք է որ ձեր հօրեղբայրն տարօրինակ մէկն եղած ըլլայ :

— Ոչ, բայց միայն իրեն սկզբունք ըրած է, ուղածը լաւ և հաստատ կերպով ուզել և անդադար ուզել :

Մորիս կը մեկնի Գաղղիոյ մեջ շրջան մ' ընելու .

Տասն և ութ տարեկան եղած ատեն, Մորիս յայտնեց իւր խնամակալին թէ կ'ուզէ ճամբորդել

Գաղղիոյ մէջ, Պ. Ռեմի դէմ չդրաւ բնաւ և ըսաւ անոր .

«Շատ աղէկ կ'ընես, բարեկամ, ճանապարհորդութիւն մ'ընելով: Այն արհեստաւորն որ կուսանի և կը գործածէ զիւր արհեստն խղճի մտօք, գովելի անձ մը կ'ըլլայ . լաւ աշխատելու փափաքն միշտ զմարդ դէսլ 'ի լաւն կ'առաջնորդէ . այսպէս ուրեմն դու ալ այս փափաքն ունեցիր և պահէ, այն ատեն լաւ հետեւութիւն պիտի գտնես :

— Հանգիստ եղիք, սիրելի խնամակալ, ամեն ջանք 'ի գործ պիտի դնեմ' իմ արուեստիս մէջ ճարտար ըլլալու համար, թէեւ մեր գիւղին մէջ միայն պիտի կրնամ գործածել, վասն զի աւելի ընել կրցողը՝ նուազն ալ կրնայ ընել :

Երբ Մօրիս իւր հրաժեշտի ողջոյնը տալու գընաց Ժողովրդապետին, սուրբ մարդն անոր ըսաւ .

«Խեղճ ողայ, դու դեռ շատ երիտասարդ ես բոլորովին ազատ ապրելու համար : Մինչեւ այսօր պատուաւոր տղայ մ'եղար, բայց երբէք փորձութեան մը չենթարկուեցար . սակայն այժմ այնպէս պիտի չըլլայ . խոստացիր ինձ որ ամեն երեկոյ անցուցած օրուանդ վրայ հաշիւ տաս ինքզինքիդ և հարցունես թէ հայրդ անոր վրայ գոհ պիտի ըլլար . Այս կերպով պիտի գիտնաս թէ խիղճդ ո՞ր կէտին հասած է, և մի' մոռնար, բարեկամ թէ ոչ ոք աշխարհիս վրայ ճշմարիտ երջանկութիւն կ'ուենար, եթէ խիղճն մաքուր չէ » :

Պէռթրան շատ դժգոհ եղաւ Մօրիսի մեկնելու համար տուած որոշումն լսելով, վասն զի լաւ գործաւորէ մը կը զրկուէր :

«Կը հարցնեմ քեզ, թէ ի՞նչ պէտք ունիս դաշ-

տերու մէջ վաղվելու, ըսաւ անոր, և միթէ ես երկրին պէտք եղածին չափ չե՞մ կրնար սորվեցնել քեզի :

— Տէր իմ, կ'ուզեմ երկիրներ տեսնել, ասով մարդ գաղափարներ կ'ստանայ . յետոյ միտքն և յատկութիւններն կենդանի կերպով կը կազմուին, այնքան տարբեր մարդոց մէջ » :

Կրան Պիշ յուսահատեցաւ երբ իմացաւ որ իւր սիրելի Մօրիսն զինքը թողուլ կ'ուզէ :

«Դու բաւական չե՞ս գիտեր, ի՞նչ հարկ կայ այլ և այլ երկիրներ երթալ և անձանօթներու հետ ասորիլ, եթէ ուզէիր . հոս աշխատելով, կըրնայիր քու վարպետդ ալ գերազանցել :

— Ոչ Մայր Պիշ, շատեր ինքզինքնին ճարտար կը կարծեն երբ իրենց գիւղէն դուրս չեն ելած . յետոյ, երբ ուրիշ տեղ գտնուիլ հարկ ըլլայ, բընաւ բան մը չեն գիտեր :

— Բայց տես անոնք որ գիւղին մէջ սորված են, նոքա ալ նուազ երջանիկ չեն, թէեւ իրենց գիւղը չեն թողած՝ ուրիշ տեղ ուսանել երթալու համար :

— Այդ մասին վստահ չեմ, գոնէ Պէռթրանի վրայ հաշուեցէք : Ստոյգ եմ թէ 'ի դարձին մեր գիւղն աւելի պիտի սիրեմ » :

Պ. Ռեմի, Մօրիսի մեկնելէն առաջ անոր գործերն կը կարգադրէ .

Մեկնելուն նախորդ օրը, Պ. Ռեմի ըսաւ անոր . «Բնէ՛ ինձ, Մօրիս, խնայողութիւն ընելով, քիչ մը

ստակ հաւաքած ես :

— Այո՛, պարոն, 500 ֆրանք կայ տունը պահուած :

— Զքեղ այդքան հարուստ չէի կարծեր :

— Կրան Պիշի խնայողութեան արդիւնքն է :

— Ուրեմն ունեցածդ պէտք է բաժնել անոր հետ . կրնայ պատահիլ որ դու գործ չգտնես կամ հիւանդ ըլլաս . ուստի պէտք չէ որ առանց ստակի մեկնիս, որպէս զի այդպիսի պարագայի մը մէջ չի չիթիս :

— Պարոն, ինձ համար 100 ֆրանք կը բաւէ : Երբ մէկն աշխատելու կամք և փափաք ունի, անհնար է որ գործ չգտնէ . և փառք Աստուծոյ, առողջութիւնս ալ տեղն է :

— Անոր խօսքին ուշադիր մի՛ ըլլաք, Պ. Ուրմի, ըսաւ Կրան Պիշ, ամենքն ալ անոր տուէք, ես բանի մը կարօտ չեմ :

— Բայց մայր, ուսկի՞ց ստակ պիտի առնես, երբ ես հոս չըլլամ, հողը բանեցնելու ծախքը վճարելու համար :

— Անհոգ եղիր, ես իմ գործերս կարգի կը դնեմ :

Վերջապէս որոշուեցաւ որ Մօրիս 100 ֆրանք միայն առնէ իրեն հետ և մնացեալն Կրան Պիշ ու զածին պէս գործածէ :

«Մայր, պէտք է որ ինձ կտաւէ երեք փոքր քսակ շինես, որպէս զի շահած ստակս մէջը դնեմ : Մէկը քեզի և միւսն ալ խնայողութեանց համար, որոց իւրաքանչիւրին մէջը իմ շահածէս շաքաթը 2 ֆրանք պիտի դնեմ. իսկ երրորդը, ընթացիկ քսակը պիտի ըլլայ, ուրկէց պիտի ընեմ իմ ծախքերս » :

Մերուկ աղջիկն, աչքերն արտասուօք լեցուած իրեն ձեռքով հիւսուած կտաւի մը կտորէն պարկերն շինեց : Մօրիսի ճերմակեղէններն ու հագուստներն դրաւ պղտիկ մորթարկիին մէջ, զոր Պ. Ժողովրդավետն իրեն տուաւ . նաև անոր մէջ դադտնի պահեց իրեն թողուած 200 ֆրանքէն 100ը, այնպէս որ ոչ ոք կրցաւ նշմարել :

Երբ Մօրիս կը մեկնէր, մայրն զանի ողջագուրելով ըսաւ .

«Խեղճ տղայ, ես ալ շատ ծերացած եմ, թեւեւ 'ի դարձին այլ եւս զիս չգտնես :

— Ի՛նչ աղետալի գաղափար . սիրելի Մայր, Միթէ ստիպեալ չե՞մ երեք տարիէն հոս գտնուիլ զինուորագրութեան վիճակ քաշելու համար : Հանգիստ եղիր, նորէն պիտի տեսնուինք և ես դեռ ընդ երկար պիտի սիրեմ զքեզ » :

Մօրիս կը մեկնի եւ Պուրժ կ'երթայ .

Մօրիս՝ խստւորնէն անցնելով Պուրժ գնաց : Երկու օրէն աշխատելու գործ գտաւ տիրոջ մը քով, որ իրեն անունը և բնակարան տալէ յետոյ, օրն ալ 1 ֆրանք կու տար : Այսպէսով կրցաւ մէկ շաքաթուան մէջ իւրաքանչիւր քսակին 2 ֆրանք դնել և ամսէ մը վերջը Կրան Պիշի բաժինն զրկեց :

Մօրիսի նոր տէրն, որ շատ ճարտար գործաւոր մ'էր, համակրութիւն ունեցաւ անոր նկատմամբ, և արուեստին բոլոր նրբութիւններն ցուցուց : Բայց Մօրիս ուսնելու մեծ փափաք ունենալուն հետզհետէ անհամբեր կ'ըլլար և յաճախ

իւր գործէն կը տաղտկանար : Օր մը իւր տէրն ըսաւ անոր .

«Մայր եկեղեցին տեսած ես :

— Այո՛, տէր , և զարմանալէ չեմ դադարած : Մտացս մէջ երբէք չէի երեւակայած որ այս տաճարածութեամբ չէնք մը կառուցանել կարելի ըլլայ :

— Ես կ'ուզեմ այժմ զքեզ հետս տանիլ այցելութիւն մ'ընելու համար Մայր եկեղեցւոյն , որ աւելի մանրամասնաբար քննես , այն ատեն աւելի պիտի զարմանաս : Լուսարարը կը ճանչնամ , և կիրակի օրն առաւօտեան պատարագի և երեկոյեան աղօթքի միջոցին կը շրջինք ներքին սրահներու մէջ , վերնատունը , գաւիթն եւ :

Երբ այս սքանչելի շէնքին մէջ շրջեցան , որ դեռ նոր կ'երեւէր 800 տարիէ յետոյ , Մօրիս ըսաւ .

«Ինձ աւելի զարմացնողն այն չէ թէ այսպիսի եկեղեցի մը չինելու գաղափարն ի՞նչպէս ունեցած են , բայց մանաւանդ թէ այդքան երկար ատեն աշխատելու քաջութիւնն ի՞նչպէս ունեցած են :

— Այդ ըսածէդ յայտնի է որ , տղաս , դու դեռ լաւ չես ըմբռնած այն առաւելութիւններն , որ յառաջ կը բերէ յարատեւ աշխատութիւնն , այս ամենամեծ առաքինութիւնն գործաւորին , որ գծադրարար շատ հազուագիւտ է , թէեւ ասի իրեն աշխատութեան նպաստող մեծ պատճառներէն մին ըլլայ : Պէտք է որ գիտնաս թէ գաղափար մ'ունենալ և զայն գործադրելն բաւական չէ , եթէ գործն չլմնայ . ի՞նչպէս կը հասկցուի թէ այն յղացեալ գաղափարն լա՛ւ է թէ գէշ , ի՞նչպէս կը գիտցուի թէ կարող եղած են այդ գաղափարն

ըստ պատշաճի գործադրել :

— Տէր իմ , բարձր աշտարակին վրայ աշխատելու համար շինուած տախտակամածն միայն շատ տարիներ տեւած ըլլալու է :

— Արդարեւ այնպէս է , բայց զայն չինելու արդեւ եղած չէ . տե՛ս և հասկցի՛ր , Մօրիս , թէ ի՞նչ է մարդկային ձեռաց աշխատութիւնն : Անողորկ քարերն փոխուած է զեղեցիկ արձաններու և այնքան նուրբ զարդերու , որ մարդ չկրնար կարծել թէ ատոնք կը մնան տակաւին այն ժամանակներէն 'ի վեր , ուր բացօթեայ անձրեւի ենթարկուած էին :

— Յիրաւի ամօթով եմ , յարատեւ աշխատութեան մը այսքան մեծ արդեանց առջեւ վհատութիւն ցուցնելու . կը խոտանամ ձեզ , Տէր իմ , ինչպէս նաեւ իմ անձիս իսկ որ վերստին այս վհատութեան մէջ չկնամ , և պիտի տեսնէք թէ խօսքս ի՞նչպէս կը բռնեմ :

Մօրիս՝ յաճախ կը շրջէր իւր տիրոջ և ուրիշ հասակաւոր գործաւորաց հետ , փոխանակ իւր ընկերաց հետ զբօսանքի և այլ և այլ խաղերու երթալու . այս առթիւ իւր ընկերներն զինքն կը ծաղրէին անդադար :

«Մեր կարգին մեք եւս պիտի ծերանամք , կ'ըսէր Մօրիս անոնց , և պիտի չախորժիմք բոլորովին լքեալ և անօգնական մնալու . ծերերն աւելի աշխատած և աւելի ուսած են և իրենց ընկերութիւն ընողն միշտ առաւել չա՛հ մը կ'ունենայ » :

Մօրիս Պուրթեն կը մեկնի .

Վեց ամսէն յետոյ , որ ատեն կրան Պրիշի ստակներն զրկելու չէր մոռցած , Մօրիս որ արդէն իւր արուեստին մէջ կատարեալ էր , ուզեց Պուրթէն մեկնիլ .

«Ո՛ր երթալ կ'ուզես այժմ , հարցուց իւր տէրն :

— Տէր , Բարիզ երթալու փախաք ունիմ :

— Սիրելի բարեկամ , եթէ դու քու անձիդ տէր ըլլալով ինքզինքդ աղէկ առաջնորդես , Բարիզի մէջ պիտի կարենաս կատարելապէս աշխատել սորվիլ , բայց զգո՛յշ լեր , շատ փորձութիւններ պիտի պատահին քեզ :

— Ո՛հ , իմ մատիս պատասխանատու կ'ըլլամ որ անմոռութիւն պիտի չընեմ :

— Բոլորովին վստա՞հ ես . ամեն պարագայի մէջ՝ անոր կարելիութիւնն նուազցնելու համար ձեզի նամակ մը պիտի տամ զոր պիտի յանձնես իմ հօրեղբայրներէս միոյն որ Ֆէռայլի նաւահանգստին մօտ մանր երկաթեղինաց վաճառական է , և հոն հասնելուդ պէս , զքեզ աղէկ գործի մը պիտի դնէ , որպէս զի թէ ժամանակդ և թէ ստակդ չկորսնցնես :

— Շնորհակալ եմ , Տէր , զիս երախտապարտ կ'ընէք , վասն զի մարդ բոլորովին կը չփոթի այդպէս մեծ քաղաքի մը մէջ , երբ չգիտէ թէ որո՛ւ պէտք է դիմել :

Մօրիս հետեւեալ կիրակի օրն մեկնեցաւ Պուրթէն իւր տիրոջ նամակն առնելով : Ժիէնի , Մօն-

թարթէի , Ֆօնդընապլօի , Նըմուռի և Էսսօնի ճամբան բռնեց : Այս քաղաքներէն իւրաքանչիւրին մէջ մէկ քանի շաբաթ աշխատեցաւ , աւելի երկիրներ ճանչնալու համար . վերջապէս երկու ամսէն Բարիզ հասաւ :

Մօրիս 'ի Բարիզ .

Կիրակի օր մ'էր , սքանչելի օդ մը կար , երբ Մօրիս Բարիզ մտաւ . բոլոր ժողովուրդն չըջադաս յուրեան ելած էին և խեղճ տղան ալ 'ի բերան մնաց այս մեծ շարժումէն : Հետեւեալ օրն ուզեց նամակն երկաթավաճառին տանիլ և Ֆէռայլի նաւահանգստին ճամբան հարցնելէ յետոյ սկսաւ երթալ : Մօրիս կանգ առաւ վաճառատանց առջեւ , որոց մէջ զետեղեալ ապրանքներուն շատութենէն զարմացած մնաց , և ահա անօթութիւնն վրայ հասաւ . հացագործի մը խանութ մտնելով պղտիկ հաց մը գնեց , յետոյ նորէն սկսաւ ժամանակն պարապ մնցընել , վաճառքներու փոխադրութեան և ուրիշ տեսածներուն ուշ դնելով և ջանալով միտքը պահել . և որ զինքն աւելի կը զարմացնէր , աշխատութեան արդեանց մեծ տարբերութիւնն էր , որ ամեն ինչ մեր գործածութեան համար կը փոխադրէ : Բոլոր օրն այսպէս անցաւ և գրեթէ կատարելապէս մոռցաւ նամակն և երկաթի վաճառակաւնը : Այսպէս եղաւ հետեւեալ օրերն ալ . իւր զարմանքն հետզհետէ կ'աւելնար երբ նորանոր բաներ տեսնելով , կը ջանար զայն գոհացնել : Վերջապէս Բարիզի այս մեծ յուզումն անոր գլուխն

դարձուց, իւր աչաց առջեւ տեսածներուն զբաղած, ամենեւին ուրիշ բանի չէր մտածէր :

Մօրիս երաժշտութենէն տարօրինակ հաճոյք մը կ'զգար . երբ շրջող երգիչներու պատահէր, կը կենար լսելու համար և միշտ անոնց քիչ մը ստակ կուտար, վասն զի իրաւունք կը համարէր վճարել այն հաճոյքին զոր լսել կ'ախորժէր : Մանաւանդ իրիկուններն քանի մը ժամ կ'անցընէր փողոցի երաժշտաց քով, որք գետինը դրուած խեղճ կանթեղի մը աղօտ լուսով, որ և իցէ նուազարան մը կը զարնեն : Այն ատեն բոլորովին խանդաղատեալ պառկելու կ'եղէր և իւր գիւղն և իւր սիրելիները կը մտածէր : Կը խորհէր թէ ժամանակն արագընթաց կը սահէր և դեռ ինքն Կրան Պիլի քսակին մէջ բան մը դրած չէր . ուստի և ինքնին կը խոստանար քնացած ատեն՝ իրեն յանձնուած նամակը տեղը տանիլ, բայց հետեւեալ օրն նախորդ օրերուն պէս ամեն բան կը մոռնար : Տասն և հինգ օրէ 'ի վեր Բարիզ մտած էր և դեռ իւր տիրոջ նամակն տեղը տարած չէր : Իրեն պէս անգործ ընկերներ գտնելով, անոնց հետ պանդուկ մտաւ և նախաճաշեց . հոն փոփոխակի զիրար գրգռելով, չափէն աւելի խմեցին : Առանց կատարեալ գինովնալու, գլուխնին սաստիկ տաքցած էր, այնպէս որ այս երիտասարդներէն երկուքին մէջ վէճ մը ծագեցաւ և շատ գէշ հետեւանք մ'ունեցաւ : Անոնց մէջ միոյն դէմքն գէշ կերպով վիրաւորուեցաւ շիշի մը կտորուանքներէն : Մօրիս ալ կը ջանար զանոնք իրարմէ բաժնելու, երբ պահապան ոստիկան մը վրայ հասաւ . 'ի զուր Մօրիս իւր անմեղութիւնն կը յայտնէր, միւսներուն հետ ինքն ալ բանտ տա-

րուեցաւ . շատ տխուր գիշեր մ'անցուց, միտքն տխուր գաղափարներով զբաղեցուցած, որք կարծես այս բնակարանին սովորական էին : Շատ խորհրդածութիւններ ըրաւ և յաճախ իւր աչքերն արտասուօք լեցան, մտածելով թէ ինչ պիտի ըսէր իւր հայրն, եթէ զինքն այս վիճակին մէջ տեսնէր : Հոն Մօրիս երգուընցաւ այլ եւս գինեւորուներն չյաճախել և այս դիպուածին տպաւորութիւնն այնքան խորին եղաւ, որ իւր կենաց մէջ երբէք չմոռցաւ : Հետեւեալ օրն բանտէն արձակուեցաւ . այլ եւս վաճառատուներն իւր ուշը չէին գրաւեր . ճամբան յառաջ տարաւ գլուխն խոնարհած և իւր քայլերն դէպ 'ի Ֆէռայլի նաւահանգիստն ուղղեց :

Մօրիս կ'երթայ տեսնել գերկաքավաճառն .

Երբ երկաթավաճառն Մօրիսէն նամակն ստացաւ, անոր ըսաւ .

«Շիտակը, տղաս, զքեզ կորսուած կը կարծէի : Եղբորդիս յարմար ատենին քու գալըս տեանդ վրայ տեղեկութիւն տուած էր, և ես զբաղած էի քեզի գործ մը գտնել աղէկ տիրոջ մը քով, որ առ իս ունեցած բարեկամութեան համար յանձըն առաւ ամիս մը սպասել . բայց ստիպողական գործեր ունենալուն, հարկադրուեցաւ ուրիշ գործաւոր մ'առնել . ըսէ՛ ուրեմն ինծի, Պուրժէն մեկնելէդ 'ի վեր ինչ եղար, ինչո՞ւ այսքան ուշացար :

— Պարոն, նախ երկու ամիս ճամբայ քալեցի, վասն զի ուր որ գործ գտայ, կեցայ աշխատելու

համար, Բարիզ հասնելը ալ 15 օր է • այս քաղաքին տեսիլն իւր բովանդակութեամբ զիս ապշեցուց, ուզեցի ամեն բան տեսնել ու ճանչնալ, այսպէս անմտութեամբ ունեցածս վատնեցի :

— Աղէկից մեծ չարիք մը չհետեւիր, միայն թէ դու զգալու ես որ ինքզինքդ յանդիմանելու չափ մեծ պակասութիւն մը գործած չըլլաս :

— Միայն մէկ թերութիւն մը գործեցի, Պարոն, բայց այն զիս բժշկեց այն տեսակ մ'արբեցուցէնէն, որով համակուած էի յորմէ հետէ Բարիզ մտայ » :

Եւ անոր պատմեց նախորդ օրուան իրեն պատահածը :

« Թող ասիկայ քեզ իբրեւ մեծ դաս մ'ըլլայ, երիտասարդ դու, ըսաւ ծերունի երկաթափաճառը, կը տեսնես որ գէշ ընկերութիւններէ մարդ բան մը չիշահիր, բայց քու ամբիժ միամտութիւնդ որով ինքզինքդ կը դատապարտես, ինձ կրնայ մեծ ապացոյց մ'ըլլալ այն ամեն բարեւաւութեանց, որոց վրայ ինձ խօսած է եղբորորդիս քեզ նկատմամբ. այժմ պիտի ջանամ քեզ աղէկ գործ մը գտնելու գրադիլ: Վաղն առաւօտ նորէն հոս եկու, կարծեմ ամեն բան պատրաստ պիտի ըլլայ :

— Շնորհակալ եմ, Պարոն, ձեր ազնիւ բարեսրտութենէն » :

Մօրիս իւր սենեակն վերադարձաւ :

Ներս մտնելով իւր ստակն հաշուեց, զոր երկար ատենէ 'ի վեր մոռցած էր, և տեսաւ որ բերած ստակին հաղիւ կէսը մնացեր էր • որովհետեւ ուզելով ամեն ինչ մանրամասնաբար քննել, պարտաւորէր էր մէկ անգամէ աւելի ստակ տալ. նաև

չատ անգամ ալ իւր ընկերաց նեղութեան ատեն օգներ էր : Իւր մորթարկը կարգադրելու գրադեցաւ, յուսալով հետեւեալ օրն բնակութիւնը փոխել: Երբ սնտուկին մէջի եղածներն կը հանէր միտաւ մի, Կրան Պիլի կտաւի մէջ փաթթած և չապիկի մը մէջ պահուած 100 Փրանգը գտաւ :

« Խեղճ սուրբ աղջիկն, գոչեց արտասուալից աչքօք, իրեն բարեկեցութեան համար պահուած ստակն ինձ կու տայ, մինչդեռ ես զինքը մոռցեր եմ, ես որ կը պարտէի միշտ չահածիս աւելորդն անոր տալ » :

Անկողին մտնելով անհանգիստ քուռ մ'ունեցաւ, վասն զի խիղճն հանդարտ չէր :

Մօրիս դարբնի մեծ արուեստանոց մը կը մտնէ.

Հետեւեալ օրն, երկաթափաճառն տարաւ զՄօրիս դարբնի մը քով, որ Շառօն փողոցը մեծ արուեստանոց մ'ունէր, և որոշուեցաւ որ Մօրիս հոն աշխատի օրը 5 Փրանգ վարձքով: Խեղճ տղուն ուրախութիւնն անչափ եղաւ մտածելով որ իւր ծերունի Մայր Պիլի համար պիտի կրնայ քիչ մը ստակ մէկ կողմ դնել, վասն զի երկար ատենէ 'ի վեր բոլորովին թողած էր զայն :

Ամիսէ մը վերջը, անդակառաց անիւներն երկաթեայ շրջանակով պատելու յանձնարարութիւն եղաւ • արուեստանոցին բոլոր գործաւորներն սովորական գնով չուզեցին աշխատիլ, յուսալով թէ իրենց տէրը պիտի ստիպուի գիներն աւելցնել, քանի որ առաջարկեալ գործն ստիպողական էր : Ու-

զեցին Մօրիսն ալ համոզել որ իրենց օրինակին հետեւի :

«Ոչ, ստուգիւ, ես ձեզ պէս պիտի չընեմ, պատասխանեց անոնց, մեր տիրոջ խոստացած եմ աշխատիլ, և իբրեւ պատուաւոր տղայ, պիտի ջանամ խոստումս կատարել :

— Ուրեմն դու կը կարծե՞ս որ մենք ալ պատուաւոր անձինք չըլլանք :

— Ոչ, այդպէս չեմ կարծեր. սակայն բնաւ չեմ տեսած որ ազնուական անձինք իրենց խոստման հակառակ վարուին. դուք որ ինքզինքնիդ այդքան պատուաւոր կը համարիք, չէ՞ք առնար ուրեմն որ ձեր տէրն նեղութեան մէջ կը ձգէք, ձեր դաշանց հակառակ :

— Բայց ինքն, քիչ գործ ունեցած ատեն մեր օրականները նուազեցնելու պիտի չառնար :

— Շատ կը սխալիք և ամեն առթի մէջ, ձեր տիրոջ անիրաւութիւնը մէջ բերելով, չէք կրնար արդարանալ. և այն ատեն երկու անիրաւութիւն մէկէն պիտի ըլլար : Դարձեալ և այդպէս ենթադրելու իրաւունք չունիք, վասն զի մեր տէրն շատ անգամ սովորական վարձքով զձեզ քովը պահած է, նոյն իսկ երբ գործ չունի աշխատելու. ասի դուք ինքնին ըսիք ինձ : Եւ այսօր վատութեամբ կ'ուզէք որ իրեն յանձնուած գործերուն մէջ պակաս գտնուի կամ թէ իրեն չահերն նուազին :

Գործաւորներն վայրկեան մը լուռ կեցան. յետոյ ամենէն մեծերնին յարեց .

— Վստահ եղիք որ այս անփորձ երիտասարդն իրաւունք ունի. ուղղամտութենէ չեղելու շատ կերպեր կան : Նաեւ Պ. Պլանչառ յամառ է, մեր

առաջարկութեան պիտի չհաւանի, ես իւր բնութիւնը լաւ կը ճանչնամ, իրեն յանձնարարեալ գործն ետ ձգելը աւելի լաւ պիտի համարէ :

— Կը հարցնեմ ձեզ, ինչո՞ւ պիտի հաւանի. միթէ Բարիզի մէջ ձենէ ուրիշ դարբնութեան աշխատող գործաւորներ չկա՞ն, որքան որ ուզէ կըրնայ գտնել, վստահ եղիք :

— Այո, հաւանական է :

— Թէ որ ինձ հարցնէք, պիտի յորդորեմ որ կենաք. այսօրուրնէ վաղը գործ գտնելն դիւրին չէ և մարդ ունեցած ստակն ալ վատնել կ'ստիպուի. ըսէ՛ք ինձ, ի՞նչ առաւելութիւն կամ ակործ կ'զգաք ձեր տէրն ու աշխատած փողոցը փոխելէ, երբ արդէն մէկ տեղ մը քիչ շատ ծանօթացած էք և բաւական ալ յարգ ստացած : Գիտէք թէ ինչի՞ կը նմանի այսպէս խանութէ խանութ պտրտելն : Կը նմանի այն անձանց, որք ինքզինքնին կատարեալ կերպով չճանչցնելու բանաւոր պատճառներ ունին :

— Այդ ամենն բարի է և գեղեցիկ, ըսաւ ասպտամբաց գլխաւորն, բայց այսչափ յառաջ երթալէ յետոյ զիջանիլն դժուար է. այնպէս չէ՞ :

— Եթէ գործը միայն այդ կտորին մնացած է, եթէ կ'ուզէք, ձեր կողմէն կը խօսիմ մեր տիրոջ :

Գործաւորներն դեռ քիչ մ'ալ վիճարանեցան, յետոյ Մօրիսի յանձնեցին որ գործը կարգադրէ :

Մօրիս իւր տիրոջ՝ Պաւստոսի տունը կը բնակի.

Երեկոյն, փոխանակ միւսներուն հետ խա-
նութէն դուրս ելլելու, Մօրիս մտաւ Պաւստոսի
ընտանեաց ժողոված սրահը. դարբինն հոն էր իւր
կնոջ և որդւոյն՝ Ժիւլիէնի հետ, որ Մօրիսէն քիչ
մ'աւելի մեծ էր և իւր հօր բացակայութեան մի-
ջոցին խանութը կը կառավարէր:

«Բարեկամ, ըսաւ Մօրիս, իմ ընկերներուս
կողմանէ կ'ուզամ ձեզ աղաչել որ անցեալն մոռ-
նաք. իրենք իսկ իրենց ըրած անմտութեան վրայ
զղջացած են, և այժմ կ'ուզեն վերստին արուես-
տանոցն մնալ:

— Հա՛, հա՛, զարմանալի բան, ուրեմն ուրիշ
տեղ գործ չե՞ն գտեր:

— Բայց տէր, ապահով եղիք, որ արդէն
գործ չեն փնտռած:

— Հայր, ըսաւ Ժիւլիէն, այս վեհանձն երի-
տասարդն ձեզ չըսեր թէ նոյն իսկ ինքն պատճառ
եղաւ անոնց մնալուն, իրենց այս ընթացքին վրայ
ամէցնելով զիրենք:

— Ուրեմն ինքն ալ այս յանդուգն ապստամ-
բութեան մասնակից չէ՞ր:

— Ոչ, տէր իմ, երբէք խոստմնադանց չեմ
գտնուած, և կը յուսամ որ Ստոյնոյ շնորհիւ,
այս ընթացքս պիտի շարունակեմ:

— Լաւ, թէեւ քու ընկերներէդ դժգոհ եմ,
բայց քու աղաչանացդ զիջանելով զանոնք քովս
պիտի պահեմ: Բայց ըսէ՛ ինձ, քու մատղաշ հա-
սակդ կարծեմ չներէր միայնակ Բարիլի մէջ ապ-
րելու համար:

— Իրաւունք ունիք, տէր, թէեւ դժուար է
բայց հարկ է հանդուրժել:

— Լսէ՛, տղաս, կը դիտեմ որ դու յաջողա-
կութեամբ և ճարտար արագութեամբ կը գործես,
և պարտաւ աշխատութեանց ժամաւաճառ չե՞ս ը-
լար բնաւ. նաեւ տղաս՝ Ժիւլիէնն քեզ նկատմամբ
բարեկամական համակրութիւն մը կ'զգայ. կ'ու-
զե՞ս մեզ հետ բնակիլ, Ժիւլիէնի սենեակը պիտի
պառկիս, կինս ալ ձերմակեղէններդ պիտի հօգայ
և ես քեզի ամիսը 40 Փրանք պիտի տամ:

— Կարի շնորհակալ եմ, տէր, ամենայն սիրով
կ'ընդունիմ ձեր առաջարկն, վասն զի բոլորովին
մինակ եմ այս խուռն բազմութեան մէջ, որք ինձ
անծանօթ են. նաեւ սա ալ կայ որ ուրիշներու
հետ ճաշած ստեն, մարդ կ'ստիպուի չուզածէն
աւելի վատնել:

— Ուրեմն դու խնայողութիւն կը սիրե՞ս:

— Տէր, հայրս եռեսուն երկու տարեկան ե-
ղած ստեն հիւանդանալով կ'ողորար իւր ծերու-
թեան համար քիչ մը ստակ հաւաքած չըլլալուն
վրայ. ուստի ես ալ կ'ուզեմ քիչ մը ստակ մէկ
կողմ դնել, մտածելով որ թերեւս ես ալ օր մը
հիւանդանամ:

— Օ՛հ ուրեմն, այս իրիկուն մեզ հետ պիտի
ընթրես, և վստիք անտուկդ հոս պիտի փոխա-
դրես:

Մօրիս իւր տիրոջ անհանձար վարմունքը
կը դիտէ .

Երբ Մօրիս մասնակցեցաւ այս ընտանեաց ,
զոր խիստ երջանիկ կը կարծէր , չուտով նշմարեց
տիկին Պլանշաուի տան մէջ տիրած նեղութիւնը :
Հասկցաւ նաեւ որ ամուսնոյն յաճախակի բացա-
կայութիւնները միշտ գործերէ պատճառեալ չէին ,
ինչպէս որ ինքն կը կարծէր : Յաճախ կը պատահէր
որ Մօրիս յանկարծ տիկին Պլանշաուի սենեակն
մտնելով , կը տեսնէր որ նա իսկոյն իւր աչքերէն
սահած արտասուաց կաթիլները կը սրբէր :

Պ. Պլանշաու , որ ճարտար գործաւոր մ'էր ,
լաւ պաշտպանութիւն մ'ստացած ըլլալուն , պէտք
էր որ մեծ շահ ընէր . բայց քանի մը տարիէ 'ի
վեր պնդակառաց ճախարակներուն շինելը և զըս-
պականաց պատրաստութիւնն իրեն յանձնուած
ըլլալով , ինքզինքն նշանաւոր մարդ կարծեց և այլ
եւս գրեթէ չէր աշխատեր : Երբ որ դուրս ելլէր
երկաթ գնելու կամ իւր հաշուետետրը կառաց
գործակալին տանելու , միշտ քանի մ'ընկերներ կը
գտնէր , որ զինքը բռնի սրճարան կը տանէին . այս-
պէսով վարժուեցաւ և ակործ գգաց հոն յաճա-
խելէ , յետոյ ստակով թուղթ խաղցողներուն ըն-
կերութեան մէջ մտաւ . շատ անգամ կը պատահէր
որ Պ. Պլանշաու բաւական օրեր տուն չէր մտնէր :
Երբեմն իւր վրայ ունեցածէն աւելի ստակ կոր-
սնցնելով՝ հատուցանելի տոմսակներ կու տար և
անոնց վրայ չէր պարծեր :

Նախ՝ իւր կինը ուղեց ամուսնոյն գէշ ըն-

թացքին վրայ դիտողութիւններ ընել , բայց չյա-
ջողեցաւ , վասն զի Պլանշաուի բարեկամները կը
ծաղրէին այն անձինքը , որք իրենց կանանց խօսքին
ականջ կը դնէին :

Այն միջոցին որ Մօրիս այս տիրոջ քով կը
մտնէր , նորա պաշտպանութիւնը կ'սկսէր տակաւ
առ տակաւ նուազիլ , հակառակ տիկին Պլանշաուի
խնամոց , որ կը ջանար իւր ամուսնոյն յոռի ընթաց-
քն ծածկել : Սակայն Ժիւլիէն , կը ջանար արուես-
տանոցին կարգադրութեան մասին իւր հօրը տեղ
լեցնել : Միշտ լաւ պատճառներ կը գտնէր իւր հօր
բացակայութիւնն արդարացնելու համար և չէր
ուզեր բնաւ որ ոչ ոք զանի ծաղրէ :

Պլանշաուի բարեկամները .

Երեքշաբթի օր մը , արուեստանոցին մէջ զբա-
ղած էին զսպանակաց մեծ յանձնարարութիւն մը
աւարտել , տէրն եռանդեամբ կ'աշխատէր , վասն
զի խոստացած էր մինչեւ շաբթու վերջը լնցնել և
տեղը յանձնել : Պլանշաու , Ժիւլիէն և Մօրիս միւս
գործաւորներէ պատրաստեալ երկաթն թրջելով
վերջի ձեւն կ'ուտային անոնց . այս երեքն միայն
աւելի յաջողակութեամբ կ'աշխատէին այս գործն
կատարելագործելու : Պլանշաու , որ ճանչցած էր
Մօրիսի հանճարեղութիւնը , իրեն հետ ամենէն
դժուարին գործոց կ'աշխատեցնէր , և այսպէսով
զայն քիչ ատենէն կատարեալ գործաւոր մ'ըրաւ :

Նոյն միջոցին , Պլանշաուի երկու բարեկամները
մտնելով , անոնցմէ մին գոչեց . « Զարմանալի բան :

ինչ կ'աշխատիս այգւոյն գլուխդ կախած, կարծես թէ այդ աշխատութեանդ վարձքովն հացդ պիտի ճարես :

— Միթէ քեզի պէս անձի կը վայել՞ ամբողջ օրն դործաւորի մը պէս իւր սալին վրայ զարնել, ըսաւ միւսը . թո՛ղ շուտ մուրճն և դողնոցն, և եկու մեզի հետ փորձել պնդակառաց նոր տեսակ մը . եթէ յաջողիս՝ հնարիչն քեզ պիտի յանձնէ ճախարակաց երկաթով պատելն և զսպանակաց շինութիւնն :

— Բարեկամք, պիտի չկրնամ ձեզ ընկերանալ, պէտք է որ շաբաթ օրն՝ տաս երկու զոյգ զրսս պանակներն տեղը յանձնեմ, և առ այժմ լինալն տարակուսելի է :

— Բայց ի՞նչ կ'ըսես, ատի դործաւորացդ աշխատութիւնն է, մինչեւ ե՞րբ դործին տէրն դործաւորաց հետ պիտի աշխատի :

— Քանի որ ամենէն ճարտարն է, ըսաւ տիկին Պանդառ, որ նոյն միջոցին ներս կը մտնէր :

— Եթէ մեր բարեկամներն տեսնէին զքեզ այս վայրկենիս, Պանդառ, դժուարաւ պիտի ճանչնային թէ դու այն զուարթ անձն ես որ ամեն բանի վրայ լաւ կը խօսի և որ իւր վիճակի մարդոց ամենէն դերագանցն է . եկո՛ւ ուրեմն Արաբիկի դաշտին մէջ փորձել կառքը, յետոյ թեթեւ ճաշ մը կ'ընենք : Հոն գտնուիլդ շահաւոր է քեզ :

— Բարեկամք, լաւ ուրեմն, ինձ սպասեցէք, պատասխանեց Պանդառ, դործաւորի գողնոցն թողլով, ահա՛ հազուիլ կ'երթամ :

— Սիրելի ամուսինս, ըսաւ տիկին Պանդառ տխուր դէմքով, զսպանակներն մինչեւ կիրակի ա-

ռաւօտ պիտի չլմնան այս ընթացքով . դործական արդէն սպառնացաւ, գիտցած ըլլաւ որ այս դործն պիտի կորսնցնես :

— Այդպէ՞ս կը կարծես, Ժողէֆին :

— Ստուգիւ, և մանաւանդ սա ալ կայ որ ստակ ալ պիտի չտան մեզ :

— Հա՛, ըսաւ բարեկամներէն մին, կը տեսնեմ որ այս բնակութեան գլխաւոր կառավարողն միշտ կ'ինն է . ուրեմն մնաս բարեւաւ, ամենքն պիտի դիտնան թէ Պանդառ աղէկ դործերէ զուրկ կը մնայ, վասն զի Տէֆէն իրեն շիներէր դուրս ելլել :

— Ար սխալիք, եթէ զիս տան տէրն չէք կարծեր, և զայս ձեզ հաստատելու համար, ձեզ կը հետեւիմ ահա՛ . դացէք մօտը գտնուած սրճարանն ինձ սպասելու, սակայն ես ալ շատ պիտի չուշանամ :

Տիկին Պանդառի միշտն .

Տիկին Պանդառ խանութին ներքնակողմն մըտաւ, մինչդեռ իւր ամուսինն հագուիլ գացած էր . և որովհետեւ ճաշի ժամն կը մօտենար, Մօրիս խնդրեալ տիրուհւոյն քով գնաց, մինչդեռ Ժիւլիէն մէկ քանի մանր դործեր տեղը յանձնել գացած էր : Զանի բոլորովին արտասուաց մէջ գտաւ :

«Տիկին, ըսաւ անոր, ի՞նչ առթիւ այսպէս կը վշտակրիք, այս առաջին անգամն չէ որ մեր տէրն արուեստանոցէն կը մեկնի :

— Դժբաղդարար ոչ, Մօրիս . կը վշտանամ, վասն զի 1500 Փրանքի փոխանակագիր մ'ունինք,

որոյ սլայմանաժամն երկուշաբթի օրն կը լրանայ ,
և ես այս դումարին կէսն ալ չունիմ . ամեն կողմ
մտածեցի , բայց ոչինչ գտայ :

— Տիկին , քիչ շատ առանց ստակի եղած ըլ-
լալու չէք կարծեմ :

— Ստուգիւ ոչ , բայց Պլանչաու ստակն այն-
պէս կը վստահէ որ կարծես թէ առանց նեղութեան
չաճուած է . այսպէսով իմ քովս խիստ քիչ բան
կը մնայ , զորս ընդունածիս պէս խնայողութեան
արկղին մէջ պահել կը տանիմ : Երէկ առնելու չը
գացի , որովհետեւ տալիք զսպանակներէն ստակ
կը յուսայի . դատեցէք ապա իմ չիօթս , ժամա-
նակին պիտի չլմնան , վստահ կը ճանչնամ իմ
ամուսինս և իւր բարեկամները , որք իւրեանց օգ-
տին համար դանի կը վարեն : Նենգաւոր ամօթն
արգելք պիտի ըլլայ զանի հաւանեցնելու թէ աշ-
խատելու պէտք ունի և վստահ եմ որ կ'լիւրակէին
առաջ զինքը պիտի չտեսնենք :

— Հանգարտեցէք , տիկին , եթէ Ժիւլիէն ալ
համակամ գտնուի , այս գիշերէն սկսեալ մինչեւ
կիրակէ , գիշերներն կ'աշխատինք մինչեւ ժամը մէկ ,
և երկուքս մէկէն տիրոջ ընելիքը կ'ընենք , միայն
կրակարանը փչելու համար մէկը պէտք է գտնել :

— Մօրիս , այդ սլաշտօնին համար շատ հե-
ռու չերթանք , վստահ կը քանի որ մարդասէր և
ազնիւ տղայ մը մեր օգտին և պատուոյն համար իւր
քունը կը զոհէ , ես ալ իմ անկողնոյս մէջ պիտի
չմնամ և ձեզի հետ պիտի աշխատիմ . նաեւ , ազ-
նիւ բարեկամ , պէտք չէ որ մէկն իւր անձկութիւնն
համ իւր նեղութիւնն օտարաց յայտնէ : Ուստի
աշխատինք որ ընելիքնիս ոչ ոք խնայոյ :

Մօրիս և Ժիւլիէն գիշերներն կը հսկեն
զսպանակներն դարբնելու համար :

Մինչդեռ Տիկին Պլանչաու կը խօսէր , Ժիւլիէն
ներս մտաւ , և իւր մարմէն խնացաւ ունեցած անձ-
կութիւնն և Մօրիսի սիրալիւր առաջարկն : Ժիւլիէն
որ արդէն չափազանց կը սիրէր զիւր ընկերն , զայս
լսելով անոր վզին փարեցաւ ըսելով թէ անկից
յետոյ ցիւանս պիտի չմտնայ զինքն : Որոշուեցաւ
որ նոյն գիշերն սկսին հսկել , և մինչեւ ժամը մէկ ,
կէս գիշերէն յետոյ դարբնեցին , և հետեւեալ օրն
ալ միւս գործաւորներուն հետ որոշեալ ատենին
արուեստանոցն գտնուիլ չյապաղեցան և ամբողջ
օրն զսպանակներուն աշխատեցան փութաջան .
այսպէս եղաւ նաեւ երկրորդ օրն :

Հինգշաբթի առաւօտ , Պլանչաու նախաճաշե-
լու եկաւ : Երբ իրեն յանցաւոր ըլլալը գիտնար ,
քիչ կը խօսէր , բայց այս անգամ կնոջը տոգու-
նութիւնը տեսնելով՝ ըսաւ .

« Ի՞նչ ունիս , Ժօզէֆին , հիւսնդ ես :

— Բան մը չէ . պատասխանեց տիկին Պլան-
չաու , լաւ չքնանալուս հետեւութիւնն է » :

Իսկոյն Պլանչաու նախաճաշէն յետոյ , քիչ մը
ստակ առնելով նորէն դուրս ելաւ :

Հետեւեալ գիշերն ալ նախորդ երկու գիշեր-
ներուն պէս անցաւ : Խեղճ տիկին Պլանչաու , որ
փութին չլթայն քաշելու չէր սորված , երկու ու-
սերուն մէջ՝ կռնակը սարսափելի ցաւ մը կ'զգար ,
բայց չէր տրտնջար , հետեւաբար և գործն յառաջ
կ'երթար միշտ :

Հինգերորդ գիշերը, երբ ուրախութեամբ
զբաղած էին դասականաց վերջի վայրը դարբնե-
լու, Պլանչաու, որ խնայած էր թէ իրեն նենգու-
թիւն կ'ընեն խաղին մէջ, բոլոր ստակը կորսնցնե-
լէ յետոյ, ընկերութիւնն թողլով տուն կը վերա-
դառնար ամօթալից և խտառէմ: Առաւօտեան
ժամը մէկն էր, և ինքն զարմացաւ իւր արուեստա-
նոցին մէջ երկաթ ձեծելու ձայնն լսելով: Որովհե-
տեւ Յուլիս ամսոյն մէջն էին և սաստիկ տաք կ'ը-
նէր, ծիւլիէն պատուհանին փեղկը կիսաբաց թո-
ղած էր քիչ մը օդ շնչելու համար, ուստի և կըր-
ցաւ տեսնել կնոջ փրփր քաշելը, մինչդեռ եր-
կու երիտասարդներն երկաթը ջուրը կը մխէին և
կը դարբնէին. յանկարծ Պլանչաու երեւցաւ:

«Ի՞նչ կ'ընէք այդ տեղ, հարցուց խտուրթեամբ:

— Բարեկամ, պատասխանեց կինն մեղմիւ,
կը ջանանք մեր տասն և հինգի փոխանակադրոյն
ստակը շահիլ: Ահա՛, հինգերորդ գիշերն է որ այս
սիրելի տղայք կ'աշխատին աւարտել այն զսպա-
նակներն, զորս վաղը յանձնել խոստացած ես:
Եւ գիտես որ չեն ուզեր տրուելիք ապրանքներուն
վրայ և ոչ խի փոքր առ հաշիւ մը տալ:

Եւ այս հինգ գիշերն ալ, կրակը դո՞ւ փչեցիր,
Ժօզէֆին:

— Այո՛, հայր իմ, ըսաւ ծիւլիէն, և անտա-
րակոյս խեղճ մայրս պիտի հիւանդանայ:

Զոլուան Պլանչաուի.

Այս ամենապարզ խօսքն, մեծ ազդեցութիւն
ըրաւ դարբինին և զայն ընկճեց: Բազմոցի մը վրայ
ինկաւ և աչերն արտասուող լեցուեցան:

«Դուք ամենքդ ալ ինէ աւելի կ'արժէք, դո-
չեց խիոյն, երբ կարող եղաւ խօսիլ: Մօրիս, դու
որ քանի մ'ամսէ 'ի վեր հոս ես, գիշերուան քու-
նըդ զոհեցիր զմեզ անձկութենէ ազատելու համար,
մինչդեռ ես, տան գլխաւորն, անմիտ պարծեն-
կոտութենէ մղեալ, դուրսը կ'զբօսնում: Ասի մեծ
դաս մ'է զոր դուք ինձ կու տաք, սիրելի տղայք,
և որ առ յաւէտ պիտի շփորնչի, կը խոստանամ
ձեզ՝ փառասիրութեամբս կ'ուզէի ինքզինքս ցու-
ցնել այն աստիճանին մէջ, որուն չեմ հասած:
Ահ, երիտասարդք, գէշ ընկերութիւններէ միշտ
զգոյշ կեցէք, որճարան երթալու սովորութիւնն
մի՛ ունենաք. դալով ինծի, ձեր երեքին առջեւ
կը խոստանամ այլ եւս ոտքս հոն չկրնել:

— Բարեկամ, ըսաւ կինը, պէտք չէ մէկ ծայ-
րայեղութենէն միւսին մէջ խնալ, երբեմն, երբեմն
սրճարան երթալէն վտառ յառաջ չի դար:

— Ժօզէֆին, ես իմ ըսածս գիտեմ, աւելի
դիւրին է բոլորովին կտրուել այնպիսի բանէ մը,
որ ընդ երկար եղման պատճառ եղած է, քան
ի՛նչ չափաւորութեամբ ընել: Ո՛չ, այլ եւս սրճա-
րան պիտի չերթամ, և եթէ այս վայրկենիս ձեզ
ըրած խոստմանս հակառակ վարուիմ երբէք, ը-
սէք թէ Պլանչաու սիրտ չունի:

«Խեղճ կինս, ներէ ինձ՝ մինչեւ ց'այժմ քեզի

պատճառած նեղութեանցս համար . դիտես թէ ո՞րքան կը սիրեմ դքեզ, ինչպէս մեր ծիւլիէնը . բայց չես գիտեր թէ գէշ սովորութիւնն ի՞նչ զօրութիւն կ'ստանայ : Տասն և հինգ տարի գործիս փութաջան էի, նախ մէկ գործաւորով սկսանք և այժմ տասը հատ ունինք . բայց զլուխ տկարացած է և յաջողութիւնը կորոյս զիս, ես որ բաւական քաջութիւն ունիմ շար բաղլըն յաղթահարելու համար : Ես արժէք չտուող մարդոց հետեւելու տկարութիւնն ունեցայ, և եթէ քանի մը գաւաթ ոգելից ըմպելիք խմեմ, ուր ըլլալս իսկ չեմ գիտեր : Կ'զգամ թէ ըրածս գէշ է, բայց աւելի լաւ ընելու կարողութիւնն չունիմ : Երբ տուն դառնալով քու արտասուելից աչքերդ կը տեսնեմ, բարի ծօղէֆինս, իմ անմտութիւնս կ'անիծեմ . կ'ուզեմ որ զիս յանդիմանես, բայց դու, սիրելիդ իմ, ոչինչ կ'ըսես : Այն ատեն կատաղութեամբ գործի կ'սկսիմ և արուեստանոցին մէջ, մինչեւ իսկ ամենէն դիմադրաւն և յանդուգն կը դողացնեմ . ես ինքզինքիս կը խոստանամ չնորոգել այս վարմունքն, բայց երբ իմ ծախիւքս զուարճացող բարեկամներէս մին կուգայ ինձ ըսել . « Լաւ ուրեմն, այսօր կինդ հրաման կուտայ, դուրս ելլալու արտօրնութիւնն ունիք », այս խօսքերն զիս կը խայթեն և ես կրկին յաղթահարեալ սալը կը թողում :

« Տասն մասին ըրած անիրաւութիւնս չեմ անդիտանար, վասն զի լաւ կրնամ խելամալի որ, եթէ տէրն բացակայ է, գործերն դադարման մէջ են, և ես նա զարմանալով կը հարցնեմ ինքնին թէ դու ի՞նչպէս կ'ընես որ փոխանակադրերը ժամանակին կը վճարես, և գործաւորներն իրենց գոր-

ծին կ'աշխատեցնես :

— Հայր, ըսաւ ծիւլիէն, մայրս որ սրտին լաւութեան հաւասարող գլուխ մ'ալ ունի, գիշեր ցերեկ մեր պատուոյն և մեր բաղլըն վրայ հսկած է :

— Ծիւլիէնն ալ, յաւելցոց Տ. Պլանշառ, երեսուն տարեկան մարդու պէս գործաւորաց հետ յարգանք կը վարուի :

— Դուք երկուքդ ալ իմ աղատիչ հրեշտակներս էք . կրկին անգամ, սիրելի կինս, ներէ ինձ : Այժմ իմ անցեալ ընթացքս պայծառ կը տեսնեմ, իբրեւ թէ ուրիշ մ'եղած ըլլայ . Ծօղէֆին, կը խոստանամ քեզ, եթէ Աստուած ատեն չնորհէ, քու մնացեալ աւուրցդ համար քեզի դիւրութիւն մը պատրաստել » :

Պլանշառ, զսպանակներն կ'աւարտէ .

Դարբինն իւր տղուն մուրճն առաւ, վասն զի տղան մօրը տեղ փութն կը քաշէր, և վերջապէս Մօրիսի օգնութեամբ զսպանակներն լմնցաւ : Այս միջոցին, տիկին Պլանշառ փոքրիկ ճաշ մը պատրաստեց և ժամը չորսին (Եւրոպական) սեղան նրստան : Պլանշառ հարցովփորձ ըրաւ Մօրիսի իւր երկրին և ընտանեաց վրայ, և երբ աւելի մտերմութիւնն հաստատուեցաւ, Մօրիս ըսաւ անոր .

« Տէր, կը ներէ՞ք ինձ որ դիտողութիւն մ'ընեմ, բայց մի՛ գուցէ բարկանաք :

— Խօսէ՛, տղաս, այսօր ամեն ինչ ըսելու իրաւունքն ունիս :

— Լաւ ուրեմն, ձեզ պիտի ըսեմ թէ մեծ

զարմանք է ինձ, որ ձեզ նման գործաւոր մը կիրակի օրերն առաւօտէն չգոցեր իւր արուեստանոցն :

— Ատով ի՞նչ առաւելութիւն կրնամ ստանալ քու կարծեացդ համաձայն :

— Նախ, Աստուծոյ հրամանաց հնազանդ պիտի ըլլաք, և այն ատեն ազատ պիտի ըլլաք եկեղեցի երթալ աղօթելու համար : Յետոյ՝ վեց օր աշխատելէ զինի օր մը հանգստանալն առողջութեան նպաստաւոր է . և վերջապէս մեզի պէս անձինք, մարմնաւոր սնունդն հոգալու համար շաբաթուան վեց օրը փութաջան աշխատելէ յետոյ մեծ պէտք ունին եօթներորդ օրուան մը, իրենց հոգւոյն վրայ մտածելու և իրենց միտքն սնուցանելու համար :

— Կարծեացդ հաւանութիւն կու տամ և կը ջանամ անգամ մը փորձել :

— Նաեւ ուրիշ առաջարկ մ' եւս ունիմ ձեզ ընելիք :

— Աներկիւզ խօսէ՛, դեռ ի՞նչ կ'ուզես :

— Արուեստանոցին մէջ փոքրիկ աշակերտ մը կայ, զոր իւրաքանչիւր ոք մեր գործաւորներէն իբրեւ ծառայ կը գործածեն իրենց յանձնարարութիւններն ընելու, և յաճախ յանիրաւի թշնամանումած է . վերջապէս, ամենէն աւելի դժնդակն սա է որ բնաւ իւր արհեստն չուսնիր :

— Ի՞նչ կ'ուզես որ ընեմ : Միշտ այսպէս է արուեստանոցներուն մէջ, և ոչ ես և ոչ Թիւլիէն ժամանակ ունինք անոր վրայ հոգ տանելու :

— Կ'ուզէ՞ք զայն ինձ յանձնել հսկելու և առաջնորդելու համար : Ազնիւ և բարի տղայ մ' է և խելք ալ ոչ նուազ ունի . պիտի ջանամ չուտ

զանի գործաւոր մ'ընել : Սակայն պէտք է դուք ըսէ՛ք որ միայն իմ սալիս վրայ պիտի աշխատի և միայն իմ ծառաս պիտի ըլլայ :

— Հանդարտէ՛, վաղուընէ սկսեալ այդ տղան քեզ պիտի յանձնուի, փափաքիդ համեմատ :

Դարբինն կիրակի օրերն արուեստանոցն կը գոցէ.

Հետեւեալ առաւօտուն, երկու երիտասարդներն՝ աւարտեալ զսպանակներն իրենց տեղը յանձնեցին, և տիկին Պլանչառ անոնց գինն ստացաւ :

Միւս շաբաթ օրն, դարբինն ըսաւ իւր գործաւորաց թէ՛ կիրակի օրն արուեստանոցն պիտի չբանայ . կանխաւ իմացուց նաեւ անոնց թէ՛ իւրաքանչիւր ամսոյ գլուխ պարգեւ պիտի տայ այն ամեն գործաւորաց, որք երկուշաբթի օրերն բացակայ չէին գտնուեր գրօսանաց պատճառաւ : Ասի նախ մեծ արդիւնք մը չուենցաւ, բայց տակաւ առ տակաւ գործաւորներն աւելի փութաջան եղան և գրեթէ առանց երբէք բացակայութեան՝ ամենքն ալ եռանդեամբ կ'աշխատէին :

Պլանչառ, իւր կինն և երկու երիտասարդներն կիրակի օրերն, երբեմն Սէն—Գլու, երբեմն ալ Նէօյլի կամ Վէռսայլ կ'երթային, վերջապէս այն ամեն տեղերն, ուր օգտակար բան մը տեսնել կը յուսային : Յաջորդաբար այցելեցին Բարիգի բոլոր յիշատակարաններն . և յաճախ արուեստից վարժարանն այցելել կ'երթային : Երբեմն եթէ շատ յոգնած ըլլային, սրճարան մը կը մտնէին . բայց Պլանչառ դռանն առջեւ կ'սպասէր և անյաղթելի

դիմադրութեամբ կը մերժէր իւր կնոջ աղաչանքն :

« խոստացած եմ ես ինքզինքիս բնաւ սրճարան չմտնել, և միթէ այս խոստումն չբռնել կարելի՞ է : Պէտք է որ մարդ աւելի իրեն մասին ուղղութիւն ունենայ քան թէ այլոց : Սակայն, ասիկայ պատիժ մ'է զոր ես իմ անձիս սահմանեցի, ուստի դուք այս կտորին մի՛ խառնուիք » :

Երբ տեսան որ Պլանշառ վերստին եռանդեամբ կ'աշխատի իւր գործոյն և ընտանիքը չթողուր, իւրաքանչիւր ոք իւր յարգանքն մատոյց նրմա . և նորէն շատ յանձնարարութիւններ ընդունեցաւ : Գործերն այնքան բազմացան, որ չէր կրնար հասնիլ ամենուն, բայց արդէն իւր ճարտարութիւնը հռչակեալ ըլլալուն, ամենքն անոր կը յանձնէին իրենց գործերը, հետեւաբար ստիպուեցաւ գործաւորաց թիւն ալ աւելցնել և այսպէսով մեծ շահ ըրաւ :

Մօրիս կը հիւանդանայ .

Երկու տարիէ 'ի վեր Մօրիս իւր տիրոջ տան մէջ կը բնակէր, ուր իբրեւ երկրորդ որդի կը նշկատուէր, երբ, անգամ մը քրտնած միջոցին, օդոյ հոսանքի (courant d'air) մը ենթարկուելով, կողացաւէ հիւանդացաւ վտանգալի կերպով . բժիշկն յայտնեց թէ հիւանդութիւնն երկարատեւ պիտի ըլլայ և թէ մեծ խնամոց կարօտ է :

Մօրիս, բժիշկին այս խօսքերն լսելով, աղաչեց իւր տիրոջը, որ զինքն հիւանդանոց փոխադրել տայ :

« Այդ առաջարկութիւնդ արդարեւ անհանդուրժելի է, ըսաւ Պլանշառ . եթէ Ժիւլիէն հիւանդ ըլլար, հոն զրկելու անմտութիւնն պիտի ունենայի » :

— Եւ մեք ձեր երկուքին մէջ խտրութիւն չենք ըներ, յաւելցուց տիկին Պլանշառ . կ'ուզեմ ես ինքնին խնամել զքեզ փոխադարձ քու ինձ ըրած զոհողութեանդ . առ այժմ Ժիւլիէն՝ հօրաքրոջը սենեակը պիտի պառկի » :

Մօրիս վերականգնանացաւ շնորհիւ իւր բարեսիրտ տիրուհւոյն խնամոց, բայց վրան մեծ տկարութիւն մը մնաց : Երբ ալ կարող եղաւ դուրս ելլել, ըսաւ իւր տիրոջը .

« Տէր, առ այժմ չուտով պիտի չկրնամ մուրճը գործածել, լաւ կ'զգամ զայս . եթէ դուք ալ յարմար կը դատէք, քիչ մ'ատեն երկաթագործի մը քով աշխատիմ, վասն զի քանի որ կ'ուզեմ իմ գիւղիս մէջ հաստատուիլ, պէտք է որ իմ վիճակիս յարաբերութիւն ունեցող արուեստներուն վրայ ըստ բաւականին տեղեկութիւն ստանամ » :

— Գնա՛, տղաս, երբոր ուզես՝ ազատ ես գալ զարնել քու սալիդ վրայ, որ զքեզ լաւ կը ճանչնայ :

— Բայց տէր, շատ գոհ պիտի ըլլամ՝ բոլորովին զձեզ չթողլուս, եթէ տիկինն ուզէ ըստ սովորականին զիջերներն զիս իւր տան մէջ պահել :

— Այդ մասին իրեն հետ խօսէ, ես չեմ դիմադրեր, ատենք իմ գործերս չեն » :

Տիկին Պլանշառ յայտնեց թէ շատ գոհ և ուրախ պիտի ըլլայ, եթէ Մօրիս իւր տունը բնակի, որքան որ մտադիւր է Բարիդ մնալու :

Վեց ամսոյ չափ Մօրիս իւր տիրոջ արուեստանոցէն դուրս երկաթագործի մը քով աշխատեցաւ, մինչեւ որ կատարելապէս զօրանալով, իւր սալին վրայ դարձաւ :

Մօրիս զօրածոյովի կողմանէ իւր գլխով
կը կանգնուի .

Սեպտեմբեր ամսոյ մէջ, Մօրիս իւր խնամակալէն նամակ մ'ստացաւ, որ կ'ստիպէր զինքն Բարիզը թողուլ Յունուարի սկիզբներն և դիւղը դառնալ զինուորութեան վիճակագրութեանն ներկայ գտնուելու համար : Մօրիս իւր մօտակայ բաժանման վրայ խօսեցաւ Պլանչաուի ընտանեաց, որք ամենքն ալ այս բանիս վրայ տրամեցան :

«Մօրիս, ըսաւ Ժիւլիէն, եթէ լաւ թիւ մ'ունենաս, պէտք է կրկին հոս վերադառնաս, մէկ քանի տարի աշխատելու համար, վասն զի դու ինքնին արուեստանոց բանալու մասին դեռ չատ երիտասարդ ես :

Մօրիս խոստացաւ կատարել ինչ որ առաջարկեցին . երբ կարգն տրկին Պլանչաուի հետ հաշիւ տեսնելու եկաւ, այս բարի կիներ Մօրիսի արուեստանոցէն դուրս աշխատած վեց ամսուան համար տան վարձք ընդունել մերժեց :

«Ոչ, Մօրիս, ինձ ոչ ինչ կը պարտիս . միայն գիշերուան հանգստանալուդ համար վարձք չեմ կրնար ընդունիլ, վասն զի քեզ կը պարտիմ իմ ամուսնոյս գէշ վարմունքէն յաշխատութիւն դառնալն : Եթէ, յանկարծ վրայ հասած այն գիշերը,

ուր երեքնիս կ'աշխատէինք, միայն Ժիւլիէնը աշխատութեան մէջ գտնէր, իրեն խիստ բնական բան մը պիտի թուէր, և ինքնին պիտի չվերադառնար . բայց քու անձնուիրութենէդ զգացուեցաւ, դու որ իրեն համար աշխատելու այնքան պէտք չունէիր» :

Ամբողջ ընտանեօք ընթրիք մ'ըրին իրրեւ հրաժեշտի, վասն զի Մօրիս իրիկուան կառքով պիտի մեկնէր, որով հետեւեալ առաւօտուն Վիէր-զօն պիտի հասնէր . իւր բարի ճամբորդութեան համար գինի խմեցին, և իրարմէ բաժնուելու միջոցին, տրկին Պլանչաու ոսկեայ մատանի մը անոր մատն անցուց .

«Պահէ՛ դայս, Մօրիս, 'ի յիշատակ մեր անկեղծ մտերմութեան և քու մեզի մատուցած ծառայութեան :

— Եւ որովհետեւ դու չատ երիտասարդ ես, և երիտասարդութիւնը յաճախ սխալանաց ենթակայ է, յաւելցուց դարբինն, կը պատուիրեմ քեզ որ աչքդ միշտ այս մատանիին վրայ դարձնես . վասն զի ասի քեզ պիտի յիշեցնէ թէ ազնուասիրտ մարդ մը ի՞նչ վտանգներու կ'ենթարկուի, երբ իրեն վրայ ուշադիր չըլլայ» :

Տրկին Պլանչաու անոր յանձնեց պզտիկ ծրար մը, յորում կը պարունակէր բրդեղէն ընտիր ոստայնէ կանացի պարեգօտ մը, զոր Արան Պիլի կը նուիրէր :

Մօրիս իւր գիւղը կը վերադառնայ .

Կրան Պիշ միայնակ անկիւն մը քաշուած նստեր էր կրակին առջեւ , վասն զի սիրտն այնպիսի ցաւերով համակեալ էր , որք նոյն իսկ քաշելուն արագելք կ'ըլլային : Իւր դրան բացուիլն լսելով , գըլուխն դարձուց և տեսաւ որ սեւ մօրուսաւոր երիտասարդ մը ներս մտնելով , իրեն վիզն փաթթուեցաւ և գոչեց .

«Մայր , մայր , բնաւ չէք խօսիր , զիս տեսնելնուդ գոհ չէ՞ք ուրեմն» :

Խեղճ պառաւը , որ իւր տղան չէր ճանչցեր , անոր ձայնը լսելով այնքան ուրախացաւ որ տկարութեան մէջ ինկաւ : Այն ատեն Մօրիս զղջաց այնպէս յանկարծակի ներս մտնելուն : Երբ Կրան Պիշի նուաղումն փարատեցաւ , քաղցրութեամբ երիտասարդին նայելով , ըսաւ .

«Ուստուած իմ , ի՞նչ գեղեցիկ տղայ մ'է եղեր , եթէ խեղճ Ժէրօմ կենդանի ըլլար , ո՛րքան արդեօք պիտի հպարտանար զիւր որդին այս վիճակին մէջ տեսնելով» :

Մօրիս իւր հայրն յիշելով լացաւ . երբ քիչ մը հանդարտեցաւ , ըսաւ .

«Մայր , ահաւասիկ ես եկայ զքեզ տեսնելու և քեզ բերելու խնայողութեամբ հաւաքած քիչ մը ստակ . վասն զի ձեզ 100 Փրանք պարտք ունիմ : Պէտք էր որ աւելի հարուստ ըլլայի , բայց ի՞նչ կ'ուզէք , երիտասարդութիւնը գրօսանքէ կ'ախորժի :

— Եւ խիստ լաւ ըրիր դու պատուաւոր կերպով գրօսնելով . տղաս , պահէ քու ստակդ , ես

բանի մը սէտք չունիմ , քու ինձ ձգած 100 Փրանքը և դեռ քիչ մ'ալ բան ունիմ :

— Բայց մինչեւ այսօր ինչո՞վ ապրուստդ ճարեցիր , խեղճ մայր :

— Ահա՛ քեզ ըսեմ , որովհետեւ եր'ըրն բանողչէքները սուղ են , միայն կէսը բանեցնել տուի , ինչպէս նաեւ պարտէզն . կանեփի արտը վարձու տուի և ամենուն հասոյթովը կրցայ լաւ ապրիլ . ինձ պէս պառաւի մը ապրելու համար , զիտե՞ս թէ որքան քիչ բան կարեւոր է :

— Մայր , կը հասկնամ որ գոհ ապրեր էք . ահաւասիկ քեզ տաքուկ պարեգօտ մը , զոր ինձ տուաւ Բարիզի տիրուհիս , որպէս զի քեզ յանձնեմ» :

Նախաճաշն յետոյ , երբ Մօրիս քիչ մը հանգչեցաւ , գնաց Պ. Ժողովրդապետն տեսնելու : Պէռթուանի խանութին առջեւէն անցնելով զայն բարեւեց :

«Հա՛ , հա՛ , ըսաւ դարբինն , ուրեմն վերադարձար , պարոն ճանապարհորդ :

— Այո՛ , հայր Պէռթրան , և եթէ յանձնելու գործ մ'ունիք ինձ , պատրաստ եմ աշխատելու :

— Տեսնենք» :

Մօրիս շարունակեց ճամբան , քայլերն դէպ 'ի երիցատունն ուղղելով , ուր գտաւ նաեւ իւր խնամակալն Պ. Ուրմի . ամենքն ալ զիրար կրկին տեսնելուն շատ ուրախացան :

«Լաւ ուրեմն , բարեկամ , ըսաւ Հովիւը , գացած ժամանակուանդ ունեցած բարի և պարզ խղճմտանօքդ կը դառնա՞ս մեզ թէ ոչ :

— Այո՛ , Պ. Ժողովրդապետ , Ստուծոյ շնորհիւ ձեր խրատներէն և ոչ մին մոռցայ , և ինք-

զինքս յանդիմանելու մեծ պատճառ մը չունիմ :

— Տեսնենք , ըսաւ Պ Ռըմի , ի՞նչ սորվեցար քու ճանապարհորդութեանդ մէջ և ինչե՞ր ունիս ըսելիք մեզ :

— Պարոն , ուսայ թէ չկայ բնաւ դժուարութիւն մը , որոյ չյաղթէ աշխատութիւնը . և լաւ նկատեցի որ միայն աշխատող մարդն կրնայ կատարեալ և ճշմարիտ երջանիկ ըլլալ . որովհետեւ միայն նա կ'զգայ իւր ապրիւն , և իւր խմացակաւնութեան ճիշդ չափն ունի : Ես այժմ իմ արհեստս առաջնորնէ շատ աւելի կը սիրեմ , անտարակոյս , վասն զի աւելի լաւ տեղեակ եմ , և համոզուած եմ որ աշխատելով երջանիկ բաղդ մը և ապագայ մը պիտի ունենամ :

— Կը տեսնեմ բարեկամ , որ ճամբորդութենէդ մեծ օգուտ ես քաղեր . լաւ զգացումն և միանգամայն արիութիւնն ունիս . ասով մարդ միշտ կրնայ յաջողիլ :

Մօրիս վիճակահանութեան մեջ գեղ թիւ մը
կ'ունենայ .

Վիճակահանութիւնը կատարուեցաւ և Մօրիս գէշ թիւ մ'ունեցաւ : Այս բանիս վրայ Կրան Պիշ այնքան ցաւ զգաց , որ զինքը մխիթարելն անհնար եղաւ . և Ժողովրդապետն 'ի զուր կը քարոզէր թէ պէտք է հնազանդիլ Աստուածային կամաց :

«Մայր , ըսաւ Մօրիս , ինչո՞ւ այսքան կը վհատիք . ճամբորդութիւնը կը սիրեմ և այժմ առանց ծախք մ'ընելու պիտի ճանապարհորդեմ :

— Լաւ , բայց բան մը պիտի շահի՞ս :

— Ճշդիւ հնազանդելու սովորութիւնն պիտի շահի , ըսաւ Ժողովրդապետն , և օտարաց հետ ապրելով , նոցա թերութիւնքը համբերութեամբ պիտի կրէ :

— Օ՛հ ուրեմն , սիրելի մայր , ալ մի' լաք , այս պատերազմն շարունակ պիտի չտեսէ և ես քու քովդ ապրելու համար քիչ ատենէն հոս պիտի վերադառնամ :

Մօրիս ինքնին կը մտածէր թէ Կրան Պիշ ի՞նչ պիտի ըլլար , եթէ ինքն այլ եւս ստակ չկրնայ զրկել : Արդէն խեղճ աղջիկն տկար էր , և քիչ ատենէն զինքը խնամելու համար մէկու մը պէտք ունէր . Ուստի դնաց իւր խնամակալին խորհուրդ հարցնելու թէ ի՞նչ հարկ է ընել իւր սիրելի մօր մնացեալ աւուրց երջանկութիւնն ապահովցնելու համար :

«Վասն զի , պարոն , յաւելցուց Մօրիս , շատ ծախողակի դէպքեր կրնան պատահիլ , այնպէս՝ որ ես բանակէն չկրնամ դառնալ . և եթէ ես մեռնիմ , Սէն—Ժօռժի Միշօ մօրեղբորդիքս պիտի ժառանգեն իմ ունեցածս և Կրան Պիշն պիտի ճամբքեն . այն ատեն ի՞նչ պիտի ըլլայ խեղճ մայրս այն հասակին և այն վիճակին մէջ :

— Բարեկամ , ըսաւ ուսուցիչն , այս ամսոյն երկուքին բանակը պիտի մոռնես , ուստի մինչեւ այն ատեն կրնաս դու ինչքդ կարգադրել :

— Եթէ ունեցածս Կրան Պիշն ապրեցնելու համար բաւական եկամուտ բերէ , ամեն բան իւր նախկին վիճակին մէջ թողուլն աւելի կ'ընտրեմ . բայց չեմ ուզեր որ խեղճ կիներ ինքզինքը ամեն

բանէ զրկելով ապրի , ինչպէս որ մինչեւ ցայժմ ըրած է : Ա՛ռեցէի իրեն ցկեանս եկամուտ մը կապել ծախելով այս տունը սա պայմանաւ որ մինչև իւր մահն հոն բնակի . այդին և միւս ունեցած երկիրներն պիտի թողու և միայն պարտեղը պիտի մնայ իրեն . այս ամենն գնողն 350 Փրանգ պէտք է վճարէ և այգիէն ելած գինւոյն մէկ քառորդն սիրելի մօրս տայ , որոյ դեռ ընդ երկար ապրիլն տարակուսելի է . ի՞նչ կը մտածէք , այս մասին , պարոն :

— Այդ գործոյն կատարումն ինձ թող , կը յուսամ որ քէնէ աւելի աղէկ պիտի ընեմ :

Յիրաւի , քանի մ'օրէն վերջը , Մօրիսի խնամակալն յայտնեց նմա թէ իւր դրացի պանդոկապետը ամենուն 360 Փրանգ կը վճարէր Մօրիսի առաջարկած պայմաններով : Նաեւ ամեն տարի խեղճ աղջկան 150 լիտր գինի և իւրաքանչիւր ձմեռուան համար 100 խուրձ ցորեան պիտի տրուէր :

« Շնորհակալ եմ , սիրելի խնամակալս . այժմ սիրտս հանգիստ է , և մեկնելու պատրաստ եմ , քանի որ ես ապահով եմ որ բարի մայրս իմ բացակայութեանն ատեն բանի մը կարօտ պիտի չըլլայ » :

Մօրիսի հրաժեշտն .

Մօրիս Շաթօ—Ո՛ր ու գտնուելու հրամանն ըստացաւ . հոն իրեն և ուրիշ նոր զինուորաց յանձնուեցաւ ճամբայ մը , որ Գերմանիա պիտի տանէր , ուր հարկ էր որ ամսէ մը ներկայ գտնուէին :

Մօրիս գիւղ վերադարձաւ ամենուն հրաժեշտի ողջոյնն տալու համար : Կրան Պիշ շատ արտասուք թախեց վերջին անգամ զայն գրկելով :

« Խեղճ տղաս , ըսաւ արտասուալից աչօք , այլ եւս դքեզ պիտի չտեսնեմ : Ալ երկար ապրելու յոյս չունիմ , և երբ Աստուծոյ քով ըլլամ , պիտի աղաչեմ որ 'ի քեզ գեղու իւր օրհնութիւններն , 'ի հատուցումն քու խանդակաթ սիրոյդ . վասն զի գիտեմ թէ դու ինձ համար քու ինչքէդ կը զըրկուիս : Ամեն ամիս , այս ինչ օրն , քեզի համար պատարագ մը պիտի ընել տամ . բայց սիրելի տղաս , պատաստ մը հացն հանգստութեամբ պիտի-չուտեմ , մտածելով որ դու իմ վերջին աւուրցս բարեկեցութեան համար ամեն բան ծախեցիր :

— Միթէ զայդ ընելն պարտքս չէ՞ , սիրելի մայր : Ինձ համար նուիրական պարտաւորութիւն մ'է օգնել իւր ծերութեան ատեն այնմ՝ որ իմ մանկութեանս վրայ հսկած և իմ հայրս այնքան քաղցրութեամբ խնամած է . ինծի համար մի՛ ցաւիք բնաւ . աշխատելու համար ուժեղ բազուկներ և գործերս կարգադրելու համար ամիսովի միտք ունիմ , և իմ ապագայ բաղդիս վրայ անհանգիստ չեմ : Ուստի անհոգ ապրեցէք պէտք եղածն ուտելով . սրտերնիդ քիչ մը ուրախ բռնեցէք , և վերանիդ խնամք տանելու համար մէկը բռնեցէք , չըլլայ որ մէն միայնակ այս տան մէջ ապրիք . բան մի՛ խնայէք , 'ի դարձիս ձեզի աւելի լաւ ընծաներ պիտի բերեմ :

— Երբ դու վերադառնաս , Մօրիս , ես վարը եկեղեցւոյն ճիշդ գիմացը պիտի ըլլամ , և իմ վրաս խոտը աճած պիտի ըլլայ :

— Այդպէս մի' խօսիք, սիրելի մայր, պէտք չէ մեր հրաժեշտին տխուր կերպարանք մը տալ, դժնդակ գաղափարներ զարթուցանելով մեր մտաց մէջ» :

Վերջապէս Մօրիս մեկնեցաւ՝ Պ. Ժողովրդապետին և Պ. Ռեմիին չնորհակալ ըլլալով իրենց բարի խրատներէն և խանդակաթ խնամքներէն, որք երբէք չէին զլացած իրենց կողմէն : Այս բաժանումն տխուր եղաւ, վասն զի ո՞վ կրնար ըսել թէ կրկին զիրար պիտի տեսնէին :

Մօրիս Աւստրիա հասաւ, Վիէննայի առաջին առման ատեն. զանազան յաղթութիւններ ըրաւ առանց վիրաւորուելու և չուտով յիսնապետ կարգուեցաւ. բայց Գանուբի ճահճաց մէջ տենդէ բռնուելով՝ հիւանդանոցէ հիւանդանոց տարուեցաւ առանց բժշկուելու. ուստի ստիպուեցան զանի Գաղղիա ղրկել, իւր բանակին յանձնելու համար :

Մօրիս բանակէն կ'արձակուի .

Երբ 1815 ին, Լուառի բանակն արձակեցին, Մօրիս որ Պուրթ կը գտնուէր՝ իւր արձակուողն ըստացաւ :

Իւր գիւղը վերադարձաւ բաւական ստակով, որ աւելի շատ պիտի ըլլար եթէ իւր քսակն յաճախ ընկերաց համար բաց չըլլար : Սակայն կրան Պիշն չկար՝ այլ եւս զայն վայելելու համար. ինչպէս ինքն նախագուշակած էր, խոտն այժմ՝ կ'աճէր իւր դրուած տեղւոյն վրայ, և նա իւր յետին շունչն փչած էր, օրհնելով զՄօրիս :

Ուսուցիչն տան բոլոր կարասիները ժողված էր. խեղճ աղջկան պահոցին մէջէն դտան 280 ֆրանգ, վասն զի բնաւ ձեռք զարկած չէր այն ըստակին, զոր Մօրիս Գաղղիա ճամբորդած ատեն թողած էր : Դժուարաւ համոզած էին զանի որ փոքրիկ սպասուհի աղջիկ մը բռնէ իւր կենաց վերջին երեք տարիներուն ատեն : Կրան Պիշ՝ Մօրիսի թողած էր ինչ որ ունէր :

«Սիրելի և բարի մայրս շատ լաւ ըսաւ թէ այլ եւս զիրար պիտի չտեսնենք», ըսաւ Մօրիս իւր արտասուքներն սրբելով, որք առատապէս կը հոսէին երբ իւր խնամակալն Կրան Պիշի վախճանն կը պատմէր :

Մօրիս վիրաւորուեցաւ տեսնելով գնդասեղան մը իւր նախկին տան մէջ, զոր շատ կը սիրէր, թէ և տխուր պարագաներ ալ կը զարթուցանէր մտաց մէջ : Բայց այս վիշտը չուտ վանեց իրմէն, ինչպէս կը վանեն գէշ խորհուրդ մը. և ինքն միայն կը մըտածէր՝ իբրեւ ճշմարիտ մայր սիրող կնոջ մը վերջին տարիներուն դժուարութիւնները դիւրացնելուն երջանկութեանը վրայ :

Երբ կրկին Պ. Ժողովրդապետն տեսաւ, իրեն տարած յաղթանակներն պատմեց նախ : Յետոյ գնաց տեսնելու սայլագործն որ իւր հօր հին աշակերտներէն էր, և թէեւ վեց տարուոյ չափ Մօրիսէն աւելի մեծ էր, բայց ընտիր բարեկամներ էին : Անկից ալ անցնելով գնաց զՊէտրանն գտնելու, որ անախորժ ընդունելութիւն մ'ըրաւ :

«Ինձ աշխատցնելու համար գործ մ' ունի՞ք, Պ. Պէտրան, ըսաւ անոր :

— Ոչ, պատասխանեց դարբինն, մէկ գործաւոր

մ'ունիմ և երկրորդի մը կարօտ չեմ:

— Լաւ, ես ալ ուրիշ տեղ ինծի համար գործ կը փնտռեմ: »

Մօրիս կ'ամուսնանայ .

Մօրիս բոլոր շրջակայ տեղուանքը գնաց գործ մը գտնելու համար և վերջապէս Կրասայի մէջ գետեղուեցաւ դարբնի մը քով, որ շատ յաճախորդ ունէր, վասն զի սովորական գործաւորներէն աւելի յաջողակութեամբ և ճարտարութեամբ կ'աշխատէր երկաթին վրայ: Իւր նոր տէրը զգալով թէ Մօրիսի հետ կապուելով ի՞նչ առաւելութիւն կըրնայ ունենալ, իւր քսանամեայ միամօր աղջիկն՝ Ֆրանսուզն անոր կնութեան առաջարկեց:

Մօրիս զայն իրեն յարմար դատելով, ամուսնացաւ. և որոշուեցաւ որ դարբինն, որ դիւրուութեամբ կ'ապրէր, այս նորեկ ամուսնացեալներն իւր քով պահէ և տարին 300 Փրանզ տայ Մօրիսի: Ֆրանսուզի հայրն իբրեւ խնամակալ, ուզեց որ իւր փեսան հաշիւներն իրեն ներկայացնէ, բայց Մօրիս մերժեց ըսելով թէ իւր կինն միամօր աղջիկ ըլլալով, պէտք չէ այդքան վէճերու տեղի տալ և թէ ինքն չուզեր կողոպտել իւր աներն, որոյ հանգստութեան ինքն իսկ մասնակից պիտի ըլլայ:

Առաջին տարին ամեն բան աղէկ գնաց, բայց երկրորդին՝ աները 300 Փրանզն վճարել հարկ եղած ատեն դժուարութիւններ երեւան հանեց, պատճառելով թէ Ֆրանսուզի նորածին տղայն սնական ծախքը կ'աւելցնէր:

«Ուրեմն Շառլի ծնունդէն դժգոհ էք, ըսաւ Մօրիս:

Դարբինն չպատասխանեց, բայց երրորդ տարին բացարձակապէս յայտնեց թէ 300 Փրանզի տեղ 200 Փրանզ միայն պիտի տայ, երկրորդ տղու մը ծնունդը պատճառ բռնելով:

Այս անգամ Մօրիս բնաւ չխօսեցաւ. քանի մ'օրէն վերջը սայլ մը վարձեց որով իւր գիւղը պիտի փոխադրուէր ընտանեօք, և իւր կնոջն ըսաւ որ ծրարներն պատրաստէ: Ֆրանսուզ հնազանդեցաւ ամուսնոյն արտասուալից աչօք: Կը մտածէր թէ ի՞նչպէս իւր ծերունի հայրն մինակ պիտի թողու:

Երբ դարբինն մեկնելու համար եղած պատրաստութիւններն երեկոյին տեսաւ, հարցուց թէ ի՞նչ կը նշանակէ:

«Սա կը նշանակէ թէ, պատասխանեց Մօրիս, երբ ընտանիք մը միաբանութեամբ չեն կրնար ապրիլ, հարկ է որ բաժնուին:

— Այսպէս ուրեմն զիս կը թողուս և աղջիկս կը տանիս:

— Կինս և զաւակունքս կը տանիմ, և իմ երկրիս մէջ խանութ մը բանալով պիտի աշխատիմ:

— Գնա՛, խելքիդ փչածին պէս ըրէ՛, բայց պիտի տեսնես որ ստակ չահիլն կարծածիդ չափ դիւրին չէ »:

Մօրիս իւր բնիկ գիւղին մէջ կը հաստատուի.

Հետեւեալ օրն , Մօրիս կառքին վրայ բեռցուց Ֆրանսուազի ծրարներն , որք բազմաթիւ էին , վասըն զի տան մէջ գտնուած բաւական կանոնաւոր կարասիքն հայրը իւր աղջկան հետ բաժնած էր : Մօրիս իւր կիներն ալ կառքին մէջ նստեցուց , տղաքներն ալ անոր տուաւ , և յետոյ ինքն ալ ելլելով՝ անդրանիկն իւր բազկաց վրայ առաւ , մինչդեռ մայրն լալով սղտրիկին կաթ կու տար , և կը ցաւէր իւր հօր հրաժեշտի ողջոյնն տուած չըլլալուն , որ առաւօտուն կանուխ դուրս ելած էր և իրենց մեկնելուն համար դեռ տուն դարձած չէր :

«Մի՛ վհատիր , սիրելի կինս , ըսաւ Մօրիս , Կրասէյէն շատ հեռի չենք երթար , սակայն եթէ 20 տարի ալ հոն կենայինք , ստակի մը տէր պիտի չըլլայինք , և պէտք է մեր զաւակաց վրայ մտածել : Հօրս և Կրան Պիշի հին կարասիներն ու ձեւակեղէններն դեռ դրած են , հետեւաբար առ այժմ այս մասին ծախք ընելու պէտք չունինք , քիչ ատենէն աւելի վայելուչ կերպով մեր կարասիներն պիտի կանոնաւորենք : Բնակելու համար սենեակ մը պիտի վարձեմ , և խցիկ մ'ալ պիտի փնտռեմ՝ առ այժմ իբրեւ դարբնոց դորձածելու համար . բայց պիտի տեսնես թէ քիչ ատենէն այնքան յանձնարարութիւններ պիտի ընեն ինձ , որ պիտի չկըրնամ հասնիլ :

Երբ գիւղը մտաւ Մօրիս , խուռն բազմութեամբ ամենքն անոր բոլորաթիւր ժողովեցան և անոր հոն հաստատուիլն լսելով շատ ուրախացան : Պանդո-

կին դաւիթը միայնակ սենեակ մը և անոր քով ալ հին ախոռ մը վարձեց , ուր հաստատեց իւր դարբնոցը : Յետոյ երբ իւր ընտանիքն ղետեղեց՝ Վիէր-զօն գնաց իւր գործին պէտք եղածն դնելու :

Երկաթ , ածուխ և ուրիշ պէտք եղած գործիքներն գնելէ , և քանի մ'ամսուան ցորեանը պատրաստելէ յետոյ քովը 10 ֆրանգ մնաց : Իւր կիներն որ մինչեւ այս հասակն երբէք դրամական նեղութիւն չէր տեսած , լալ սկսաւ :

«Մի՛ անհանգիստ ըլլար , բարի Ֆրանսուազ , ըսաւ Մօրիս . կը խոստանամ քեզ որ երբէք բանի մը կարօտ պիտի չըլլանք . իմ վրաս վստահ եղիր , միթէ կ'ուզե՞մ ես զքեզ և մեր տղայքը թշուառութեան մէջ տեսնել » :

Ֆրանսուազի հայրն զիւր աղջիկն փնտռել կուգայ .

Հետեւեալ շաբթուն Մօրիսի աները գիւղ եկաւ , և յոյժ զարմացաւ տեսնելով որ դարբնոց մը բացեր է և եռանդեամբ կ'աշխատի Մօրիս :

«Ուրեմն ամեն ինչ կարգադրած էիր , որ զիս թողուցիր , ըսաւ Ֆրանսուազի հայրը՝ Մօրիսի . երբէք զքեզ այդպէս գործի մը ձեռնարկելու կարող չէի կարծեր :

— Ինչո՞ւ չէ , աներ , քանի որ ալ մէկ մէկէ յոյս չունինք և դուք չէք ուղեր որոշեալ պայմաններուն համեմատ վարուիլ . աւելի աղէկ չէ՞ որ իւրաքանչիւր ոք իրեն համար աշխատի , քան թէ ամենքն մէկտեղ գծութեամբ ապրին . ես բնաւ անիրաւութեան չեմ կրնար հանդուրժել , ասով

միշտ իրարու հետ վէճ պիտի ունենայինք : Այսպիսի անիրաւ դատաստան մը չուտ կը մոռնամ, բայց կ'զդուշանամ կրկին ենթարկուելէ :

— Բայց դու գործը մեծցուցիր . ես քու 300 Փրանդդ պիտի տայի :

— Քանի որ ինձ կը պարտէիք, հարկ էր որ ժամանակին վճարէիք առանց յատարման :

— Ա՛հ, դու ինքզինքդ ուրիշներէ աւելի գիտնական համարելով, կը կարծես թէ միշտ իրաւունք ունիս :

— Գիտուն ըլլալու հարկ չկայ արդարութիւնն անիրաւութենէն զատելու համար . նորածին երախայն անգամ այդ կտորն ձեզ և ինձ չափ կրնայ որոշել . վասն զի Աստուած առաջին օրէն այս ծանօթութիւնը դրած է մարդոց մտքին մէջ, որպէս զի յանգէտս չարութիւն չգործեն ։

Ֆրանսուզի հայրն չկրցաւ պատասխանել և նորէն մեկնեցաւ առանց իւր աղջիկն տեսնելու, որ մեծ ցաւ զգաց այս գթութեան վրայ :

Մօրիս իւր աներոջ հետ կը հաշտուի .

Մօրիսի բոլոր հին բարեկամներն իրենց գործերն Մօրիսի յանձնեցին և շրջակայներէն շատ կալուածատէրք հաւանեցան՝ պէտք եղած ատեն իրենց գործերն Մօրիսի յանձնել : Դղեակէն անոր շինել տուին նախ սանդղոյ բազրիք մը և այս գործին շինուածքէն շատ դոհ եղան : Իւր խնացակաւութիւնն և իւր ճարտարութիւնն այնքան շուտ ձանջցուեցաւ, որ դարբնութեան և կառաշինու-

թեան վերաբերեալ բոլոր գործերն իրեն յանձնուեցաւ : Դղեակին համար յանձնարարեալ գործերն այնպէս լաւ կատարեց, որ բոլոր երկրին մէջ իւր համբաւն հռչակուեցաւ և հարկադրուեցաւ իրեն հետ աշխատցնելու համար գործաւոր մ' առնուլ : Ֆրանսուզ ալ իւր կողմէն խնայող և իրեն վերաբերեալ գործոց փութաջան էր :

Այս նորահաստատ ընտանեաց մէջ ամեն բան կանոնաւոր և յաջողակ կ'երթար : Սակայն Ֆրանսուզ որ իւր հօր հետ գթեալ ըլլալուն միշտ տխուր էր, իւր բնակութեան տեղին շատ գէշ և անպատշաճ կը գտնէր . այլ իւր ամուսինն անդադար կը կրկնէր .

« Համբերէ՛, սիրելի կինս, եթէ ինձ գործ յանձնարարուի, անկէ եղած շահը քու քսակիդ մէջ կ'իյնայ : Հանգիստ եղիր, օր մը գեղեցիկ տուն մը պիտի ունենաս, միթէ աշխատութիւնն անկարելի բան կ'ենթադրէ՞ » :

— Միայն թէ կով մ'ունենայի :

— Եթէ դքեզ գոհացնելու համար միայն այդ կարեւոր է, յառաջիկայ տօնավաճառին պիտի ունենաս կով մը, հետն ալ այծ մը . զանոնք պահելու համար ախոռ մը պիտի վարձեմ : Անոնց կաթովն ինչ որ կ'ուզես ըրէ, քու անձնական շահդ պիտի ըլլայ այն ։

Երբ տարւոյն առաջին օրը հասաւ, Մօրիս ըսաւ կնոջը .

« Ֆրանսուզ, բնաւ սիրտս հանգիստ չէ, յորմէ հետէ հօրդ հետ գթեալ եմ :

— Նոյնպէս ալ ես, այնպէս խորին վիշտ մ'ունիմ, որոյ չեմ կրնար յաղթել :

— Հայրդ մեզ խոթողած է, չուզեր մեզ տեսնելու գալ, թէեւ իրաւունք չունի, ուստի պէտք է որ մենք սկիզբ տանք: Հարկ չէ տարին միմեանց պաղուծիւն ցուցնելով սկսիլ. կառք մը պիտի վարձեմ այժմ որպէս զի կրասէյ երթանք: Տղաքն հագուեցուր, պէտք է որ նոքա այժմէն սկսին իրենց մեծ հայրը սիրել սորվիլ»:

Ծերունի դարբինին տունը մտնելով տեսան որ նա իւր կրակարանին առջեւ նստած, կը մըտածէր այն հաճոյից վրայ զոր պիտի զգար եթէ իւր որդիքն իւր քով ըլլային այն օրն, ուր ամեն ընտանիք 'ի մի կը հաւաքուին: Ծերունի հայրն շատ զարմացաւ երբ դրան հանած ձայնէն ասդին դառնալով իւր ընտանիքն քովը գտաւ: Նախ անոնց հետ պաղուծեամբ վառելի փորձեց, բայց երբ իւր աղջիկն անոր բազկաց յանձնեց իւր կաթնիկեր զաւակն, և պզտիկ Շառլը նորա ծնդաց վրայ մագլցելով կ'ուզէր վնաս գրկել, ալ չկրցաւ դիմանալ և տղու մը պէս լալ սկսաւ:

«Օ՛ն ուրեմն, սիրելի աներս, ըսաւ Մօրիս, թող ամեն ինչ մոռցուի և միաբանութեամբ ապրինք: Շահու համար բաժանեալ ընտանեաց գէշ օրինակ մը չտանք երկրին. թողէ՛ք որ ձեր զաւկընէրն զձեզ սիրեն: Ձեր աղջկան սիրտն կը ճանչէք, և գիտէք թէ ես ալ ուրիշ մ'աւելի գէշ չեմ. իւրաքանչիւրնիս մեր կողմէն աշխատելով, լաւ տուն մը կը չինենք ձեր թոռանց համար և իրարու խիստ մօտ կը բնակինք, որպէս զի յաճախ զիրար տեսնենք»:

— Այո՛, Մօրիս, թող անցեալն մոռցուի, վաւերն զի բնաւ երջանիկ չեմ:

— Ոչ ալ մենք, ըսաւ Ֆրանսուազ. զձեզ թողենէս 'ի վեր մեզ համար ճշմարիտ ուրախութիւն չկայ:

— Աղջիկս, մեզ լաւ ընթրիք մը պատրաստէ, և բան մի՛ խնայեր, այսօր մեր ընտանեաց մեծ տօնի օր մ'է՛ս:

Մօրիս հետեւեալ իրիկուն իւր ընտանեօք գիւղ վերադարձաւ և այս օրէն 'ի վեր, իւր աներն ու ինքը միաբանութեամբ ապրեցան և յաճախ իրարու այցելեցին:

Մօրիս կ'ուզէ իւր տունը նորէն գնել:

Մօրիս այս կերպով չորս տարի աշխատեցաւ: Երկրորդ տարին ուրիշ գործաւոր մ'ալ առաւ, վասն զի ստիպողական յանձնարարութիւններ անպակաս էին. Ֆրանսուազ ալ խնայող ըլլալուն բաւական ստակ կրցան հաւաքել:

Ամեն անգամ որ Մօրիս հայրական տան առջեւէն կ'անցնէր, սիրտը կը փղձկէր և բոլորովին տխուր կերպարանք մը կ'առնուր: Վերջապէս օր մը չկրնալով այլ եւս հանդուրժել, այս տունը գնող պանդուկապետին քով գնաց:

«Հայր Շաթէնիէ, ըսաւ անոր, եկայ ձեզ առաջարկելու որ նորէն ինձ ծախէք այս տունը աւելի բարձր գնով, այսինքն 100 Ֆրանկ աւելի:

— Բարեկամ, կը ցաւիմ որ այդ մասին քեզ պիտի դժկամակիմ. ինչ խնդրածդ անկարելի է: Իւր արժէքին համար չէ որ քու տունդ չեմ ուզեր տալ, այլ իւր օգտակարութեանը համար. գիւղին

մէջ չկայ ուրիշ տուն մը որ ինձ քուկինիդ տեղ ծառայէ , դու իսկ դայս յայտ յանդիման կը տեսնես :

— Այո է ձեր վերջին խօսքը :

— Այո՛ , Մօրիս , տանդ վրայ ալ մի՛ մտածեր , ինչու որ ինձ անհնար է անկէ գրկուիլն . բայց և այնպէս կը յուսամ թէ այս մերժմանս հակառակ միշտ մտերիմ բարեկամներ պիտի ըլլանք , վասն զի դու արդար անձ մ'ըլլալովդ չես կրնար պահանջել որ իմ շահս քու հաճոյիցդ զոհեմ . նաեւ գիւղին մէջ ասկէ աւելի արժէք ունեցող տուններ հազուադիւս չեն , հաշուէն դուրս ձգելով թէ դու քու ընտանեացդ յարմար տուն մը կրնաս չինել :

— Օ՛հ , հայր Շաթէնիէ , մի և նոյնը բանը չէ : Ես այս տան մէջ եմ ծներ , հոս հայրս այնքան նեղութիւն կրեց , հոս կրան Պիշ իւր գորովալից խնամօք զմեզ երկուքս սիրեց , և վերջապէս հայրս և մայր Պիշն հոս մեռած են : Սակայն չեմ ստիպեր զձեզ , որ ինձ թողուք զայն , քանի որ ձեր անձնական շահուն կը նպաստէ այդ տունն իւր յարմար դիրքովը :

Մօրիս ուրիշ տուն մը նայեցաւ , բայց ախորժելի չերեցաւ իրեն , մանաւանդ ալ որ շատ սուղ էր : Տուն մտնելով ըսաւ կնոջը .

« Ո՛րքան ձանձրացած եմ վարձկան ըլլալէ , երբ կ'զգամ որ մենք մեզի տուն մը կրնանք դիւրութեամբ ունենալ : Միայն թէ գիւղին մէջ աղէկ դիրքով երկիր մը գտնէինք , շուտով տուն մը կը կառուցանէի . բայց դժգոհին պառաւ օրիորդը բոլոր իրեն սեփականեալ ստացուածքն հաստատ կը պահէ , և չուզեր գոնէ մաս մը երկիր այլոց վաճառել » :

Մօրիս տուն մը կը շինէ .

Երկու տարի ալ անցաւ , պառաւ օրիորդը մեռնելով անհուն ժառանգութիւն թողուց , և իւր ժառանգորդները աճապարեցին իրենց մաս ինկած երկիրներն վաճառել : Մօրիս իւր տունը շինելու համար դաշտ մ'ընտրեց , որ զառ ՚ի վայր մինչեւ գետը կը հասնէր , և որ կը նայէր այն ձամբուն վրայ , որ գիւղին մուտքն էր : Այդ երկիրը գնելուն հետեւեալ օրն , հիմերը փորեցին : Արեւմտից կողմը բացուած գաւիթ մը գծեց և տունը բարձրաւանդակին վրայ շինեց հարաւային կողմը դարձած : Սայլագործն անոր այսպէս ընելն տեսնելով ըսաւ .

« Միթէ այսպէս տունդ բաց օդի՞ն պիտի ձըգես . ամառուան տաքուն անհնար կ'ըլլայ հոն բռնակիլ :

— Ամառն շուտով կ'անցնի , Գոռտիէ , և ես տաքէն չեմ վախնար , ամենէն առաջ փնտռածս , շինելիք տանս առողջարար օդ ունենալն է , և դիտած եմ որ մեր գիւղէն աւելի տաք չեղած երկիրներուն մէջ , հարաւային կողմը շինուած տուներն աւելի առողջարար և զուարթ օդ կ'ունենան :

— Ես որ արեգակը չեմ սիրեր , իմ տունս հիւսիսային և արեւմտեան կողմերուն մէջտեղը շինած եմ :

— Այդ պատճառաւ է որ քու գաւիթդ միշտ խոնաւ է : Նաեւ դու քու չէնքդ քանի մը ոտք աւելի չես բարձրացուցած . հետեւաբար և երկու զաւակներդ հեղձկեալ կ'որոսիր :

— Կը կարծե՞ս որ այդ խոնաւութիւնն ըլլայ իրենց տկարութեան պատճառ :

— Այո՛, անտարակոյս, անոնց հիւժման պատճառն, խեղճ Գոռտիէ, միայն տանդ խոնաւութիւնն է : Եթէ քու տեղդ ըլլայի, հարաւային կողմը պատուհան մը կը բանայի որ գոնէ արեգակն քիչ մը նսպաստէր այդ խոնաւութեան : Ահա՛ այս միջոցաւ միայն կրնաս առողջ պահել փոքրիկ ծագդ քու վերջին և միամօր զաւակդ . վասն զի կը վախճամ որ նա ալ միւսներուն բաղդին մասնակից չըլլայ :

— Մօրիս, զիս կը վախցնես . ըսածիդ պէս պիտի ընեմ : Աստուած իմ, եթէ խեղճ կինս, որ ալ երիտասարդ չէ՝ այս զաւակէն ալ զրկուի, վիշտէն կը մեռնի :

Ֆրանսուազ տունը լմննայուն պէս կ'ուզէ
հոն փոխադրուիլ .

Արդ Մօրիսի տունն հարաւային կողմը կը նայէր չորս քայլ բարձրութեամբ և տան քիւր պարտիզին վրայ էր, որ դաւթին ծայրը արեւելեան կողմը կը գտնուէր : Մօրիս այս շէնքը շարունակեց դէպ 'ի ճամբուն կողմը, և հոն նախ իւր դարբնոցը հաստատեց, որ տանը կից էր . յետոյ շինեց նաեւ մեծ դռներով գոցուած տեսակ մը շտեմարան, ուր կը պահէր այն սայլերն, կառքերն և ուրիշ առարկաներ, որոց վրայ ինքն կ'աշխատէր :

Հազիւ թէ այս տունը լմնցաւ, Ֆրանսուազ ուզեց հոն փոխադրուիլ . այնքան անհամբեր էր իւր հոգիով ընակելու :

Բայց Մօրիս, իբրեւ խոհեմ մարդ, անոր խնդրանաց չհաւանեցաւ :

« Սիրելի կինս, ըսաւ, նոր տան մէջ բնակելն աւելի վտանգաւոր բան չկայ . պատերէն այնպիսի խոնաւութիւն մը յառաջ կու գայ, որ յօդացաւութեան և տեսակ տեսակ հիւանդութեանց տեղի կու տայ, և առաջին անգամ տղաքն կը բռնուին : Կ'ուզե՞ս զանոնք հիւանդացնելու վտանդի մը դիմել :

— Ի՞նչ կը խօսիս, Մօրիս, թերեւս դու ինքնին այդ տեսակ տարօրինակ գաղափարներ կ'ըստեղծես : Գիտեմ չատեր որ նոյն իսկ տունը չը լմնցած, հոն կը մտնեն բնակելու համար :

— Բայց նոքա ամենքն ալ կը տրտնջան յօդացաւութենէ՝ իրենց ամեն հասակին մէջ . անոնցմէ ո՛րքան խուլացեալ տղայք կան . Ֆրանսուազ, առողջութիւնն ամենեցուն անդին է, բայց առաւել անոնց համար որք անդուլ կ'աշխատին ապրելու համար : Վասն զի հիւանդութիւնն ոչ միայն կը նեղէ զանոնք, այլ և կը կործանէ իսկ : Եւ ես առ իւրեանց ընտանիս յանցաւոր կը դտնեմ զանոնք, որք իրենց առողջութիւնը պահելու միջոցները զանց կ'առնեն : Երբ մէկը միայն բազուկներովն ընտանեացը սնունդ պիտի հայթայթէ, պէտք է հսկէ որ հիւանդութիւնն տան մէջ մուտ չգտնէ . եթէ անգամ մը ոտքը ներս դնէ, ընտանիքն կորսուած է : Մեր տունն այս ձմեռ և ամբողջ գարնան ատեն կը չորնայ . ամառն զայն կը ծեփեն, և մենք ալ աշնան վերջը հոն կը մտնենք » :

Ի զուր դրացի կանայք կ'ըսէին Ֆրանսուազի թէ մեծ ապշութիւն է տուն վարձելն, երբ մէկն

իրեն յատուկ պարապ տուն ունի, բայց Մօրիս հաստատ կեցաւ. իւր պարտէզը մշակել տուաւ և ծառեր տնկեց, որպէս զի տունը մտած ատեննին, բաւական բերք ունենայ պարտէզը:

Պեռքրան դարբինը կը նախանձի Մօրիսի վրայ.

Շառւ, Մօրիսի տղան վարժարան կ'երթար Պ. Ռըմիի քով, որ իւր հօր ուսուցիչն և խնամակալն եղած էր: Տասն երկու տարեկան էր: Ֆրանսուզի ունեցած չորս զաւակներէն ողջ մնացին միայն Շառւն ու փոքրիկ Գլէմանթինը, որ հազիւ երեք տարեկան էր: Շառւ ուսմանց մէջ զգալի յառաջադիմութիւններ կ'ընէր և իւր հայրն անով կը հպարտանար: Արձակուրդի օրերն, տղան երբ պարտականութիւնները պատրաստած ըլլար, դարբնոցին մէջ կ'աշխատէր և այն հասակէն կը ցուցընէր թէ իւր հօր պէս քաջասիրտ և ճարտար պիտի ըլլայ ապագային մէջ:

Իրիկուն մը, կալուածատէրներէն մին իւր ձիերը բերաւ որ անոնց ոտից պայտ բեւեռուի:

«Մօրիս, ըսաւ անոր, գործս ստիպողական է, պէտք է որ վաղն առաւօտ դեռ արեգակը չծագած դէպ 'ի վիշրագոն ճամբայ ելլեմ'. կրնա՞ք այս իրիկուն առանց յապաղելու՝ ձիերուս գործին զբաղիլ:

— Այո՛, անտարակոյս, քովս միշտ պատրաստ կը գտնուին երկաթից մթերք, զորս կը դարբնեմ երբ կարեւոր գործ մը չունենամ. սակայն կը զարմանամ որ իմ բոլոր պայտերս ձեր ձիոց ոտքե-

րուն չեն յարմարիր. բայց դուք սովորաբար Պէռթրանի յանձնէիք ձեր գործերն, ուրեմն ինչո՞ւ կը թողուք զայն:

— Վասն զի երբէք գործոյն գլուխը նստած չէ և միշտ զիս ընդ երկար սպասեցնել կու տայ. հետեւաբար ինձ չյարմարիր:

Մօրիս խիոյն աշխատութեան սկսաւ:

Արդէն մէկ ձին պայտած էր և միւսին առաջին ոտքը կը բռնէր, երբ յանկարծ Պէռթրան բարկութեամբ ներս մտաւ:

«Արդէն լաւ կանխագուշակած էի, դուք, որ դու հոս հաստատուեցար միայն իմ շահերս կործանելու և իմ յաճախորդներս քեզի քաշելու համար:

— Հայր Պէռթրան, այդ մասին ինձ բարկանալու իրաւունք չունիք, երբէք ձեր շահուց փնտսել չեմ ուզած:

— Ատոնք չեմ գիտեր, բայց եթէ իմ յաճախորդներս քեզի եկած ատեննին ճամբէիր, պարտաւորեալ էին նորէն ինձ դառնալ:

— Բայց ոչ, Հայր Պէռթրան, ձեզ ալ պիտի չդառնային, միայն թէ նոր դարբին մը եւս պիտի հաստատուէր հոս, և այն ատեն երկուքնիս ալ պիտի չշահէինք: Յորմէ հետէ մեծ ճամբան դիւղէն կ'անցնի, երկուքնիս ալ բաւական գործ ունէինք աշխատելու. եթէ ուրիշ բնագամներու պէս հանճարեղ ըլլայիք, պիտի բաւականանայիք ձեր յաճախորդներէն և ես իմիններէս, և մենք իւրաքանչիւրին գործն աղէկ պիտի ըլլար. բայց ըսէք ինձ թէ միշտ գփտեալ ըլլալուն արդիւնքն ի՞նչ է: Օ՛հ ուրեմն, կ'ուզէ՞ք խաղաղութիւն հաստատել,

այս գիշեր միատեղ պիտի ընթերցենք ։

Պէտքերան առանց պատասխանելու , կռնակը դարձուց , բայց Մօրիս տեսաւ որ իւր խօսքերն մեծ տպաւորութիւն ըրած էին անոր վրայ ։

Պեռքրանի ջարդարիւններն .

Պէտքերան ոչ այնքան կը բարկանար իւր գործերուն նուազման համար , որքան իւր կարեւորութիւնը կորսնցնելուն ։ Խիստ լաւ գիտէր , թէ քանի որ մեծ ճամբան կատարելագործուած էր , գիւղին մէջ երկու դարբին չատ չէին ։ Բայց Մօրիսի գալն առաջ ինքն երկրին առաջինն էր , ամենքն խուռն բաղմութեամբ ծեր դարբինին դրանն առջեւ կը հաւաքուէին ճաշի ատեն և իրիկունները , մանաւանդ ամառը աշխատութենէ դադարաւ միջոցին , ինքն ալ իւր կարծիքն կը յայտնէր իրեն հարցուածներուն վրայ , և ծանր պարագայից մէջ կու գային անկէ խորհուրդ առնելու ։ Բայց , այժմ Մօրիս ստացած էր այս կարեւորութիւնը , քանի որ արուեստին աւելի հմուտ էր և մանաւանդ ալ երբէք սրճարան չյաճախելուն՝ ժողովրդեան աւելի համակրութիւնն գրաւած էր ։ Կանայք ալ Ֆրանսուզի ջերմասեռեակը կը ժողուէին , երբեմն ալ կ'օգնէին նմա տնական գործոց . այսպէսով Պէտքերանի տունն ամայացեալ անապատ էր դարձած ։

Այս լքումէն միթիթարուելու համար , յաճախ սրճարան կ'երթար որոյ տէրն իրեն դրացի էր , և ուր միշտ մէկը կը գտնէր խօսակցելու համար . իւր որդիքն ալ իրենց հօր օրինակին հետեւելով՝ շատ

քիչ անգամ իրենց խանութը կը գտնուէին , հետեւաբար յաճախորդներն ալ ձանձրանալով , հոն չէին երթար ։

Ֆրանսուզ օր մը իւր սենեակը մտաւ , ուր ժողովրդապետն կը խօսէր Մօրիսի հետ ։

« Ի՞նչ ունիս , Ֆրանսուզ , ըսաւ Մօրիս , որքան կարմրած ես , յայտնի է որ բարկութիւնդ գրգռուած է ։

— Դարձեալ մեխակներս ջախջախեալ վիճակի մէջ են , ես որ միշտ լաւ կը խնամեմ այս ծաղիկներն . հապա քու կաղամբներդ , դնա՛ տես թէ ի՞նչ սիրուն վիճակի մէջ են ։

— Ըսել է որ պարտէզին մէջ կենդանի մը մտած է , ըսաւ ժողովրդապետն ։

— Ոչ , Պարոն , ըսաւ Ֆրանսուզ . պարտէզին ցանկապատը շատ հաստատուն է և մեր գաւթին դռնէն միայն կարելի է հոն մտնել ։ Բայց այնպէս չէ . չար Պէտքերանն իւր պարտէզը մաքրել տալով քարերն մեր պարտէզին մէջ կը նետէ . այս տեսակ դրացիի հետ ապրիլն մեծ թշուառութիւն է ։

— Ֆրանսուզ , ըսաւ Մօրիս , միթէ այդ տեսակ անշահութեանց ուշադրութիւն ընել կ'արժէ՞ : Մնորի գործեր են ատոնք և պէտք չէ դու այդպէս պզտիկ պատճառով մը քու գոհ սիրտդ խռովես ։

Ֆրանսուզ , աւելցուց անդիէն ժողովրդապետը . Պէտքերան երջանիկ չէ , թէև պակասութիւն ունի , բայց ոչ նուազ կը նեղուի . և թշուառ մարդոց ներողամիտ ըլլալ պէտք է ։ Եթէ ըրած չարութեանցն ուշադիր չըլլաք՝ շուտ կը հանդարտի , վասն զի ալ կը ձանձրանայ ։

— Պարոն Ժողովրդապետ, ուրեմն ըրածնե-
րուն իրաւունք կու տա՞ք :

— Ստուգիւ ոչ, վասն զի ինչ որ չար է, ինձ
համար հաճելի չկրնար ըլլալ . բայց կ'ուզեմ որ
նա սկսի նորէն իւր նախնին բարի զգացումներն
կրել . և գիտցէք որ միայն քաղցրութիւնն ու համ-
բերութիւնը կրնան իրեն դործին նպաստել : Այս
ընտիր յատկութիւններն այնքան ցոյց տալու է
անոր, որ դժուար ըլլայ յաղթելը :

— Պ. Ժողովրդապետն իրաւունք ունի . հարկ
չէ վէճերն նորոգել . այսպէս, Ֆրանսուազ, չըլլայ
որ Պէռթրանի այս անմտութիւններն դրացունհաց
պատմելով տրտնջաս, ասով գիւղին բնակիչներն
կուսակցութեան պիտի բաժնուին և ես չեմ ուզեր
անմիաբանութեան առարկայ ըլլալ : Դու Պէռթ-
րանի ընտանիքէն աւելի երջանիկ ես . և չեմ տա-
րակուսիր ըսել թէ դու անոնցմէ շատ աւելի կ'ար-
ժես . և ի՞նչ հարկ կայ անոր ըրած չարութեանցն
փոխարինել : Գիտեմ Պէռթրանի բարկութեան
պատճառը . Պ. Լընուա, դղեակին նոր տէրը, ան-
ցեալ օր զայն կանչել տուեր է բոլոր փականքնե-
րը շտկելու համար, վասն զի աւրուած էին . ծեր
դարբինը զանոնք ամենքն ալ քակեր է, բայց չէ
յաջողեր զանոնք քալեցնել . այն ատեն զիս կան-
չեր էին :

— Եւ դու յաջողեցա՞ր, հարցուց Ժողովրդա-
պետն :

— Ո՛հ, այո՛, Պարոն, վասն զի Բարիզ գլու-
նուած միջոցիս՝ մեր արհեստին այդ ճիւղին ալ
բաւական զբաղեցայ :

Մօրիս չի նեղեր զանոնք որք իրեն
կը պարտին .

Մօրիս չէր նեղեր իւր պարտապաններն, որք
անկարող էին վճարել իրեն . բայց որովհետեւ ինքն
ուղղամիտ անձ մ'էր, իւր հաշիւներն կանոնաւո-
րութեամբ կը բռնէր և երեք ամիսն անգամ մը իւր
յիշատակարանն կը ներկայացնէր, որպէս զի խառ-
նակութիւններ տեղի չունենան, ինչպէս որ կը պա-
տահի եթէ հաշիւներն երեսի վրայ թողուած ըլլան,
վասն զի այն ատեն կը մուցուի պէտքի համար մա-
տակարարուած իրերն : Որովհետեւ ինքն որմաչէն-
ներու, քարահատներու և հիւսներու գործիքներն
կը նորոգէր, և երկրագործաց ձիերն կը պայտէր,
երբ իւր տունն շինել ուզեց այս մարդիկն գործա-
ծեց : Քարահատն քար մատակարարեց որով որմա-
չէնն որմերն շինեց, հիւսն ալ ատաղձներուն աշ-
խատեցաւ, և վարձկաններն այլեայլ նիւթեր բե-
րելու զբաղեցան . բոլոր այս մարդիկ Մօրիսի պար-
տապաններն էին, ուստի տան շինութեան համար
շատ ստակ ծախք ընելու պէտք չունեցաւ, վասն
զի նոքա կ'աշխատէին իրենց դարբնին ըրած յանձ-
նարարութեանց ստակին տեղ, և իւրաքանչիւր ոք
տեսնելով որ հաշիւն կը հաւասարէր՝ գո՛հ կ'ըլլային :

Կիրակի օր մը, երբ Մօրիս սայլագործին տան
առջեւէն կ'անցնէր, նա հարցուց .

« Ո՞ւր կ'երթաս, Մօրիս :

— Բուզըլաս կ'երթամ յուշատետրս տանելու
համար :

— Դարձեալ յուշատետրիդ հետ ես, կը հար-

ցընեմ քեզ թէ այդպէս յաճախ զանոնք ներկայա-
ցընելէ ի՞նչ կը շահիս, միթէ աւելի՞ լաւ գնով կը
վճարեն քեզ :

— Այո՛, Գոռտիէ, քենէ աւելի աղէկ կը վճա-
րեն իմ ստակներս . դու լաւ գիտես թէ մեր երկ-
րին ագարակապետներն իրենց հաշիւներն չեն տես-
ներ և կարծեմ թէ ես իրենց մեծ ծառայութիւն
մ'ըրած պիտի ըլլամ, ժամանակ առ ժամանակ յի-
շեցնելով ինչ որ ինձ կը պարտին :

— Եթէ կը կարծես թէ ատով իրենց հաճոյք
կը պատճառես, հաւատա՛ թէ կը սխալիս :

— Գոռտիէ, դու մոռցեր ես թէ պարտապան
մը մեռնելու որ ըլլայ, կամ գործերն գէշ երթան,
օրէնքն կը հրամայէ որ գործաւորն միայն աշխատա-
նաց վերջի վեց ամիսներնու ստակն առնէ . երբ ես
իմ յուշատետրս կը ներկայացնեմ յաճախ անոնց և
ստորագրել կու տամ, քենէ շատ աւելի քիչ ստակ
կը կորսնցնեմ :

Մօրիս իւր ճամբան շարունակեց և Բուզըլասի
ագարակապետն կողացաւէ հիւանդ պառկած գտաւ :

« Լաւ ուրեմն, Պ. Ռումէ, կ'երեւայ թէ ան-
զգուշութեամբ հիւանդութենէ բռնուեցար :

— Աստուած իմ, այո՛, անգամ մը շատ տաք-
ցայ և փոխանակ ձերմակեղէններս փոխելու, թո-
ղուցի որ վրաս չօրնան, ասի ինձ սուղի նստաւ :

— Եւ ի՞նչու ներքին զգեստներդ չփոխեցիր,
երբ քրտնած էիր :

— Միթէ ինքզինքս խնամելու ատեն ունիմ .
հարկ է որ իմ գործոյս ամենէն մանրամասն կտոր-
ներուն վրայ անձամբ ուշադիր ըլլամ :

— Բայց ի՞նչ կ'ըսէք, միթէ ձեր կեանքէն ա-

ւելի լաւ խնամելու թանկագին բան կա՞յ . ամեն
ինչ առողջութենէ կախեալ է, վասն զի երբ դուք
հիւանդ էք, ամեն ոք ձեր տան մէջ կը նեղուի .
բժշկն ի՞նչ գաղափար ունի ձեր հիւանդութեան
վրայ, 'ի հարկէ արիւն առաւ ձենէ :

— Ոչ բնաւ, ըսաւ տիրուհին . ամուսինս չու-
ղեց իսկ որ քաղաքը մարդ զրկենք բժիշկ փնտոե-
լու և բերելու համար :

— Ի՞նչ, տիկին, դուք ալ անհոգութեամբ
վարուեցա՞ք . հիւանդին խօսքին ականջ կախելու
չէ երբ խնդիրն անոր կեանքը ազատելուն վրայ է :

— Ձեր կարծածին չափ հիւանդ չեմ, և ըսա-
ծիս տպացոյցն տալու համար ձեր յուշատետրն
պիտի ստորագրեմ, և առաջին երկուքին ստակը
պիտի տամ . կին, ստակին արկղը ինձ տուր » :

Աինք քառակուսի ոտքով պահարան մը բացաւ
որ ընդհանրապէս Պէռուիի ամեն ագարակներու մէջ
կրակարանին և տիրոջ անկողնոյն միջոցը կը գտնուի :
Ռումէ 150 ֆրանգ տուաւ դարբինին և վերջի ե-
րեք ամսոց հաշիւն գոցեց :

Օշարակ մը բերին Մօրիսի, որ տիրոջ բարի ա-
ռողջութիւն մաղթելէ յետոյ դուրս ելաւ և ըսաւ
տիկնոջ որ զինքն մինչեւ դուռը տարած էր .

« Կը վախճամ, Տիկին, որ մի՛ դուցէ ձեր ա-
մուսնոյն հիւանդութիւնն վտանգաւոր ըլլայ, վասն
զի շատ ճնշեալ կը թուի ինձ : Հաւատացէք ըսա-
ծիս, չուտ մարդ զրկեցէք կամ Արասէյ և կամ
Ռէօյի բժիշկ մը փնտուելու համար » :

Երեք օր վերջը, սայլագործն եկաւ Մօրիսի
խոսքներու թէ Ռումէ մեռած է :

« Լաւ ուրեմն, խեղճ Գոռտիէ, քեզ ըսածս

կը յիշե՞ս • Ռուսէ՛ս ո՞րքան տալիք ունէր քեզ :

— Երկու հարիւր Փրանզ . տասն ութ ամսէ՛ ՚ի վեր բնաւ ստակ չեմ առած :

— Խեղճ ընկեր , այժմ հազիւ հաշուոյդ 1/3 ը պիտի ընդունիս , եթէ այն ալ ձեռք ձգես , գոհ եղիր : Խեղճ ազարակապետն անշարժ հաս զաւակունք կը թողու , որը խնամակալութեան կարօտ են . հետեւաբար և պարտքերն պիտի նուազին • այժմ՝ զիս կ'արհամարհե՞ս յաճախ յիշատակարանս տանելուս :

Ֆելիքս , Մօրիսի առաջին գործաւորն ,
միտս ոտքի հարուած մը կ'ընդունի .

Առաւօտ մը , Մօրիսի խանութը խեռ ձի մը բերին պայտելու համար : Բոլոր ներկայ եղողներն անոր ետին կենալով զայն լաւ բռնեցին : Ֆելիքս Մօրիսի առաջին գործաւորը , ետեւի ոտուքներէն մին կը պայտէր , զոր երեք անձինք բռնած էին , երբ ձին , թէև կապուած , ուզեց փախչիլ , կապերը քակել փորձելով և իւր ոտքովն այնպիսի հարուած մը տուաւ Ֆելիքսի կուրծին , որ զայն թաւալադլոր գետինն ձգեց :

— Շառլ , շուտ կրասէ՛յ վազէ բժիշկը գտնելու , դռնեց Մօրիս , ըսէ՛ թէ շատ ստիպողական է և հարցուր թէ ի՞նչ պէտք կրնայ ըլլալ այս հարուածին համար , և ինչ որ յարմար դատէ՛ դեղագործէն ա՛ն » :

Այս դիպուածին լուրը շուտով բոլոր գիւղին մէջ տարածուեցաւ և սայլագործն իւր բարեկամին ֆով վազելով ըսաւ .

« Մօրիս , կ'ուզե՞ս որ երթամ դղեակէն կառքն փոխ ուղեմ , որպէս զի խեղճ տղան հիւանդանոցը փոխադրենք :

— Հարկ չկայ , վասն զի Ֆելիքս մեր տան մէջ պիտի խնամուի :

— Բայց գիտե՞ս թէ այս հիւանդութիւնն կըրնայ քեզի մեծ ծախքեր բանալ :

— Հաւանական է , բայց տես , Գոռտիէ , այս ոսկեայ մատանին , զոր երբէք չեմ հանած մատէս յորմէ հետէ Տիկին Պլանշառ մատս անցուց : Ասկա ինձ կը յիշեցնէ թէ , երբ Բարիզի մէջ հիւանդացայ իմ տէրս և տիրուհիս չմոռածելով բնաւ թէ ես այս հիւանդ վիճակովս տան մէջ չփոթի և ծախուց առիթ պիտի ըլլամ , զիս իրենց տունը պահեցին և իբրեւ տանն հարազատ զաւակ զիս խնամեցին : Երբ անկողնոյս մէջ կը տառապէի և բարեսիրտ Տ. Պլանշառ քովս կը հսկէր , ես ինձ խոստացայ , երբէք իմ գործաւորներէս մին հիւանդանոց չդնել , որքան ալ ծանր հիւանդ որ ըլլայ : Ֆրանսուազ պիտի խնամէ զՖելիս , ինչպէս որ պիտի խնամէր զՇառլն : Հոս ոչինչ պիտի պակսի Ֆելիքսի բարւոքման համար , մինչեւ իսկ մտային հաճոյքներն պիտի կատարուին ըստ կարելոյն » :

Յիրաւի , Ֆրանսուազ , քանի մը բարի դրացի կանանց օգնականութեամբ , կը հսկէր հիւանդին վրայ : Բժիշկն չաբաթը երկու անգամ կ'այցեկէր , և հարկ եղած դեղերն ամեն օր կը բերուէին դեղարանէն :

Երբ Ֆելիքս բաւական զօրացաւ և կերակուր ուտելու հրաման ստացաւ , Ֆրանսուազ կը ջանար անոր ախորժակը բանալու կերակուրներ եփել :

Եթէ ստիպողական դործ չունենային , Մօրիս կամ Շառլ իրենց սալը ձգելով կու գային նմա դուար-
ճալի ընթերցումներ ընելու : Պ. Ժողովրդագրատն
ալ ամեն օր ամբողջ ժամ մը անոր քով կ'անցընէր
բարոյական սքանչելի պատմութիւններ կ'ընէր և
կ'ուսուցանէր թէ ինչ է մարդուն պարտաւորու-
թիւնն առ Աստուած և առ իւր նմանիս ,

Ֆէլիքս իրեն նկատմամբ տարուած խնամքնե-
րէն այնքան զգացեալ էր , որ միշտ արտասուալից
անոնց վրայ կը խօսէր :

« Տղաս , կ'ըսէր Մօրիս , երբ Ֆէլիքս շնորհա-
կալութեան զգացումներ կը յայտնէր , օր մը դու
ալ քու դործաւորացի միոյն այս ծառայութիւնն
պիտի մատուցանես , վասն զի կը տեսնես թէ լաւ
աշխատող դործաւորն իւր տիրոջ տան մէջ իրեւ
զաւակ կը նկատուի :

Մօրիս իւր որդւոյն յարատեւութիւն
կ'ուսուցանէ .

Երկու տարի վերջը , Մօրիս դաւթին միւս կող-
մը , տանը ձիւտ դիմացը , պզտիկ ակօռ մը շինել
տուաւ նախկին յարգանոցին տեղ , ուր կը պահէր
իւր կովը ու այծը : Նաեւ ջրհոր մը բացին և ա-
ւելցուցին չէնքին վրայ հաւնոց մը , կաթնարան մը
և ածխանոց մը , վասն զի ածուխն առաջ բացթ-
եայ կը մնար . և այս ամենն շինուեցան խիստ հաս-
տատ աղէկ քարով և աղէկ փայտով : Այս կրկին
յաւելուածոց շինութեան համար ալ , ինչպէս իւր
տանը համար , Մօրիս շատ ստակ չվատնեց , վասն
զի դործաւորք և մշակք անպակաս էին , որք իրենց

պարտուց տեղ անվարձ աշխատին աւելի լաւ կը
համարէին և այսպէսով Մօրիս ընդունած կ'ըլլար
իւր պարտքերն , զորս ուրիշ կերպով ստանալն ան-
հնար էր :

Շառլ , որ բաւական ատենէ 'ի վեր դարձնո-
ցին մէջ կ'աշխատէր , արդէն իւր վրայ կատարելու-
թիւնն ստանալու յարմարութիւններ կը ցուցնէր :
Այս տղան շատ շուտ մեծցաւ , սակայն իւր հօր
զօրութիւնն , աշխոյժն ու հաստատամտութիւնը
չունէր և շատ անգամ յողնութենէ կը դանդաւորէր :

Օր մը , համբերութիւնն հատաւ սայլի մը կազ-
մածներն դարձնելու ատեն , վասն զի զանոնք ձե-
ւաւորելն դժուար կը գտնէր , և երկար ատեն եր-
կաթը ծեծելէ յետոյ չկրնալով ուզած ձեւը տալ՝
մուրճը թողուց դռնէն :

« Պիտի չկրնամ բնաւ այս դործն աւարտել :

— Ի՞նչ , ըսաւ Մօրիս հանդարտօրէն , կարելի՞
է որ մարդ իւր ուզածն չկրնայ ընել :

— Ոչ , հայր իմ , ամեն ատեն մարդ իւր կամ-
քին ուզածը կատարելու չյաջողիր :

— Եւ ի՞նչ , որդեակ . այդպէս կ'ըլլայ՝ եթէ
հարկ եղած ֆանքն 'ի դործ չգրուի , բայց յարա-
տեւ աշխատութեամբ՝ մարդ կրնայ ամեն ինչ 'ի
դուրս հանել . և գիտցիր որ յաղթեալ դժուա-
րութիւնն ամեն բանէ աւելի կը գոհացնէ զմարդ :

— Ո՛հ , այս մասին կը ցաւիմ որ ձեր դաղա-
փարին հակառակը սիտի յայտնեմ , վասն զի ըստ
ինձ՝ ամեն բանի մէջ յաջողին անհնար է :

— Ի՞նչ կայ , ըսաւ ուսուցիչն որ նոյն միջոցին
ներս կը մտնէր , ինձ կը թուի թէ Շառլի զայրոյ-
թը գրգռուած է :

— Այո՛, Պ. Ռեմի, իւր գործոյն դէմ բարկացած է, և յարատեւութեան մասին թերութիւն ունի. ես որ տղայութեանս ատեն քիչ մը այս տեսակ վարուած եմ, բայց չուտով ճանչցած եմ սխալս, իրեն կ'ըսեմ թէ հաստատուն կամքն ամեն բանի մէջ կը յաջողեցնէ զմարդ:

— Բայց վերջապէս, հայր իմ, ես դեռ չատ տկար եմ, ըսաւ Շառլ, և ինքնին մեծ արդիւնք մը չեմ կրնար ունենալ:

— Եթէ քու տկարութիւնդ կը ճանչնաս, տղաս, ուժիդ չափ աշխատէ: Ես քեզի ստիպողական աշխատութիւն մը չեմ յանձնած. համբերութեամբ աշխատէ. աւելի երկար ապենէն լմնցուր գործդ, բայց վերջապէս կը բաւէ որ լմնցնես:

— Շառլ, ըսաւ ուսուցիչն, քենէ աւելի տկար բան մը կայ, որ ժամանակին օգնութեամբ մեծ արդիւնք մը յառաջ բերած է:

— Ի՞նչ է այդ, Պարոն:

— Դիտած ես բնաւ այն մեծ քարն որ եկեղեցւոյն քիւին խողովակին ճիշտ տակը կը գտնուի, դէպ 'ի դպրոցին կողմը:

— Այո՛, Պարոն, ճիշտ այն տեղն էր որ դըպրոցէն դուրս ելած ատեննիս քարէ դնդակ կը խազայինք, վասն զի այն քարին մէջ գտնուած խողոչն մեր խաղին շատ յարմար կու գար:

— Այդ խողոչն, ինչպէս որ դու կ'անուանես, գիտե՞ս թէ ո՛վ ձեւացուցած է:

— Ոչ, Պարոն, վասն զի այդ մասին մինչեւ իսկ չեմ խորհած:

— Ուրեմն քեզի ըսեմ. այդ ծակն ձեւացած է այն ջուրի կաթիլէն որ անդադար այն սալաքա-

րին վրայ կ'յնայ: Քենէ շատ աւելի տկար է այս ջրոյ կաթիլն և այն քարն ալ երկաթին չափ կարծր է, բայց միշտ նոյն տեղը կաթելու զօրութենէն, յաջողէր է ջրոյ կաթիլն քարը ծակել և այն խողոչն ձեւացունել, զոր դու կը ճանչնաս: Ահա տես թէ ի՞նչ արդիւնք կրնայ ունենալ յարատեւ և հաստատուն աշխատութիւն մը:

Շառլ շատ զարմացաւ այդ ամենափոքր ջրոյ կաթիլին՝ կայծքարին վրայ յառաջ բերած արդիւնքն լսելով: Հանդարտութեամբ կրկին մուծն ձեռքն առնելով գործի սկսաւ և իրեն յանձնուած կազմածներն դիւրութեամբ աւարտեց և գոհ ու զուարթ դիմօք զանոնք հօրը ցոյց տուաւ:

«Ար տեսնե՞ս, տղաս, ըսաւ Մօրիս, ո՞րքան գոհ սիրտ կ'ունենայ մարդ երբ գործ մը կը լմնցնէ: Ասի ամենամեծ հաճոյից կարգէն է: Կան անձինք, որք անդադար կ'գրադին որ և իցէ գործ մը կատարելագործելու և ասով շատ գոհ կ'ըլլան: Աշխատութիւնն նախ և առաջ իմացականութիւն և ջանք կը պահանջէ թէեւ, բայց յետոյ աւելի կ'երջանկացնէ զմարդ, երբ նա գործ մը լաւ ընելու յաջողի:

Մօրիս իւր ծուկկին հարուած մը կու տայ.

Շառլ արդէն տասեւհինգ տարեկան էր և իւր հօր դարբնոցին մէջ գործաւորի մը արժէքն ունէր՝ երբ օր մը Մօրիս դրանց զսպանակներ դարբնելու ատեն, չուն մը անոր սրունքներուն մէջ նետուելով գետինն տապալեց. Մօրիս ուզելով ինքզինքն

բռնել , սալը թողուց և մուրճն իւր ծունկին վրայ ինկաւ :

« Ո՛հ , Աստուած իմ , հայրս , » գոչեց Շառլ զայն բռնելու համար տեղէն ցատկելով :

Մօրիս գրեթէ զգայութիւնն կորուսեր էր , Ֆէլիքս դնաց քացախ բերելու և Ֆրանսուազ արտասուալից ներս մտաւ իւր ամուսնոյն ծնօտներն չփելու համար :

« Բան մը չէ , ըսաւ Մօրիս ինքզինքին դալով : Ֆրանսուազ , դնա՛ քափրախառն ալքօլի (alcool camphré) սրուակը բե՛ր : Այժմ երբ ծունկերս լաւ մը չփուկին , անկողին պիտի մոռնեմ և վաղը ցաւն բոլորովին անհետացած պիտի ըլլայ :

Յիրաւի հետեւեալ օրն , ցաւը նուազած էր և երկու օրէն յետոյ Մօրիս նորէն գործի սկսաւ և մեծ անհանգստութիւն չգգաց : Բայց քիչ ատենէն դիտեց որ սովորականին պէս ծունկն չէր կրնար խաղցընել և այս նեղութիւնն օր ըստ օրէ կ'աւելնար :

« Շառլ , ըսաւ Մօրիս առաւօտ մ'իւր որդւոյն , դնա՛ բժիշկը գտիր , պէտք է հասկնամ թէ ի՞նչ է այս ծունկիս տկարութիւնը :

— Բայց ես բնաւ բան մը չեմ տեսներ , որ բժշկին դալուն հարկ ըլլայ , ըսաւ Ֆրանսուազ :

— Բոլորովին ալ աղէկ չէ , կինս , և պէտք չէ վստահիլ , Չեմ ուզեր որ անդամաւրջ ըլլալէս յետոյ սկսիմ ինքզինքս խնամել . կանուխէն հոգ տանելով , ես ալ ցաւէն չուտ կ'ազատիմ » :

Բժիշկն զՄօրիս անկողին դնել տուաւ և հրամայեց ութ օր շարունակ ամօքիչ սպեղանի դնել անոր ծնկան վրայ . խոտաքաւ հետեւեալ շաբ-

թուն նորէն այցելել և զհիւանդն զովացուցիչ ըզգուլութեան մէջ դրաւ : Երկրորդ այցելութեան յայտնեց թէ ծունկին ոսկրներուն մէջ ցաւն բոյն դրած է և թէ ինքն այն տեղն պիտի ձեռքէ :

Մօրիս այս տաժանելի գործողութեան ատեն քաջութեամբ դիմացաւ , թէեւ սարսափելի ցաւ կ'զգար : Այս վիրահատութիւնն նորա ցաւերն ամօքեց և այն վայրկեանէն աղաքինումն յառաջ քալեց : Սակայն տաս և հինգ օր դեռ անկողնոյ մէջ մնաց և խղճամտութեամբ բժշկին պատուէրներն կէտ առ կէտ կատարեց :

Երբ դժուարին յանձնարարութիւն մ'ընելու համար յաճախորդ մը գար , Մօրիս կը կանչէր զՇառլ և իւր առաջին գործաւորն և իրենց գործածելիք կերպերն այնպէս յստակ կերպով կը բացատրէր , որ գործը լմնալէն վերջը կարծես թէ նոյն իսկ Մօրիսի ձեռքէն ելած էր , այնքան լաւ կը գործադրէին նորա ցուցուցած ձեւերն :

Հայր Թուեմ .

Առաւօտ մը Դողովրդապետն Մօրիսի հետ խօսակցելու զբաղած էր , երբ Հայր Թուեմն ներս մըտաւ : Երբունի զինուոր մ'էր այս , որ սրունքէն գէշ կերպով վիրաւորուելով , մերժեցին զանի բանակէն առանց ուճիկ մը տալու . իւր վէրքն յաճախ արդելք կ'ըլլար աշխատելու և ասով մեծ նեղութեան մէջ կ'իյնար , թէեւ ինքն աշխատասէր էր : Իւր կինը միշտ վատառողջ էր և իւր աղջիկն ալ մտելով տկարութիւն մ'ստացած էր :

« Պ. Մօրիս , ըսաւ ծերունին զանոնք ողջունելէ յետոյ , մեր տունն ալ հաց չմնաց և իմ խեղճ սրունքս կրկին ինձ աշխատելու արգելք կ'ըլլայ : Զէք կրնար անգամ մ' ալ զիս գործածել փութք քաշելու համար . այս գործին աշխատած միջոցիս նստած պիտի ըլլամ , և գոնէ անգործ բազուկներս խաչածելու դրած պիտի չմնամ : Ինչ վարձք որ կ'ուզէք այն տուէք , ոչինչէն աւելի աղէկ է , վասն զի այս թշուառական ստամոքսն բնաւ խօսք չհասկնար :

— Այո՛ , Հայր թուէն , ձեր ուզած պաշտօնն պիտի ստանաք և այդ պաշտօնին վրայ եղող պզտի գործաւորն ուրիշ գործի պիտի աշխատի , բայց քանի որ ձեր ստամոքսը խօսք չհասկնար , պէտք է նախ զայն գոհացնել . վասն զի ասիկայ կրնայ ձեզ խոչընդոտ ըլլալ աշխատելու , եթէ զայն չգոհացնէք 'ի հարկին : Այժմ ֆրանսուացի իրեն շինած հացէն հատ մը ձեզ կու տայ , փութով զայն տուն տարէք և ճաշելէ անմիջապէս վերջը ուրիշ գործի չնայած ձեր նոր պաշտօնն պիտի սկսիք :

— Օ՛հ , Մօրիս , ըսաւ Հայր թուէն խանդաղատեալ , Աստուած միշտ զձեզ պիտի օրհնէ , վասն զի երբէք բարեգործութիւն ընելէ չէք խորշի :

— Ինչո՞ւ այդ նեղ վիճակիդ մէջ զիս գտնել չեկար , Հայր թուէն , ըսաւ Ժողովրդապետը :

— Վասն զի , Պ. Ժողովրդապետ , դուք ալ հարուստ չէք և առ ձեզ դիմողներուն ձեր կարողութենէն աւելի կը չնորհէք իբրեւ ճնամարիտ պաշտօնեայ Աստուծոյ , ինչպէս որ էք : Դուք ձեր կերակրէն իսկ կը զրկուէիք , զայն ինձ զրկելու համար : Դարձեալ , կը տեսնէք թէ ո՞րքան դժուար

է ձեռք երկնցնել այլոց , երբ աշխատելու փափաքն չպակսիր .

— Յաւալի վիճակ , բարի մարդ , ըսաւ չրջականերէն եկող ծեր պարոն մը , որ իրեն համար դարձնել կու տար պարտիզի գործիք մը իւր ցուցուցած կերպերով : Կ'ուզեմ քեզ սահմանեալ չափով մը գինի զրկել , որպէս զի մէկ մէկ քիչ խըմելով զօրութիւն ստանաք :

— Յիրաւի այդպէս է , Պարոն , շատ ուրախ պիտի ըլլամ երբեմն գինւոյ մէջ հաց թաթխելու ղիւրութիւնն ունենալուս , մանաւանդ այն սրերն երբ թան մ' անգամ չկայ տան մէջ : Շատ շնորհապարտ եմ ձեզ , Պարոն և յամենայն սրտէ շնորհակալութիւնս կը յայտնեմ ձեզ :

— Բայց , ըսէք ինձ , առանց հունձք ընելու ինչպէս կը վճարէք ձեր տան վարձքն :

— Պարոն , ամեն տարի մեր ուսուցիչն ինձ համար աղերսագիր մը կը գրէ առ պատերազմական պաշտօնեայն . յետոյ մեր քաղաքապետն որ հին պաշտօնակալ մ' է , քիչ մը կ'օգնէ այս մասին և ինձ 50 ֆրանկ օգնութիւն կը զրկուի , առանց որոյ հարկ պիտի ըլլար մեզ մացառի մ' անկիւնն քնանալ և շատոնց գետնի վրայ պիտի մնայինք :

— Ուրեմն ինչո՞ւ ամուսնացեր էք , քանի որ կ'զգայիք թէ անկարող էք ընտանեաց ոնուող մատակարարել :

— Նախ իմ վերքս բժշկուած կը թուէր երբ ամուսնացայ , բայց չորս տարի ետքը նորէն բացուեցաւ . յետոյ , Պարոն , երբ մարդ աղքատ է , ընտանիք մ' ունենալ և անկէ սիրուիլ կ'ուզէ : Մեք գիւղացիք , միայնակ չենք կրնար ապրիլ , եթէ

իրիկունը դաշտէն թրջուած և ցուրտէն սառած ետ դարձած ատեն իմ թանս պատրաստ չգտնեմ, տաքնալու համար կրակ չըլլայ և պզտիկ տղայոցս զուարթութիւններն պակսին իմ սիրտս տաքցընելու համար, հապա ուսկի՞ց խրախոյս և զօրութիւն պիտի առնեմ ապրելու, Վաթանի մէջ ծեր հօրաքոյր մ'ունիմ, որոյ համար կ'ըսեն թէ շատ հարուստ է, բայց նա բնաւ ինձ չի մտածեր և ոչ փոքրիկ օգնութիւն մը տուած է » :

Մօրիս կը հաշտուի Պեռքրանի հետ .

Մինչդեռ Հայր թուէն իւր հացն առած դուրս կ'եկէր, Շաուլ ներս մտնելով ծեր պարոնին յանձնեց ուզած գործիքն, ուսկից շատ դո՛հ եղաւ նա : Մօրիս իւր որդւոյն բարկութիւնն նշմարելով հարցուց թէ ի՞նչ է պատճառը :

« Հայր իմ, Պէռթրանի թուռն մեր խանութին առջեւէն կ'անցնի ու կը դառնայ, կարծեմ դիտաւորութիւնն զմեզ լրտեսել է . չորս հինգ անգամ այս պզտիկին ականջ չդրի որ բնաւ մեր դաւթին մէջ մտնելու իրաւունք չունի և անտարակոյս մըտնեն ալ աղէկ նպատակով մը չէ :

— Քեզի երբէք չարութիւն մ'ըրա՞ւ, և տըրտնջալու տեղի տուա՞ւ, հարցուց Ժողովրդապետն :

— Ոչ, Պարոն Ժողովրդապետ, բայց արդէն գիւղին մէջ իբրեւ ստահակ ճանչցուած է :

— Ասի քեզ պատճառ մը չկրնար ըլլալ զայն ամբաստանելու եթէ քեզի ուղղակի չարութիւն մը ըրած չէ, վասն զի « Կոհնոյ » մը, ինչպէս որ դու

զայն կ'անուանես իւր կենաց ամեն վայրկենին մէջ այնպէս չըլլար :

— Բայց ամենուն իմ հօրս վրայ չար կը խօսի և կը քանայ զմեզ անպատուել :

— Գնա՛ քու սալիդ վրայ աշխատէ, տղաս, ըսաւ Մօրիս, և այդպէս սնտի խօսքերով մի՛ դբաղիր : Միթէ մեր խանութը աւելի շատ յաճախորդներ չունի՞ քան Պէռթրանինը, որ իմ նախկին վարպետս է : Մենք ամեն տարի բաւական դումար մը կրնանք պահեստի դնել, մինչդեռ նա տակաւ առ տակաւ հօրմէն ստացած ինչքն կը վաճառէ :

— Աղէկ միտքս եկաւ, ձեր դրացի Պէռթրանն, ըսաւ մարդ մը որ իւր ձին պայտել կուտար, առաջարկեց ինձ գնել այն մարդագէտինն, զոր ձեր կանեփի արտին վարի ծայրն է, Պարոն Մօրիս . բայց ես բնաւ այտը չունիմ :

— Օ՛հ, Ժան—Լուի, դո՛չեց դարբինն, գնէ՛ զայն և յետոյ ինձ կը վաճառես . վասն զի ինձ շատ կը յարմարի այդ երկիրն, բայց հաւանական է որ Պէռթրանն ուղղակի ինձ վաճառել չուզէ :

— Մօրիս, ըսաւ Ժողովրդապետն, այդ մասին Պէռթրանը կարծեմ պիտի չներէ քեզ :

— Պարոն, կը կարծէ՞ք որ այդ հողը գնելուս մէջ չարութիւն մ'ըլլայ :

— Ոչ, ստուգիւ ոչ, բայց փոխանակ ուրիշի մը ձեռքէ գնելու, աւելի աղէկ է այդ գետինն իրմէ խնդրել . ասով նորէն բարեկամութիւն պիտի հաստատուի ձեր մէջ . ինձ համար, ցաւալի է որ իմ Ժողովրդոցս մէջ ձեզ պէս երկու պատուաւոր անձինք այդպէս միմեանց հետ գծտեալ ըլլան :

— Իրաւունք ունիք, Պ. Ժողովրդապետ, թէ և

նա իմ կործանմանս փափաքող է , բայց ես ընդհակառակն անոր շահն կ'ուզեմ , վասն զի նա առաջին անգամ ինձ ստակ չահեցուցած և արուեստը սորվեցուցած է , խեղճ մարդը ցաւալի վիճակի մէջ է : Իւր անդրանիկն փոխանակ խանութին մէջ աշխատելու , ինչպէս որ խելացի մարդու մը վայելուչ է , ընկերներ դտնելով զինետուն կը յաճախէ , ինչ որ ընտանեաց տէր եղողի մը չյարմարիր : Իրաւ է որ ասիկայ անոր մեծ փնտս չի տար , վասն զի ստակն յաճախորդը կը վճարէ , բայց իրենց կործանման պատճառն ոչ այնչափ վատնած ստակնին է , որքան չաչխատելով կորուսածնին : Նաեւ տուներնին ամեն օր կերուխումն պակաս չէ : Ժան—Լուի , գնա՛ ըսէ Պէռթրանի , թէ Պ. Ժողովրդապետն և ես իրեն ըսելիք ունինք » :

Երբ Պէռթրան դրանն առջեւ երեւցաւ , Մօրիս ըսաւ :

« Մտէք , Հայր Պէռթրան . Պ. Ժողովրդապետն ու ես ձեզ հետ խօսիլ կ'ուզենք » :

Պէռթրան մտաւ , բայց իրեն առաջարկուած աթոռն մերժեց :

« Ուշադիր եղէք , ըսաւ Մօրիս , Ժան—Լուի ինձ ըսաւ թէ դուք վաճառել կ'ուզէք այն մարգն որ մեր կանեփի արտին ծայրն է , ես կը բաղձամ անոր , ուստի առաջարկեցի նմա որ ինք գնէ և յետոյ ինձ վաճառէ : Բայց Պ. Ժողովրդապետն վշտացած է երկու պարտաւոր անձանց գծաւորեան վրայ . եթէ չէք ուզեր որ ես այդ հողին տէր ըլլամ , չեմ ստիպեր զձեզ : Սակայն եթէ ուզէք զայն ինձ վաճառել , շատ ջնորհակալ պիտի ըլլամ և ձեր վրայ միշտ անկեղծ վստահութիւն ունենալուս աս

պագոյց մը տալու համար , կը խնդրեմ ձենէ որ դինն որոշէք և ես ձեր առաջարկածն ընդունելով խակոյն պիտի վճարեմ » :

Պէռթրան վարանեալ կը թուէր :

« Տեսնենք , Պէռթրան , ըսաւ բարի Հովիւն , ինչ հաճոյք կ'զգար ձեր ընկերոջ հետ գծաւոր ըլլալով : Միթէ գիւղին մէջ ձեր երկուքն ալ գոհացնելու չափ բաւական գործ չկայ : Փոխանակ մէկզմէկու փնտսել ջանալու , աւելի քրիստոնէական վայել չէ՞ր ըլլար , եթէ , ընդհակառակն , իրարու օգնէիք ամեն պարագայի մէջ » :

— Բայց , Պարոն Ժողովրդապետ , ըսաւ վերջապէս Պէռթրան , ամենուն կարծիքն այնպէս է թէ միայն Մօրիսի ձեռքն ելած գործերն ընտիր ընտիր և ձեւաւոր են :

— Մօրիսի իւր արհեստին լաւ տեղեակ ըլլալով , քու ճարտարութիւնդ բնաւ չփնտսուիր , բարեկամ , դուք երկուքդ ալ ձեր արժէքն ունիք :

— Ես բնաւ չեմ մոռցած , Հայր Պէռթրան , ըսաւ Մօրիս , որ դուք ինձ ուսուցիք ամենէն առաջ իմ արհեստս , և թէ դուք տղայութեանս ատեն իմ թշուառ վիճակիս վրայ դուք ցուցուցիք : Օ՛հ ուրեմն , խաղաղութիւն հաստատենք մեր մէջ , և դուք ալ իմ խնդրանացս համեմատ ձեր երկիրն ինձ վաճառել մի՛ զլանաք :

— Լաւ ուրեմն , կը հաւանիմ վաճառել , քանի որ մեր յարգելի Հովիւն իսկ կը բաղձայ :

— Եւ միշտ ճշմարիտ և անկեղծ մտերիմներ ըլլալ կը խոստանա՞ք ինձ :

— Այո՛ , վասն զի գծաւորեամբ ապրելովս՝ բնաւ երջանիկ չեմ :

— Վասն զի, ըսաւ Հովիւն, Աստուած ուզեց որ ամեն յանցաւոր իւր սրտովն կրէ, և նա որ իւր սրտին մէջ բարկութիւն կը սնուցանէ, աւելի կը նեղուի քան զայն որ բարկութեան առարկայ եղած է » :

Մօրիս ոտքի ելլել կ'սկսի.

Վերջապէս Մօրիս անկողնէն ելաւ : Իւր յարդեայ թիկնաթոռն գաւթին մէջ խանութին առջեւ դնել տուած էր և իւր սրունքն բարձի մը կրթնցուցած էր : Այս գիրքով նստելուն՝ դարբնոցն կը տեսնէր և գործաւորաց վրայ խնամք կը տանէր :

Պ. Լընուառ, Ժողովրդապետին հետ անկէ անցնելով, ուզեց ողջունել զդարբինն, և երկուքն ալ դաւիթը մտան : Շառլ գնաց աթոռ բերել այս նորեկաց համար, որք իւր հօր հետ խօսիլ սկսան :

« Ահա գրեթէ կատարելապէս առողջացեր էք, խեղճ Մօրիս, ըսաւ Պ. Լընուառ :

— Այո՛, Պարոն, փառք Աստուծոյ. ապաքինմանս համար միայն խնամք և խոհեմութիւն կարեւոր էր, և կարծեմ ես ոչ միայն և ոչ միւսին զանցառութիւն ըրի :

— Սակայն այս պատահարն զքեզ նիւթական մասին բաւական տկարացուց :

Ի՞նչ կրնանք ընել, Պարոն, դժբաղդութիւն մ'է, որոյ ամենքս ալ ենթակայ ենք : Այս առաջին անգամը չէ որ ստակի մասին կորսւստ ունինք բայց և այնպէս այդպիսի վնասու մը համար բնաւ

ինծի վնասութիւն չեմ բերած. փոխանակ այդ կորուստներու վրայ ողբալու, նոյն իսկ աշխատած ատենս անոնց դարման մը գտնելու կը մտածեմ :

— Այս ամենուն ստակն վճարուած է, հարցուց Հովիւն, տունը, պարտէզն և երկրորդական փոքր շէնքերն ցուցնելով :

— Այո՛, Պարոն, Աստուծոյ շնորհիւ այժմ իմ ստացուածքս եղող տան մէջ կը բնակիմ, ես որ 14 տարի առաջ գրեթէ ոչինչ դրամադիտով մը հոս եկայ հաստատուելու :

— Այս շէնքին մէջ մուրճի հարուածներ չատըլալու են, ըսաւ Պ. Լընուառ :

— Եւ նաեւ շատ ալ քրտանց կաթիլներ, յաւելցուց Մօրիս : Երբ կը տեսնեմ որ խանութս լաւ կարգադրուած է, տանս կարասիքն կանոնաւոր են, երբ կը տեսնեմ կիրակի օրերն աղայքս մաքուր հագուած, զորս իրենց մօր հետ պատարագի կը տանիմ, և կը խորհիմ թէ այս ամենն արդիւնաւորուողն այս սեւ ձեռքն է, սիրտս ուրախութեամբ կը լեցուի, որ կարծես թէ բաւական տեղ չգտնելով դուրս պիտի դեղու :

— Եւ արդեօք այդ ուրախութեան մէջ հպարտութիւնն ալ փոքրիկ մաս մը չունի՞, ըսաւ Ժողովրդապետն ժպտելով :

— Յիրաւի, Պ. Ժողովրդապետ, շիտակն չեմ գիտեր, միայն սա կրնամ ըսել թէ ես ինքզինքս ուրիշ մ'աւելի ընտիր չեմ համարիր : Գործի համար քաջութիւն ունեցող գործաւոր միայն ես չեմ, և կան շատեր որ ինձմէ աւելի լաւ գործեր կ'ընեն, մանաւանդ քաղաքներու մէջ. բայց ես

միշտ գոհ եմ տեսնելով որ իմ աշխատութեամբս ընտանիքս կրնայ երջանիկ ապրիլ :

— Ուրեմն գրեզ գոհացնելու համար բան չի՞ պակսիր , ըսաւ Պ. Լընուառ :

— Չեմ համարձակիր խոստովանիլ թէ առաջին օրն որ անգործ անկողնոյս մէջ մնացի , ակամայ աւելի աղէկ ըլլալու միջոց փնտռեցի . բայց ասի հանճարեղ խորհուրդ մը չէր , վասն զի այնքան երջանիկ եմ որ կանխաւ չէի յուսար . բայց ինչո՞ւ մարդիկ միշտ իրենց բաղդէն գոհ չեն ըլլար , բացատրեցէք ինձ այս կտորն , կ'աղաչեմ , Պ. Ժողովրդապետ , դուք որ գիտէք թէ ի՞նչ բան միշտ զմեզ նոր առարկաներու կը մղէ , երբ նոյն խակ փափաքածնիս ունենանք :

— Բարեկամ , վասն զի մեր սրտին պարապ տեղը լեցնել կը ջանանք , բայց այս նպատակին բնաւ չենք հասնիր , վասն զի այն պզտիկ անկիւնն որ երբէք լեցուած չէ , Աստուծոյ տեղն է : Նա չուզեր լեցուիլ այս աշխարհիս և ոչ մէկ բանով , որպէս զի միշտ անոր վրայ մտածենք :

— Պ. Ժողովրդապետ , շատ շնորհակալ եմ ինձ բացատրելուդ համար այն խնդիրն , որ զիս կը տանջէր անգաղար . այժմ աւելի հանգիստ պիտի ապրիմ : Աւելի հաճոյքով պիտի աշխատիմ և իմ աղէտներս համբերութեամբ պիտի կրեմ :

Հայր Թուէն ժառանգութիւն մը կ'ստանայ .

Թղթարերն գաւիթը մտնելով սոյն միջոցին Պ. Լընուառի մէկ քանի նամակներ յանձնեց , յետոյ ուրիշ մ'ալ ցուցուց Վաթանի կնիքով :

« Տեսէք ապա այս մեծ նամակն , ըսաւ , Հայր Թուէնի ուղղեալ է , որ պիտի չկրնայ զայն ստանալ , վասն զի Թղթարերին 50 սանդիմ վարձքն պիտի չկրնայ վճարել » :

— Հայր Թուէնի նամակ մը , ըսաւ Ժողովրդապետն , ո՞վ դրած կրնայ ըլլալ :

— Թերեւս իւր հօրաքրոջմէն է :

— Պէտք չէ , ըսաւ Պ. Լընուառ , որ այն խեղճ մարդն այս նամակին պարունակութիւնն անգիտանայ . ա՛ն , Թղթարեր , 50 սանդիմ վարձքդ , և նամակն իրեն տուր » :

Հինգ վայրկեան յետոյ , Հայր Թուէն եկաւ շնորհակալ ըլլալու Պ. Լընուառի ըրած բարութեան համար և աղաչեց Պ. Ժողովրդապետին կարդալ այս նամակն , որ կնքեալ թուղթ մը կը պարունակէր :

« Բարեկամ , Վաթանի նօտարներէն միոյն նամակն է , որ ձեզ կը զրկէ այն կտակին օրինակն , որով ձեր հօրաքրոյն 26.000 Փրանք ժառանգութիւն կը թողու ձեզ :

— Քսան և վեց հազար . . . » :

Խեղճ ծերունին աւելի չկրցաւ խօսիլ , ուժաթափ Ժողովրդապետին աթոռին վրայ ինկաւ , որ անոր տոգուունին տեսնելով տեղէն ելեր էր :

« Ֆրանսուզ , դոչեց Մօրիս , դաւաթ մը աղէկ գինի բեր . օ՛ն ուրեմն Հայր Թուէն , պէտք չէ

որ դժբաղդութեան մէջ քաջասիրտ եղող մարդ մը, իւր խելքն կորսնցնէ երբ բաղդն ժպտելով կը ներկայանայ » :

Հայր Թուէն քիչ մը դինի խմելէն յետոյ, լալ սկսաւ և ասով քիչ մը զօրացաւ : Այն ատեն այս երջանկառիթ լուրն իւր կնոջ հաղորդելու գնաց, բայց վերստին Մօրիսի գաւիթը դարձաւ :

« Պ. Ժողովրդապետ, այս ստակով ի՞նչ պիտի ընեմ, ըսաւ Թուէն :

— Բարեկամ, պէտք է կալուած գնել, վասն զի ստակն կ'երթայ, այլ երկիրն կը մնայ յաւէրք : Միայն փոքր գումար մը պահեցէք, ձեր հոգերն բանեցնելու և գէշ տարիներուն դժբաղդութեան դէմ գնելու համար : Դուք կը ճանչնաք մեծ Օւմոյի տունը, դիւղին ամենէն վերջինը, Տ'օւփիլ ասպետն որ իւր ընտանեօք հոն կը նստի՝ կ'ուզէ վաճառել զայն, որ կը պարունակէ երկիրներ, պարտեղ մը, մարդագետիներ, այգիներ, վերջապէս ինչ որ կարելորէ : Դուք հոն հանդիստ և ընդարձակօրէն պիտի բնակիք, ձեր ուտեստն ալ առատ պիտի ըլլայ, նաև կրնայ ըլլալ որ սենեակ մը և մառան մը վարձու տաք գիւղէն մէկուն :

— Բայց, Պ. Ժողովրդապետ, նախ կառք մը պէտք է վաթան երթալու և ժառանգութիւնն առնելու համար, վասն զի հետիոտն չեմ կարող երթալ և առանց ստակի ի՞նչպէս ընեմ :

— Հանդարտեցէք, Հայր Թուէն, ըսաւ Մօրիս, այժմ որ ստակի կարօտ չէք՝ ամենուն քով վարկ պիտի ունենաք :

— Բայց քանի որ ստիպեալ է վաղը վաթան գտնուիլ, և կառքին ծախքէն զատ ուրիշ փոքրիկ

հաշիւներ ալ կան, ես 10 ֆրանք փոխ կու տամ, ըսաւ բարեգութ Հովիւն :

— Բարի և վեհանձն մարդ, ըսաւ Պ. Լընուառ, ձեր չահուց հակեցէք, քաղաքացիք հանձարեղ և նրբամիտ են :

— Ո՛հ, Հայր Թուէնն անմիտ չէ, ըսաւ Մօրիս, 'ի դուր նոքա նրբութիւն պիտի ցուցնեն, ինքն զանոնք պիտի գերազանցնէ իւր սլարդ գէմքով, պիտի թողու որ նոքա իրենց կարծիքն յայտնեն, բայց նորէն իւր խելքին համեմատ պիտի գործէ » :

Ֆրիգէ կու գայ զՄօրիս տեսնել :

Մօրիս գործի սկսած էր և կը ջանար կորսուած ժամանակին տեղը լեցնել : Երբ, առաւօտ մը որ արօրի խորի մը կ'աշխատէր, Ֆրիգէ, իւր վաղեմի ընկերն, եկաւ դարբինին աշխատէն տեսնելու : Ծոյլ մ'էր ասիկա, որ միշտ պարապ մնալու միջոց մը կը գտնէր, նոյն իսկ երբ ստիպողական գործեր ըլլային : Վաճառանոցի օրեր քաղաք կ'երթար, ցուրենոյ կառքերն պարպելու համար և մէկ օրուան մէջ 5—4 ֆրանք կը չափէր : Բայց տունը իւր ընտանեաց ամենեւին բան մը չէր տանէր : Նաեւ ջնար կը վարնէր և կիրակի օրերն երիտասարդներն կը խաղցնէր : Վերջապէս շրջակայից մէջ կատարուած ամեն հարսանեաց և խնջոյից ներկայ կը գլուխուէր, Բայց գինեւոտնէն այն ատեն միայն դուրս կ'ելլեր, երբ ստակն կ'սպառէր, հետեւաբար իւր ընտանիքն յետին ծայր չքաւորութեան մէջ կ'ապրէր : Իւր երկու անդրանիկներն գրեթէ բոլորովին

մերկ՝ դաշտերը կը վազէին, խեցեղետին որսալով, սուռնի ծողվելով, և յաճախ որոգայթ լարելով կը ջանային որսի հալուադիւտ կտորներ ձեռք ձգել : Իւր կիներ նախ փորձած էր այս սոսկալի թշուառութեան դէմ մաքաւիլ, բայց տեսնելով թէ անհր-նար է, բոլորովին թուլցած էր. փոխանակ իբրեւ կանոնաւոր տանտիկին, ընտանեկան հագուստներըն նորոգելու և ձերմակեղէններն լուալու, դըռ-նէ 'ի դուռ հաց կը մուրար իւր յետին կաթնկեր մանուկն բազկաց վրայ բռնած :

« Ահա՛ կատարելապէս առողջացեր ես, Մօրիս, ըսաւ Ֆրիգէ, յիրաւի ես ալ ամենուն համակար-ծիք էի թէ ամբողջ կենացդ մէջ տկար պիտի մնաս :

— Հաւանական էր որ ձեր կարծիքն ճիշտ ել-լէր, եթէ ինքզինքս լաւ չխնամէի : Բայց վերջա-պէս այժմ առողջ եմ. գիտեմ թէ որքան կորուստ ըրի, բայց ինչպէս որ կ'ըսեն, Սո-կէ Եւ-ս-տ-է-ն-ն ունէ : Եւ դու, Ֆրիգէ, ըսէ տեսնենք ի՞նչ վիճա-կի մէջ ես :

— Գրեթէ միշտ նոյնն եմ : Բայց այս տարի ցրտէն սառելու վախ չունինք. ձեր պարօնն յի-սուն խուրձ փայտ զրկեր է կնոջս :

— Ձե՞ս ամէնար որ ողորմութիւն ստանալով կ'ապրեցնես ընտանիքդ, երբ Աստուած քեզ եր-կու զօրաւոր բազուկներ տուած է, որք հաստատ կերպով քու մեծ մարմնոյդ կապուած են : Ի՞նչու դու և տղայքդ միանգամայն չէք աշխատիր :

— չմարտն ըսելով, Մօրիս, երբ կը տեսնեմ որ գիւղին մէջ ամենքն իրենց գործին զբաղած են, այնպէս որ չեմ գտներ մէկն հետը խօսելու համար,

ուրախ չեմ ըլլար : Ձեմ գիտեր թէ ասի ի՞նչպէս կ'ըլլայ, բայց աշխատելու փափաք դգացած ատենս իսկ գործ չեմ գտնար : Սակայն չմոռնանք ըսելու թէ բնաւ երջանիկ որ մը չեմ անցուցած :

— Ֆրիգէ, երջանկութիւնն կ'ուզէ որ իւր ե-տեւէն երթան և չեմ կարծեր որ երբէք անոր հասնելու փորձն փորձած ըլլաս :

— Շատ մեծ կը խօսիս, Մօրիս, դու որ միշտ լաւ բաղդ մ'ունենցած ես :

— Հա՛, հա՛, այդպէ՞ս կը կարծես : Լաւ ու-րեմն, կ'ուզե՞ս որ քեզ ըսեմ թէ ուսկից ստացած եմ այս լաւ բաղդն և թէ դու ի՞նչպէս կրնաս ա-նոր նման բաղդ մ'ունենալ :

— Այո՛, պատմէ ինձ ասիկա, ուրախ պիտի ըլլամ գիւտիդ պատմութիւնն ըսելով :

Մօրիս կը հասկցնէ Ֆրիգէի թե ո՞ւսկից գտած է իւր բարեյաջող բաղդն.

« Նախ, շարունակեց Մօրիս, բնաւ գինետուն չեմ երթար, վասն զի մեր փնտուած բաղդն հոն չէ հաստատած իւր բնակութիւնն :

— Ի հարկէ պիտի չերթաս, քանի որ տանդ մէջ գինին անպակաս է :

— Պիտի ցուցնեմ քեզ որ, քու գինետան մէջ ըրած ծախքէն շատ աւելի քիչ կ'ընեմ եւ գինւոյ համար, թէեւ տան մէջ ամենքն ալ կը խմեն :

— Տեսնենք, այդ հաշիւն գիտնալու հետա-քրքիր եմ :

— Լսէ ուրեմն. շաբաթը դոնէ երեք սրուակ

կը խմես գինետան մէջ, այնպէս չէ՞ :

— Չորս ալ ըսէ, որպէս զի չսխալիս, և թերեւս հաստ մ'ալ նորէն մոռցած ըլլաս :

— Չորս հաշուենք. մէկ սրուակը գոնէ 25 սանդիւմ ըլլալու է, ուստի շաբաթը կ'ընէ 1 Փրանք :

— Ինձ հետ խմող բարեկամաց համար ալ 50 սանդիւմ դիր :

— Շաբաթը 1 Փրանք՝ տարին 52 Փրանք. բարեկամաց համար ալ շաբաթը 50 սանդիւմ վատնելով՝ տարին կ'ընէ 26 Փրանք, ընդ ամենը 78 Փրանք տարին : Այս գումարով, Ֆրիգէ, կրնաս Նոհանի երեք տակառ զինի գնել, տակառն 15 Փրանք. պարսպուածներն ետ տալու պայմանաւ, որ աւելի կը յարմարի քեզ : Փոխադրութեան ծախքովը մէկ տակառն 18 Փրանք կ'ըլլայ, ընդ ամենը 54 Փրանք. կը տեսնես որ 24 Փրանք կը չահիս : Ի՞նչ, Ֆրիգէ, միթէ մեր տանց համար տարին երեք տակառ զինին չի՞ բաւեր :

— Հաւատա՛, որ երբէք այս հաշիւն բրած չեմ, բայց դանք այժմ քու յաջող բաղդիդ :

— Իմ բաղդս, ահա քեզ ըսեմ : Երբ դու ճաշելէդ վերջը կ'զբօսնուս կամ կը քնանաս, ես անդադար մուրճս սալին վրայ կը դարնեմ. և եթէ գիշերն այնքան խոր քուն չունենաս, պիտի լսես որ յաճախ ժամը տասն անցած դեռ երկաթ կը ծեծեմ :

— Ինչի՞ կը ծառայէ այդպէս գիշերն ալ զբաղիլն, երբ ամբողջ օրը կ'աշխատիս :

— Կը հարցնես թէ ինչի՞ կը ծառայէ, լաւ, իմ իմ յաճախորդներս գոհացնելու՝ զորս երբէք չեմ

սպասեցներ. օրը երկու ժամ աւելի աշխատելով՝ տարին վեց հարիւր ժամ կընէ, որ յիսուն օր ըսել է : Շառլ որ դեռահաս է, շատ անգամ ինձ պէս գիշերներն կը հսկէ. ահա իմ բաղդս, բարեկամդ իմ, և իւրաքանչիւր ոք կրնայ արժանանալ այնմ. իմ ընթացքս քու կիկնիդ հակապատկեր մ'է, վասն զի դու անհոգ կ'ըլլաս քու գործիդ աշխատելու, մէկ կողմ կը ձգես զայն և վերջապէս կիսկատար կը թողուս, մինչդեռ ես, ընդհակառակըն միշտ կը ջանամ կարելի եղածին չափ յառաջ երթալ, վասն զի չեմ գիտեր թէ հետեւեալ օրն ի՞նչ կրնամ ըլլալ և գուցէ այնպիսի դէպք մը պատահի որ յաճախորդացս տուած խոստումս չկրնամ կատարել : Կը տեսնե՞ս, Ֆրիգէ, իմ սալս երբէք ինձ ստակ հայթայթել չմերժեր, երբ իրմէ կը խնդրեմ մուրճի յարատեւ հարուածներով :

— Ստիկա կարելի է, բայց կարծեմ աշխատութենէդ վերջը բազուկներդ գէշ ցաւ կ'զգան :

— Բաւական չեմ ուրանար, յաճախ կը պատահի այդ. բայց երբ բազուկներս վերցնելու դժուարութիւնն ունենամ, քանի մը վայրկեան տուն կ'երթամ հանգիստ առնելու : Ֆրանսուադ գաւաթ մը գինի կուտայ ինձ, խմած ատենս, անգամ մը աչքերս կը դարձնեմ իմ մաքուր և կանոնաւոր սենեկիս վրայ, կը տեսնեմ տղայքս վայելչապէս հագուած և բոլորովին զուարթ, մինչդեռ կինս երգելով կ'որորէ իւր կաթնիկեր մանուկն, այն ստեն կը կարծեմ թէ բազկացս ցաւերն կ'անհետանան. հետեւաբար նորէն գործիս դառնալով մուրճս ձեռք կ'առնոււմ և աւելի եռանդուն կ'աշխատիմ :

— Ո՛հ, ես այդպէս չեմ, բնաւ տունը զրտ-

նուիլ չեմ ուզեր և եթէ ստիպուիմ իսկ հոն մըտնելու, երբ կը տեսնեմ այն մերկ և ցուրտ սենեակն ու տղայքս ցնցոտիներով ծածկուած, անմիջապէս գարշելով դուրս կ'ելլեմ:

— Այո՛, անէգ դուրս կ'ելլես և չիտակ գինետուն կերթաս ինքզինդ մխիթարելու այնպիսի թշուառութեան մը վրայ, որոյ հեղինակն դու ինքըն ես:

— Բայց տան համար պէտք եղածն մատակարարելու համար հարկ է չափազանց նեղուիլ:

— Եթէ ամեն ինչ առանց նեղութեան ձեռք ձգէինք, Ֆրիդէ, այն ատեն ամենեւին արժէք մը չունենալով պիտի երթայինք այս աշխարհէս: Կարօտութիւնը, մեր գլուխն կը դրդէ որ աշխատի, բայց և մեր սրտերն կը ջեռուցանէ: Երբ ամեն առաւօտ իմ ընտանիքս սնուցանելու և զայն զուարթացնելու միջոցներուն վրայ կը խորհիմ, ալ աւելի կ'ողբերիմ. ստուգիւ ո՞րքան կը սիրեմ կինս և զաւակունքս »:

Մօրիս գործ կ'առաջարկէ Ֆրիդէի.

« Ինչ որ ինձ կը պատմես, Մօրիս, դիւ կը զարմացնէ. կը փափաքիմ քու յաջողութիւնդ ես ալ փորձել, վասն զի, կը տեսնե՞ս, (առիկա միայն քու վրայ վստահութիւն ունենալուս կըսեմ,) երբ բոլոր ստակս գինետան մէջ կը վատնեմ, ողորմութեան հացն խիտ դառն է ինձ:

— Եւ գիտցիր որ աշխատութեան հացն ալ շատ քաղցր է և մեծ ախորժակով կ'ուտուի:

— Ըսածներէս կը հասկնաս որ յարատեւ աշխատելու սովորութիւնն երկար ատենէ 'ի վեր մոռցած եմ, միայն հիմակ փոկի հարուած տալու յարմար կու գամ. աս ալ կայ որ ինձ դործ ո՞վ պիտի ուզէ տալ այժմ:

— Ես, Ֆրիդէ. սլարտիդիս մէկ մասն բոլորովին քարուտ ըլլալուն անբերրի է. եթէ կ'ուզես այդ քարերն ամբողջ հանել, քեզի օրական 1 Փրանք 25 սանդղիմ կու տամ, որ մէկ շաբաթը կ'ընէ 7 Փրանք 50 սանդղիմ: Այս դործին վրայ առ նուազն ամիս մը աշխատելու է, կատարելապէս կանոնաւորելու համար այն տեղն: Բայց որովհետեւ գիտեմ ստակիս յարդն, զոր ճակտիս քրտինքովն կը չահիմ, չեմ ուզեր յանդուտս վատնել, քեզ կ'իմացնեմ կանխաւ և դիտնաս որ 'ի մօտոյ վրադ պիտի հսկեմ. հետեւաբար գինետուն յաճախելն բոլորովին պիտի վերջանայ. ինչպէս, այս պայմանն քեզ կը յարմարի՞:

— Այո՛, Մօրիս. կ'ուզեմ գիտնալ թէ ամենուն ըսածին պէս, մարդ յիրանի ձմարիտ հաճոյք և գոհութիւն կ'ունենա՞յ, շաբթուն վերջն իւր աշխատութեան արդիւնքն ընտանեացը տանելով: Բայց գիտե՞ս որ 7 Փրանք 50 սանդղիմ վեց հոգւոյ սնունդին չբաւականանար:

— Եւ երբ ամենեւին բան մը չունենաս առանց տալու աւելի՞ լաւ է. հաւատա՛ ինձ որ քու ընտանիքդ քենէ յոյսերնին կտրած, իրենք իրենց հացը կը ճարեն, կը հարցնեմ քեզ, երբէք անոնց վրայ հոգ տարա՞ծ ես: Այս միջոցիս, որ դեռ հունձքն չէ սկսած, լաւ դործաւորներն իսկ հազիւ կրնան շահիլ քեզի տուած վարձքս: Եթէ կա-

նոնաւոր աշխատիս և չարաթականդ աւելորդ ծախ-
քերու չվատնես՝ գքեզ հանգիստ կ'ապրեցնէ, միա-
ցեալ այն 3—4 փրանքին հետ զորս կիրակի օրերն
ջնար զարնելով կը չահիս : Տեսնենք, որոշեցի՞ր .
այս ըսելիքդ լաւ ընտրութիւն մ'է : Սակայն եթէ
կ'զգաս որ աշխատելու համար քաջալերութեան
պէտք ունիս, զնա՛ գտիր Պ. Ժողովրդապետն . նա
քեզ պիտի համոզէ որ ժամ յառաջ աշխատու-
թեան սկիսի, հասկցնելով քեզ թէ Աստուած զմեզ
աշխատելու համար ստեղծած է . նաև վստահ եմ
թէ այս պատուարժան Հովիւն պիտի սիրէ գքեզ,
և անոր պէս ընտիր մարդու մը սէրն, կը տեսնե՞ս
Ֆրիզէ, անկարելին կարելի կ'ընէ :

— Օ՛ն, աշխատութեան փորձն առնել որոշե-
ցի բացարձակապէս » :

Ֆրիզէ աշխատութենէն կ'ախորժի.

Ֆրիզէ բոլոր չարաթն խղճի մտօք աշխատե-
ցաւ, և չարաթ օրն երբ Մօրիս անոր օրականնե-
րն տուաւ, կատարեալ տղու պէս ուրախացաւ :

« Մօրիս, պէտք է որ կինս ալ աշխատի . ըսէ՛
Ֆրանսուզի որ իւր կանեփէն կնոջս տայ մանելու
համար . զիտեմ որ նա ալ եթէ միափաք ունենայ
աշխատելու, շատ ընտիր կը գործէ :

— Գնա՛, զանի ալ հոս կանչելու, անոր ալ
գործ պիտի տրուի . և քու երկու սղայքդ, ըսէ՛
ինձ թէ այդպէս տունը մնալով ի՞նչ պիտի ըլլան .
դու անփոյթ կը թողուս որ նոքա ամեն տեղ թա-
փառին . ամեն օր ստահակութեան և օրինաւան-

ցութեան նոր ապացոյցներ կու տան, և կը զարմա-
նամ որ դեռ իրենց պատիժն չեն կրած : Ի՞նչու
համար զանոնք ազարակապետի մը քով չես դնէր:
Քիչ ատենէն չարութեան կատարեալ տիպարներ
պիտի հանդիսանան և դու ալ իրենց վիճակին վը-
րայ ձանձրոյթ և պժգանք պիտի զգաս :

— Ես ալ կ'ուզեմ զանոնք գործի դնել : Յորմէ
հետէ քու պարտիզիդ մէջ կ'աշխատիմ և քու մուր-
ճիդ հարուածներն կը լսեմ, որք բնաւ չեն դադ-
րիր, լաւ դադափարներ մտքիս մէջ դիպուեցան .
բայց թշուառ մանկունքս բոլորովին մերկ են . այդ-
պիսի վիճակի մէջ ո՞վ կը հաւանի զանոնք քովն
առնուլ :

— Անոնց աշխատելուն արդելքն ա՛յդ է միայն :
Շարլ սղտիկցած հագուստներ ունի, որք քու սլըզ-
տիկիդ կը յարմարին . գալով միւս որդւոյդ, հին
սունազգեստ մը և բաճկոն մը կը գտնեմ առ այժմ
զայն հագուեցնելու համար, մինչև որ ինքն ստակ
չահելով աւելի կանոնաւոր զգեստներ գնէ . վաղ-
ուընէ անոնց տեղ մը գտիր :

— Եւ իմ աղջիկս Մարին, որ տասն երեք տա-
րեկան է, հարկ է որ անէն դուրս ելլայ աշխա-
տելու համար :

— Աղջկանդ յարմար տեղ մը գիտեմ . Գոռ-
տիէ իր քովն եղող կովարած աղջիկէն դժգոհ ըլլա-
լով ձամբեր է . այժմ եթէ ես երաշխաւորելու ըլ-
լամ՝ քու աղջիկդ կ'առնէ այս պաշտօնին համար :

— Կրնաս երաշխաւորել, Մօրիս, իմ աղջկանս
համար . բաւական հանձարեղ է և մեր ընտանե-
կան խումբին ամենէն գործունէայն է » :

Երբ պարտէզը բոլորովին մաքրուեցաւ, Պ.

Լընուառի ագարակապետն Ֆրիզէն իւր քովն առաւ Մօրիսի յանձնարարութեամբ, և շատ գոհեղաւ իւր այս նոր գործաւորէն, ուստի և իւր գործոց վերակացու կարգեց զայն, միւսներէն աւելի հանձարեղ գտնելով և պարզ գործաւորի մը վարձքէն աւելի ստակ տուաւ անոր :

Մօրիսի տան երեկոյցն .

Ամենայն սրբոց տօնէն յետոյ, գիշերներն Մօրիսի տան մէջ ընկոյղ կը կոտորէին : Գրացիներն և Ֆրանսուապի բարեկամուհիներն կու գային նմա օգնել ընկոյզներն կեղեւլու համար, ինչպէս որ սովորութիւն է : Կը խօսէին, կը խնդային և իւրաքանչիւր ոք իւր պատմութիւնն կ'ընէր : Մայր Թիւրին անուանեալ պառաւ կիներն որ ողորմութեամբ կ'ապրէր, ըսաւ թէ ցրտէն պիտի սառի յառաջիկայ ձմեռուան մէջ, որ յայտնի կերեւէր թէ խիստ պիտի լլկար :

— Լաւ, բայց Մայր Թիւրին՝ աշխատիլ ալ չէք ուզեր, ըսաւ Ֆրանսուազ . անցեալ օր Ժէռպօթ ինձ ըսաւ թէ քեզ առաջարկէր է յաճախ, իւր փոքր տղան հսկելու, երբ ինքն դղեկին մէջ զբաղեալ է, բայց դուք մերժեր էք :

— Ի՞նչ կ'ըսէք, օրը 3 սու վարձք կու տայ :

— Երեք սուն ոչինչէն աւելի լաւ չէ՞, Մայր Թիւրին, և որովհետեւ ճաշն ալ հոն պիտի ընէիք, ձեր 3 սուն քովերնիդ պիտի մնար . տասն օր 15 սանդիմէն՝ կ'ընէ 1 Փրանք 50 սանդիմ, և ասով զլիսանոց մը կամ ներքին հագուստ մը կրնայիք

գնել : Կը տեսնէք որ պզտի շահ չէ :

— Եւ փոքր շահերն մեծերու առաջնորդ կ'ըլլան, յաւելցուց Մօրիս . ես իմ մասիս, հաւատացէք որ 50 սանդիմնոց կարթ մը կամ բանալի մը դարբնելու համար գիշերն անկողնէս պիտի ցատկէի :

Մօրիս' Ժան—Բիեռի տունը կ'երթայ .

Մօրիս ծեծուելիք ցորեան ունենալուն, իրիկուն մը Ժան—Բիեռ անունով մարդու մը տուն գնաց որ բարի գործաւոր մ'էր և գիւղին ծայրը կը բնակէր : Երբ դարբինն ներս մտաւ, գործաւորն իւր ընտանեաց հետ սեղան նստելու վրայ էր . « Ահա՛, Պ. Մօրիս, դուք ինձ կու գաք ձեր ստակն պահանջելու՝ պատրաստ է, վասն զի աւելի լաւ համարեցի զայն պահել ձեզ յանձնելու համար, քան թէ ձմեռուան առնազգեստ մը գնել ինձ, որոյ մեծ պէտք ունիմ . բայց ամեն բանէ առաջ հարկ է պարտքն վճարել . կին, ես տղան կը բռնեմ, դու դարանին մէջէն 10 Փրանք բեր :

— Սնահանգիստ մի՛ ըլլաք, Վիքթուառ, միթէ երբէք ստակ յետս պահանջած եմ բարի մարդէ մը որ պարապ չմնալու համար ձեռքէն եկածն կ'ընէ . ես կ'սպասեմ որ դիւրութիւն ունեցած առտենն նա իւր պարտքն վճարէ . այժմ, Ժան—Բիեռ, ոչ միայն քենէ ստակ պահանջել չեկայ, այլ անկէ շահելու աշխատութիւն մը առաջարկել եկայ քեզ . կրնա՞ս ունեցած փոքրիկ հունձքս աղալ :

— Այո՛, 'ի հարկէ և շնորհակալ եմ որ զիս

մտածեր էք, Պ. Մօրիս, բայց քիչ մը նստեցէք հանգիստ առնելու համար ։

Դարբինն, խօսած ատեն, Վիքթօռառի տնական ընթացքն մանրամասնաբար կը դիտէր ։ Ամեն ինչ այնքան մաքուր և կանոնաւոր էր, որ դործաւորին յետին աղքատութեանն հակառակ, այս տունը գննողին մեծ հաճոյք կը պատճառէր ։

«Չեմ գիտեր, Վիքթօռառ, յիրաւի, ի՞նչպէս կ'ընէք որ ձեր տունն և չորս զաւակունք այդքան մաքուր կը բռնէք քիչ մը շահով. տղոց հազուստներուն վրայ պատուած մը չեմ տեսներ ։

— Օհ, վասն զի կինս ծոյլ չէ, պատասխանեց Ժան—Բիէռ, գրաւ կը դնեմ որ գիւղին մէջ անկից աւելի կանուխ ելլող և աւելի ուշ քնացող չկայ ։

— Այս ձմեռն խիստ դժնդակ պիտի ըլլայ, խեղճ Ժան—Բիէռ, ցորենին գինը հետզհետէ կը բարձրանայ. ի՞նչ պիտի ընես այս խուսի մը զաւակացդ սնունդ մատակարարելու համար ։

— Գիշերներն պիտի չքնանամ ։ Թէեւ օրական աշխատութեամբ մէկ ֆրանկ միայն կրնամ շահիլ, ստիպեալ դադարմանց պատճառաւ, սակայն իմ ընտանիքս կրնամ սնուցանել ։ Երբ աշխատելու կ'երթամ, անդրանիկ տղաս դործիքներս մէկտեղ բերելով, տակաւ առ տակաւ զանոնք դործածելու կերպերն կ'ուսանի ։ Կրտսերն՝ այծը կը տանի աւրածելու, դաշտերու և մացառներու մէջ. Վիքթօռառ՝ անտառն կ'երթայ, մինչդեռ աղջիկն կը հսկէ իւր եղբորը վրայ որ յաճախ կը քնանայ ։

— Փետրուար ամսէն սկսելով, յաւելցուց Վիքթօռառ, մարգագետիններուն մէջ բանջարեղէն և

մանիշակ կը ժողվեմ, երբոր ծաղկելու ըլլան, յետոյ աղջիկս քաղաք կը տանի զանոնք վաճառելու համար, և երբ դաշտային աշխատութեանց ատենն դայ, ամեն օր կ'երթամ ։

— Եւ այս պզտիկն ի՞նչ կ'ընես այն ատեն, վասն զի ՚ի հարկէ կ'աղաղակէ և կու լայ ։

— Միշտ հետը կը տանի դայն, ըսաւ Ժան—Բիէռ. իրեն երկար կողով մը շինեցի մէկ կողմէն չըջանալով, տղան անոր մէջը կը դնէ իւր բարձին վրայ հաստատ կապելով, և զանի հետը դաշտն կամ մարդն կը տանի. աղջիկս պզտիկին քով կը կենայ զրօնցնելու համար և այսպէսով Վիքթօռառ իւր օրականն կը շահի ։ Չմեռն մեր կանեփը կը մաւնէ, զոր ինքն պատրաստած է. և որովհետեւ չերկնչիր գիշերն միայնակ մէկ անկիւնն քաշուած՝ կըրակին քով հսկելէ, երբ մենք ամենքս կը ննջենք, ուրիշներու համար ալ հիւսելու կանեփ կ'առնէ և այսպէսով իւր կտաւին բանողչէքն կը շահի ։

— Եւ ես ալ կ'աշխատիմ, Պ. Մօրիս, ըսաւ փոքրիկ աղջիկն. խծուծն կը հիւսեմ, և ամառը, երբ պզտիկ եղբայրս կը քնանայ, դաշտին մէջ ելակներ, վայրի հազարներ և սունկեր կը ժողվեմ քաղաք տանելու համար ։ Հայրս կարթ մը շինած է ինձ աղբիւրէն ջրկոտեմն առնելու համար, անտառաց մէջէն կաղին և սին (corne) կը ժողվեմ, այսպէսով միշտ քաղաքն վաճառել տանելու պաշար մը կ'ունենամ ։

— Դուք ամենքդ ալ բարի և քաջասիրտ անձինք էք, և ոչ ոք պիտի մերժէ ձեզ դործ առաջարկելու ։

— Տրտնջալու տեղ մը չունինք ։ Եթէ, որ և

իցէ գործի մը մարդ պէտք ըլլայ, առաջին անգամ զմեզ կը կանչեն. հետեւաբար մենէ աւելի երջանիկ մարդ չկայ, միայն թէ առողջութիւնն չպակսի»:

Աղքատն .

Մօրիս դուրս ելլելու վրայ էր, երբ աղքատ մը ներկայանալով դրանն առջեւ, ըսաւ .

«Դեղճ ճանապարհորդի մ'օգնեցէք :

— Բարեկամ, քան զձեզ աւելի աղքատ մէկու մը կը դիմէք. բայց փոյթ չէ, մտէք, յիրաւի դիպող ժամանակին հասաք, այժմ թան պիտի խմենք, և դուք ալ ամենուրեք պէս պնակ մը պիտի ունենաք անկէց :

— Բայց ինձ կ'երեւի թէ, ըսաւ Մօրիս, այդ թանն հազիւ ձեր ընտանեաց կը բաւէ :

— Ի՞նչ կ'ըլլայ, ըսաւ փոքրիկ աղջիկն, իւրաքանչիւր պնակի մէջ սովորականէն քիչ կը լեցնեն, որով ուրիշ պնակ մը կը լեցուի» :

Աղքատն մտաւ և խան—բիէն իւր տեղն, որ կրակարանին քովն էր, անոր տուաւ : Վիքթուառ կրակարանին միւս կողմն իւր զաւակին կաթ տալու զբաղած էր, մինչդեռ իւր ամուսինն ամենուրեք ալ թան կը բաժնէր. Մօրիս ալ մէկ կողմ նստած մեծ հաճոյքով անոնց այսպէս ախորժաճօք ուտելնին կը նկատէր : Թանէն յետոյ բերին պնակ մը տաք շոգիւտ, և խան—բիէն օտարականին դաւաթ մը գինեակ ներկայացուց՝ կերակուրն տալէ յետոյ, և ըսաւ .

«Կ'ուզէի աւելի աղէկ գինի տալ ձեզ, բարի

մարդ, բայց այս ամառուան սաստիկ տաքերէն գինին չտեմարանին մէջ թթուեր է :

— Փոքրիկ դժբաղդութիւն մ'է ատի, պատասխանեց օտարականն, յորմէ հետէ աւրուած գինին բարւոքելու միջոցն գտնուած է :

— Ի՞նչպէս կ'ըլլայ, ըսաւ Մօրիս. երկու տաւ կառ զէջած գինի ունիմ և ուրախ պիտի ըլլամ եթէ կրկին իւր նախկին յատկութիւններն ստանայ գինին. վասն զի աւրուած գինին խմելն տըխուր խնջոյք մ'է, մանաւանդ որ առողջարար ալ չէ, սակայն և գինին աւրուած ըլլալուն չեմ ուզեր թափել, ինչու որ գրեթէ անցեալ տարուան ամբողջ հունձքս է :

— Ուրեմն եռեսուն կռամ գինեմրային թըթու աղ (acide tartrique) առէք իւրաքանչիւր տաւ կառի համար, և գինեոյն հետ խառնեցէք, պիտի տեսնէք որ քիչ ատենէն ըմպելի պիտի ըլլայ : Չեմ ըսեր ձեզ թէ իւր նախկին ամեն յատկութիւններն նորէն կ'ստանայ, կամ թէ երկար ատեն կը դիմանայ, բայց բոլորովին անհամ չըլլար և փշտակար ըլլալէ ալ կը դադրի : Իմ երկրիս մէջ, որ է Անկումա, ուր գինի պահելն շատ դժուար է, յաճախ այս միջոցն կը գործածեն զէջած գինին բարւոքելու համար :

— Յիրաւի այդ կերպն փորձել կ'ուզեմ. այս գիշեր մեր տունը պիտի հանգստանաք, Պ. ճանապարհորդ, ձեզ պիտի տրուի փոքրիկ գործաւորին սենեակն, վասն զի նա հարսանեաց հանդէսի դաջած է : Վաղն առաւօտ գինեմրայինն թթու աղ (acide tartrique) պիտի առնել տամ ինծի և խան—բիէնի համար և դուք զայն գործածելու կերպն

մեզ պիտի ցուցնէք : Մնաս բարեաւ, Քան—բիշու,
վաղը կը տեսնուինք : Ձմեռուան ըսւ անդրավար-
տիք մը գնէ քեզ, բարեկամ, որպէս զի ցուրտէն
չսառիս : Մտածէ՛ որ այս ամենուն կեանքն քու ա-
ռողջութենէդ կախեալ է », ըսաւ Մօրիս, փոքրիկ
ընտանիքն ցուցնելով :

Յետոյ աղքատին հետ իւր տունն դարձաւ,
գործաւորին տան մէջ տեսածներուն վրայ խան-
դադատեալ :

Մօրիս իւր աւերուած գինին լաւցնելու փորձ
կ'ընէ .

Հետեւեալ առաւօտուն, մինչդեռ խեղճ ճա-
նապարհորդն Մօրիսի սեղանին վրայ կը նստածա-
լէր, Պէտթրանի որդիներէն մին եկաւ աղաչել
Շառլի որ իրեն օգնութեան երթայ ստիպողական
գործ մը լինցնելու համար . Շառլ պատասխանեց
թէ քանի մը վայրկեանէն կու գայ և տղան իւր
խանութիւ վերադարձաւ :

Պարտէզը չըջան մ'ընել գացին, մինչեւ որ
գինեմորային թթու աղն հասնի : Օտարականն դի-
տելով որ շատ նորատունիկ խնձորենիներ սպիտակ
աղուամազով ծածկուած են, հարցուց Մօրիսի թէ
ինչո՞ւ ծառերն չէր մաքրեր այն աղուամազին տակ
ծածկեալ ճճիներէն :

« Չէ՞ք գիտեր ուրեմն որ այս ճճիներն ծառոց
կեղեւներն կը խայթեն և վերջապէս կը չորցնեն .
նաեւ այդ ճճիներն այնքան շուտ կը բազմանան
որ քիչ ատենէն ձեր խնձորենիներն անոնցմով բո-

լորովին պիտի ծածկուին :

— Եթէ այդպէս ըլլալը գիտնայի, բայց այո՛,
յիշաւի կը յիշեմ, սայլագործ բարեկամս բոլոր իւր
խնձորենիներն կորոյս քանի մը տարուան մէջ այս
անարդ ճճիներուն խայթումէն, զորս դղեկին սլա-
տիզականն քեզմէս լաւէր կ'անուանէ, վասն զի
յառաջ կը բերեն այն տեսակ մը բուրդն, որու
տակ իրենք կը ծածկուին : Շառլին զօրութիւնը կը
տկարացնեն, ճիւղերն կը գօսացնեն, և հետեւա-
բար ծառն կը մեռնի երեք կամ չորս տարիէն :

— Ուրեմն քանի որ այդ քեզմէս լաւէրէն յա-
ռաջ եկած չարիքն գիտէք, ինչո՞ւ զանոնք ջնջել
չէք ջանար :

— Վասն զի անհնար է :

— Սննամ, ոչ ամենեւին : Խողանակն օճառի
ջրոյն մէջ թաթխելով՝ ուժգնութեամբ ծառերն չը-
փեցէք անով, մինչեւ որ ծառին վրան հասնի չմը-
նայ, և որովհետեւ արմատին երկարութեամբն
վար կ'իջնեն գետինը հողոյն մէջ ծածկուելու հա-
մար, ուստի դուք ալ ջանացէք ծառոյն կոճիւր
մանր ածուխով ծածկել. ասիկա իրենց մահացու
դեղն է, և այն ատեն այլ եւս խնձորենիներուն
վրայ ճճի պիտի չգտնուի . ըսածս կերպը փորձե-
լով պիտի տեսնէք թէ ձեր ծառերն ո՞րքան շուտ
պիտի կենդանանան :

— Հայր իմ, ըսաւ Շառլ, շուտ մը փորձենք
զայս, երթամ տնէն պէտք եղածն բերեմ :

— Ի՞նչ, տղաս, դեռ Պէտթրանի խանութիւ
չե՞ս գացեր :

— Ո՛հ, հայր իմ, դեռ ժամանակ ունինք, և
նա քիչ մը կրնայ սպասել :

— Շառլ, ով որ կը յապաղի ծառայութիւն մը մատուցանել, միայն կիսով չափ մատուցած կ'ըլլայ և պէտք չէ որ պատուաւոր անձ մը իրեն ըստ պառօղին՝ վայրկեաններն հաշիւ ընելու չափ ատեն թողու :

— Իրաւունք ունիք, հայր իմ, ըրածս անիրաւութիւն է, բայց կ'ուզէի հոս մնալ գինիին և ծառոց լաւնալու կերպն տեսնելու համար :

— Գնա՛ Պէռթրանի քով տղաս, և մենք քու դարձիդ պիտի սպասենք :

Երբ Շառլ վերադարձաւ, ինքնին մաքրեց ծառերն վրձինով, մինչդեռ օտարականն անոնց արմատներն մանր ածուխով կը յարդարէր : Երբ այս գործն լմնցաւ, եռեսուն կռամ գինեքարեան թթու աղն դրին գինւոյ տակառներէն միոյն մէջ, զոր Շառլ, Ժան—Բիէռի օգնութեամբ բաւական ատեն խառնեց : Որոշեցին որ երբ գինին լաւ մը հանդարտի, Ժան—Բիէռ նախաճաշելու գայ Մօրիսի տունը, գիտնալու համար թէ այս փորձն յաջողած է . յետոյ դարբինն օտարականին մեկնած ատեն, նմա քիչ մը բան ընծայ տուաւ յերախտադիտութիւն իւր բարի և հանճարեղ խըրատուց :

Տասն և հինգ օրէն յետոյ, Մօրիս գինւոյն տակառն բանալով, զայն բաւական լաւ գտաւ և միտքն դրաւ միւս տակառին վրայ ալ նոյն գործողութիւնն ընել :

ՍԷՆ—ՄԱՌԻՔ

Սէն—Մառթէնի նախորդ օրն, որ գիւղին պաշտպան Սրբոյ տօնն էր, Մօրիս գնաց աղաչելու Ժողովրդապետին որ հաճի իւր ընտանեկան ընթերցաց ներկայ գտնուիլ :

«Բարեկամ, պատասխանեց անոր բարի Հովիւն, այսպէս ուշ ատեն դուրս ելլելն շատ դժուար է ինձ պէս ծերի մը համար, նաեւ քահանայի մը ներեալ չէ իւր տնէն դուրս ճաշել :

— Ինչո՞ւ համար, Պ. Ժողովրդապետ : Գուք գիտէք թէ մեր տան մէջ ինչ ոյ խօսուի կրնաք դուք լսել. նաեւ այս առաջին անգամը չէ որ ձեր ներկայութեամբ պիտի պատուէք մեր սեղանն և զմեզ պիտի օրհնէք :

— Բայց թերեւս հրաւիրեալներ ունենաք և ես պիտի վշտանամ ձեր զուարթութիւնն խափանելու :

— Բարեկամ, հրաւիրեալներն կարի երջանիկ պիտի ըլլան ձեր ներկայութիւնը վայելելով : Հոն ներկայ պիտի գտնուին աներս, որ այս տօնն մեզ հետ ընել եկած է, Միշօ մօրեղբորորդիս, որ դեռ նոր հասաւ, Գոռտիէ՝ մօտերիմ բարեկամս, բարեսիրտ Հայր Թուէնն և Պէռթրանն :

— Շատ աղէկ էք ըրեր, Մօրիս, ձեր հին վարպետն հրաւիրելով :

— Ի բաց թողով նաեւ իմ գործաւորներս, վասն զի ես սովորութիւն ունիմ տան մէջ եղած ամեն խնջոյից մասնակից ընել զանոնք :

— Եւ խիստ լաւ է այդպէս ընելն, վասն զի

դուք իրենց յարդանք և սէր ցուցնելով, կը դրդէք զանոնք իսկապէս անոր արժանանալու :

— Կ'աղաչեմ Պ. Ժողովրդապետ, որ ձեր մերժումով զմեզ չվտացնէք, վասն զի ձեր բացակայութիւնն մեր ուրախութեանց տխուր կերպարանք մը պիտի տայ :

— Օ՛հ ուրեմն, բարեկամ, ձեր հրաւիրանաց զժկամակիլ չեմ ուզեր, ուստի կը խոստանամ զայն ընդունիլ :

Ժողովրդապետն ժամը ութին Մօրիսի տունը հասաւ : Ամենքն 'ի միասին սեղան նստան և Ֆրանսուազ ընտիր ընթրիք մը մատակարարեց . իւրաքանչիւր ոք զուարթ էր և իւր գործոց վրայ ազատութեամբ կը խօսէր : Կրասէյի ծեր դարբինն ըսաւ թէ, ալ մուրճն կ'սկսէր ծանրանալ իրեն տկարացեալ բազկաց համար և թէ խիստ զժուար էր իրեն համար մէն միայնակ անցընել իւր կենաց վերջին օրերը :

«Ինչո՞ւ մեր քով դալ չէք ուզեր, ըսաւ Մօրիս, մեզի հետ պիտի ապրիք և երբ որ փափաքիք փոքրիկ ողջոյն մը տալ մեր սալին, ձեզ լսելու միշտ պատրաստ պիտի ըլլայ :

— Մօրիս, իմ փափաքս կը դուշակես զոր երկար ատենէ 'ի վեր սրտիս մէջ կը տածեմ :

— Եւ ինչո՞ւ ձեր փափաքն գործով չէք կատարեր, հայր իմ, ըսաւ Ֆրանսուազ :

— Ատենով մեր մէջ անցած դէպքին համար, զոր դու լաւ գիտես :

— Ի՞նչ, դեռ անցելոյն վրայ կը խորհիք, աներ, ես երկար ատենէ 'ի վեր զայն մոռցած եմ :

— Բայց Մօրիս, գիտե՞ս որ իրաւունքն քու կըլ էր :

— Սիրելի աներ, մեր տան ծայրը ձեզի համար սիրուն սենեակ մը պիտի շինել տամ պարտիզին մէջ, վասն զի պէտք է որ քու հասակդ ունեցող մէկն ուղած ատեն հանգիստ ընէ : Բայց մինչեւ որ ամբողջանայ և չորնայ, Գլէմաթինի տեղը ձեզ պիտի տրուի, և նա իրեն համար փոկէ անկողին մը պիտի ունենայ :

— Խիստ լաւ, Մօրիս, բայց ես ինքնին իմ ճաշակիս համեմատ պիտի կառուցանել տամ այդ շէնքն : Հարկ է որ այդ սենեակին բաւական ընդարձակ ըլլայ իմ բոլոր կարասիքս պարունակելու համար, վասն զի Կրասէյէն մեկնած ատենս ոչ ինչ պիտի վաճառեմ : Շառլ իմ թոռս է, կ'ուզեմ որ անոր ամուսնացած ատեն հարկ եղած կարասիքն ես տամ : Իմ սենեակս բնակելի ըլլալուն պէս նա հոն պիտի փոխադրէ իւր անկողինն, առ այժմ ես պիտի զբաղիմ իմ դարբնոցս անյապաղ թողուլ և տունս վաճառել :

— Հայր Լըռու, եթէ ուզէք հաւանիլ, ըսաւ Ֆելիքս, Մօրիսի առաջին գործաւորն որ ատենով մեծ հիւանդութիւն մ'անցուցած էր, կը փափաքիմ Կրասէյի մէջ ձեզ յաջորդ ըլլալ : Ստակին կէսն առժամայն կը հատուցանեմ և մնացորդին համար սլայմաններ կը հաստատենք :

— Տղաս, զքեզ քան զայլ նախամեծար համարելով, իմ դարբնոցս քեզ կը թողում : Հայրդ տարի մը իմ քովս աշխատեցաւ՝ խոսուտէն երթալէ առաջ, ուր ամուսնացաւ առանց իւր կանխահաս մահուան տեղեակ ըլլալու, խեղճ երիտասարդն : Գործը Մօրիսի յանձնենք, ինչ պայման որ դնելու ըլլայ նա, մենք պիտի ընդունինք :

— Այո՛, Հայր Լռու, իմ տէրս ինքնին արդարակորով ուղղամտութեան ճշմարիտ տիպար մ'է, ուստի ես աչերս փակած պիտի ստորագրեմ ինձ ներկայացնելիք պայմաններն » :

Փոքրիկ տղայք իրենց մեծ հօր փարեցան զըւարթութեամբ և Ֆրանսուազ ուրախութեան արտասուքներով զիւր հայրն համբուրեց :

Մօրիսի եւ Գոռտիէի վեճն.

Մեծն պահոց Միջինքին Հայր Թուէն եկաւ ըզ-Մօրիս գտնելու և ըսաւ անոր .

« Ահա՛ այժմ տան, երկիրներու, այգիներու, մարդերու և վերջապէս ամենայնի տէր եմ : Գիտեմ որ կը փափաքիք գնել այն դաշտն, որ ձեր պարտիզին արեւելեան կողմին կից է : Եւ եթէ ըստակի պակասութեան համար չէք գներ, փոյթ չէ. ես դեռ քիչ մը ստակ ունիմ ձեզ տալիք : Երէկ այս մասին խօսեցայ Գոռտիէի, որ ինձ ըսաւ թէ, ստակի պակասութիւնն է պատճառն եթէ զայն գնել մերժէք. ես ալ իրեն ըսի որ այս արգելքն պիտի խորտակեմ ես ինքնին և դուք վաղուքն անոր տէրն պիտի ըլլաք, եթէ ձեզ կը յարմարի, վասն զի ինչ դուստր որ կը պակսի ձեզ, փոխ տալու պատրաստ եմ : Ուստի Մօրիս, գնեցէք այս երկիրն և ենթադրեցէք թէ անոր գինն դուք ինքնին ունէիք ձեր գրպանին մէջ, զոր յետոյ պիտի վճարէք ինձ ձեր բարեկեցութեամբ առանց ինքզինքնիդ նեղելու. ես անոր պէտք չունիմ և աւելի լաւ կը համարիմ իմ ստակս ձեր ձեռաց մէջ

տեսնել քան թէ ուրիշի մը :

— Շնորհակալ եմ, Հայր Թուէն, մեծ հաճոյք կը պատճառէք ինձ. բայց որովհետեւ նախ երկու կողմէն պայմաններ հաստատելու է, ստիպուած եմ ձեզ ըսել թէ 1200 ֆրանքի պէտք ունիմ. տեսնենք ի՞նչ շահով փոխ տալ պիտի ուզէք :

— Շահ, Մօրիս, ո՞վ կը կարծէք զիս. շահով ստակ փոխ տամ ձեզ նման բարեսիրտ մարդու մը որ իմ չքաւորութեանս մէջ զիս կը կերակրէիք, առանց զիս ամեցնելու, վասն զի ծերունի զինուորին հպարտութիւնն լաւ կը ճանչնայիք : Այժմ իմ ստակս պիտի աւնէք և երբ որ յարմարի այն ատեն յետո պիտի վճարէք, եթէ կ'ուզէք նոյն իսկ տասն երկու տարիէն. շահու մաքին բնաւ չխօսինք, կ'աղաչեմ :

— Արժանաւոր անձ մ'էք, Հայր Թուէն, բայց որովհետեւ ամեն բանէ առաջ արդարացի ըլլալ հարկ է, այս դաշտին հունձքը մեր մէջ պիտի բաժնենք, ինչպէս նաեւ ծախքն ու տուրքը :

— Լաւ ուրեմն, Մօրիս, թող այդպէս ըլլայ, ասոր չեմ դժկամակիր :

— Ուրեմն յարմարեցանք, իսկոյն դաշտին տիրոջ քով պիտի երթամ խօսելու :

Հայր Թուէն գնաց զՖրանսուազն ողջունելու և Ժողովրդապետն ալ քիչ մը ետքն եկաւ, սիրուն փոքրիկ գրքոյկ մը բերելով Գլխաւորին, որ քրիստոնէական ուսմանց մէջ խիստ յառաջադէմ էր : Հազիւ քիչ մը խօսակցեր էին, երբ Մօրիս ներս մտաւ յուզեալ դիմօք :

Այդ ի՞նչ է, գոչեց Ֆրանսուազ, ի՞նչ ունիս, սիրելի ամուսինս :

— Կը հարցնէք թէ ի՞նչ ունիմ. լաւ , ձեզ կը յայտնեմ որ Գոռտիէն աւազակ մ' է , անպատիւ անձ մ' է . . . : Մանկութեան ընկեր մը , մտերիմ բարեկամ մը այսպէս խաղ մ' ընէ ինձ . ո՛հ , ո՛հ , ցկեանս պիտի չներեմ անոր :

— Նա ի՞նչպէս քու բարկութեանդ տեղի տը-
ւաւ , և զքեզ քու չափաւորութեանդ սովորու-
թենէն դուրս հանեց բոլորովին . եթէ գիտնաս թէ
ի՞նչ սարսափելի վիճակի մէջ ես , ըսաւ Հովին :

— Ահա լեցէք թէ ի՞նչպէս իմ բարկութիւնս
գրգռեց , Պարոն , նա , իմ պարտիզիս կից եղող
դաշտն գներ է . բարեկամ մը . այժմ որո՞ւ վստա-
հելու է , Աստուած իմ :

— Բայց ես ասոր մէջ մեծ չարութիւն մը չեմ
տեսներ :

— Ի՞նչ , Պ. Ժողովրդապետ , ասոր մէջ մեծ
չարութիւն չկայ կ'ըսէ՞ք : Գոռտիէ գիտեր թէ կը
փափաքէի ես գնել այս դաշտն որ իրեն բնաւ բա-
նի մը չծառայեր . բայց որովհետեւ ստակ կը պակ-
սէր ինձ գայն գնելու համար , առ այժմ կը մտա-
ծէի : Երէկ , Հայր Թուէնն , որ հոս ներկայ է , ը-
սեր է անոր թէ ինձ ստակ պիտի փոխ տայ , որ-
պէս զի գնեմ , ուստի Գոռտիէ աճապարեր է այդ
երկրին ինքը տէր ըլլալ : Ասի հին բարեկամաց մէջ
անպատշաճ է կարծեմ . այնպէս չէ՞ , Պ. Ժողովրդ-
ապետ :

— Յիրաւի , ասիկա վայելուչ չըլլալն զատ
մեծ չարութիւն է : Բայց չեմ կարծեր որ այս
դէպքն ձեր վաղեմի բարեկամութեան կապերն
խղելու առիթ մ' ըլլայ :

Ժողովրդապետն գծտութիւններն կ'արհամարհե-

« Ի՞նչ , Պ. Ժողովրդապետ , չէ՞ք կարծեր որ
այս պատահարն արդարացի պատճառ մ' ըլլայ Գոռ-
տիէի հետ յաւերժ դժտեալ մնալու :

— Ոչ , Մօրիս , եթէ լաւ բարեկամութեան և
ընտիր ծառայութեան քառսուն տարիներ բաւա-
կան չըլլան թերութեան մը ներողամիտ ըլլալու ,
ի՞նչպէս պիտի համարձակինք վստահիլ Աստուծոյ
ողորմութեան վրայ , զոր յաճախ կը թշնամանենք :
Սայլագործն քու բարեկամը ըլլալն չհետեւիր որ
նա կատարեալ և տկարութենէ զերծ ըլլայ : Ի՞նչ
կ'արժէ բարեկամութիւն մը , որ միակ ընտիր յատ-
կութիւններն վայելել զիտէ առանց պակասու-
թեանցն հանդուրժելու . միթէ բարեկամի մը նե-
րողամիտ չե՞ս կրնար ըլլալ , երբ նա պակասու-
թեան մէջ է :

— Ի՞նչպէս , Պ. Ժողովրդապետ , կը կարծէ՞ք
որ այդպիսի ընթացքի մը ներողամիտ ըլլալն կա-
րելի է . ոչ , ոչ , երբէք պիտի չներեմ այս անպա-
տեհութեան և փոխադարձաբար ես ալ իրեն պի-
տի ընեմ , երբ առիթը ներկայանայ :

— Բարկութիւնը գլուխդ դարձուցած է , Մօ-
րիս : Կ'ս որ զքեզ լաւ կը ճանաչեմ , վստահ եմ թէ
այս չարութիւններն պիտի մոռնաս : Գիտցիր որ
եթէ դու ալ փոխադարձաբար իրեն չարիք հա-
տուցանես , պիտի ցուցնես թէ դու ալ քան զայն
աւելի արժէք մը չունիս , մանաւանդ նա ձեր եր-
կութէն աւելի զգաստն պիտի համարուի՝ այս մաս
սին առաջնութիւն ստանալով : Այն ամեն չարու-

Թիւներն զոր այժմ Գողտէի նկատմամբ կը խօսիս, իւրաքանչիւր ոք իրաւունք պիտի ունենայ նոյն իսկ քեզ նկատմամբ խօսիլ : Պիտի գտնուին ոմանք որ ձեր վրէժխնդրութեան համար պիտի ծափահարեն , բայց ոչ ոք զքեզ պիտի յարգէ և գովէ , հաւատա՛ ինձ :

— Իրաւունք ունիք , Պ. Ժողովրդապետ , ըսաւ Մօրիս՝ վայրկեան մը մտածելէ յետոյ , յիրաւի վրէժ պիտի չլուծեմ , բայց յաւիտեան անոր հետ ոխ պիտի պահեմ :

— Այդպէս ընելն ի՞նչի կը ծառայէ , Մօրիս , որն կը Թուրաւորէ սիրտն : Անցելոյն պէս հանգիստ և գոհ ապրելու տեղ , այլ եւս պիտի չունենաս հաճոյք մը որ խռովեալ չըլլայ այն լեղիով , որով քու հոգիդ լեցուած է : Ամեն ինչ , մինչեւ իսկ աղօթքն քեզ դառն պիտի ըլլայ : Չեմ կրնար կարծել թէ սայլադործն քեզ նեղութիւն պատճառելու դիտումն ունենայ , վասն զի ես միշտ զինքն իբրեւ պատուաւոր անձ նկատած եմ . բայց հաւանականաբար կ'ըսեմ թէ այս գործն ըրած է այն գէշ վայրկեաններուն միոյն մէջ , որոյ մենք ամենքս ենթակայ ենք : Հպարտութիւնն՝ այս ոխերիմ թըշնամին , որ անդադար մեր շուրջն կը հսկէ , անոր արգելք պիտի ըլլայ քենէ ներուամ խնդրելու : Գողտիէի դու քու կողմէն ներելով , Մօրիս , նորա խաղաղութեան պատճառ պիտի ըլլաս և քու դիւր կենացդ հանգստութիւնն ալ պիտի վայելես . և վերջապէս , սիրելի բարեկամ , այդ անպատշաճ ընթացքով ի՞նչ օրինակ պիտի տաս որդւոցդ և բարեկամացդ , որք ամենքն ալ զքեզ կը յարգեն : Նոքա դաշտի մը նկատմամբ եղած այս յանկար-

ծական գոթութիւնն անյադ տենչանաց հետեւութիւնն պիտի համարին և ստուգիւ ձեր երկուքին ալ բարի համբաւն պիտի աղարտի : Դու մինչեւ ցայժմ առանց այդ դաշտին երջանիկ էիր , ուրեմն ասկէց յետոյ ալ առանց անոր չե՞ս կրնար ապրիլ :

— Պարոն , այլ եւս դաշտին վրայ չեմ խորհիր , սակայն նորա անվայել ընթացքն սիրտս կը վիրաւորէ :

— Զայդ եւս կը մոռնաս , Մօրիս . միթէ Աստուած նախատանաց ներելու օրինակն մեզ տուած չէ՞ , և արդեօք այս օրինակն քեզ համար պիտի կորսուի՞ : Մնաս բարեաւ , քեզ խօսածներուս վրայ խորհէ՛ և վաղը կրկին կը տեսնուինք :

Երբ Ժողովրդապետն մեկնեցաւ , Հայր Թուէն ըսաւ .

« Մօրիս , ըրէք ինչ որ ըսաւ մեր բարի Հովիւն , վասն զի նա սուրբ մ'է յերկրի : Չեմ գիտեր թէ ի՞նչպէս կ'ըլլայ այս . բայց ես որ անոր ըսածներուն և ոչ մէկն կրնամ ըսել , ունկնդիր եղած աստեան կը կարծէի թէ խօսածներն արդէն ես մտածած էի : Իւր բարի յորդորներն լոյսի պէս իմ սիրտս կը լուսաւորէր և երեւան կը հանէր այնպիսի ընտիր գաղափարներ , զորս ունենալ չէի կարծեր » :

Մօրիս կ'երթայ սայլագործն տեսնելու .

Հետեւեալ օրն , Պ. Ժողովրդապետն իւր պատարագն ընելէ անմիջապէս յետոյ Մօրիսի տունը գնաց :

«Լաւ ուրեմն, բարեկամ, ըսաւ անոր, զիչե-
րային խորհուրդներդ լաւ հետեւեալնք ունեցան» :

— Այո՛, Պարոն, ո՞վ կարող է դիմադրել ձեր
խօսքերուն. այլ եւս սրտիս մէջ որս չունիմ և
ինքզինքս թռչնոյ պէս թռթեալ կ'զգամ. կը խօստո-
վանիմ սակայն թէ այս առանց պատերազմի չե-
ղաւ, բայց որոշեցի վերջապէս չգլխիլ Գոռտիէի
հետ, հաւատացէ՛ք ինձ :

— Ուրեմն միատեղ երթանք զինքը տեսնելու :

— Զինքը տեսնելու, ո՛հ, ո՛չ, այս մասին, Պ.
Ժողովրդապետ, կը ցաւիմ որ ձեզ դիմադրել ըս-
տիպուած եմ. վասն զի ինձ կը թուի թէ նախկին
այցելութիւնն ընել ինձ անկ չէ, քանի որ թշնա-
մանուողն ես եմ :

— Թշնամանեալն դու ըլլալուդ համար քեզ
կը վայելէ անոր դէմն երթալ : Գատէ անգամ մը
թէ խեղճ մարդն ո՛րքան անհանգիստ է, վստահ
եմ թէ պիտի չկրնամ զինքն համոզել որ անձամբ
հոս գայ : Իւր թերութեան բեռն այնքան ծանր է
որ պիտի չկրնայ զնա մինչեւ հոս բերել. ինչ մնաս
կայ քեզի եթէ առաջին անգամ ձեռքդ նմա եր-
կնցնես քանի որ թեթեւ խիղճ մ'ունիս : Խորհէ՛
թէ այդպէս դէպքի մը մէջ, թշնամանուողն աւելի
թշուառ չէ՞ : Եթէ դու առ բարեկամդ յանցաւոր
դտնուէիր, դո՛հ պիտի չըլլայիր արդեօք տեսնելով
որ նա առ քեզ կու գայ փարատելու անձնասի-
րական նեղութիւն մը, որ միշտ կսկծական է. մի-
թէ զօրաւորին անկ չէ՞ զիջումն ընել :

— Յիրաւի ճշմարիտ են ձեր ըսածներն, Պա-
րոն, բայց թող նոքա ալ իրենց հպարտութիւնն
նուաճել ջանան :

— Զեն կրնար, վասն զի բաւական լաւ քրիս-
տոնեայ չեն և բաւական չեն գիտեր Աստուծոյ
առջեւ խոնարհիլ :

— Օ՛ն ուրեմն, Գոռտիէի տունն երթանք, ձեզ
դիմադրելու համար երկաթեայ անասան սրտեր
պէտք են :

Սայլագործն որ իւր դրանն առջեւ կ'աշխա-
տէր, Ժողովրդապետին և Մօրիսի գալը տեսնելով
այնքան դէժ զգացուեցաւ որ իւր սրունքներն դո-
ղալ սկսան և չկրնալով յոտին մնալ, ստիպուեցաւ
նստիլ :

Մօրիս մօտենալով, ձեռքն անոր երկնցուց բա-
րեկամարար և ըսաւ յուզիչ ձայնով.

«Գու ալ երկնցուր ձեռքդ, Գոռտիէ, և թող
չըսուի թէ մանկութեան երկու հին բարեկամներ
իրարու հետ դժտեր են մաս մը հողի համար. Խար-
ծեմ թէ այդ դաշտէն վայելելիք հաճոյքդ պիտի
չհատուցանէ քեզ իմ բարեկամութեանս կորուստն» :

Սայլագործն վայրկեան մը ապաճ մնալէ յե-
տոյ Մօրիսի վիզն փարեցաւ ըսելով.

«Միշտ ըսած եմ, թէ դու հարկւր անգամ
քան զիս առաւել արժէք ունիս :

— Մի՛ փութար այդքան զիս գովելու. ա-
ռանց Պ. Ժողովրդապետին յորդորանաց, որոնց-
մով իմ բարկութիւնս զսպեց, այժմ դեռ զըժ-
տած պիտի ըլլայինք, թէեւ ես ինքզինքս խիստ
թշուառ կը համարէի, յորմէ հետէ զքեզ ըստ սո-
վորականին չէի սիրեր :

— Ո՛հ, չնորհակալ եմ, Պ. Ժողովրդապետ,
չնորհակալ եմ. դուք յինչն կը բառնաք այն ան-
հեթեթ բեռն, որ սիրտս կը խորտակէր. ահա՛ Մօ-

րիս, այն մուրհակն, որ զիս այդ դաշտին տէր կը հրատարակէ. այս թուղթն զիս կ'այրէ և ես այս ժամ պիտի պատուեմ զայն, վասն զի ալ չեմ ուզեր այդ դաշտն:

— Այդպէս չեմ ուզեր, Գոռտիէ, ես չեմ եկած քեզ զոհողութիւններ ընել տալու, ուստի պահէ՛ զայն:

— Յիրաւի ոչ, չեմ ուզեր բնաւ: Կրնամ ոտքս հոն դնել առանց կարմրելու, վասն զի հոն ստորին գործ մը գործեցի, կ'զգամ զայս:

— Բարեկամք, ըսաւ Ժողովրդապետն, ձեր մէջ միաբանութիւն պիտի հաստատեմ. Մօրիս իրեն պարտիզին կից եղած մասն պիտի առնէ դաշտէն, միւսը՝ Գոռտիէ, քեզ պիտի մնայ:

— Այդպէս է, ըսաւ Մօրիս, այլ եւս չխորհինք այս գործին վրայ. և դու, Գոռտիէ բարեկամ, այս իրիկուն Հայր Թուէնի հետ մեր տունն եկէք ընթրելու:

Ֆրիգէ զՄօրիս Ենթրելու կը հրաւիրէ.

Հետեւեալ տարին, բարեկենդանի տօնին, Ֆրիգէ մաքուր և գեղեցիկ հագուստներով եկաւ աղաչել Մօրիսի, անոր աներոջ և Շաւիի որ կիրաւի օրն իւր տունն ընթրելու գան:

«Ֆրիգէ, չեմ ուզեր որ դու մեզ համար ծախք ընես. ուստի ընթրիքն մէկդի թո՛ղ:

— Անհար է որ դու ինձ այս հաճոյքն մերժես, Մօրիս, վասն զի բաւական չէ միայն երախտիք ընել մէկուն, այլ պէտք է նաեւ զայն մեծա-

րել. առանց ասոր, կը տեսնե՞ս, խիստ ծանր է ուրիշէ մը բարեբարութիւն ընդունին. եթէ մեր տունը ճաշել չգաս, պիտի ըսեն թէ դու զիս կ'արհամարհես, և ասի մեծ անպատուութիւն է ինձ գիւղին մէջ. առանց հաշուելու թէ քու այս մերժումիդ ցկեանս վիշտ պիտի պատճառէ ինձ. կինս իւր սագի ձագերէն երկուքը քեզ համար պարարտացուցած է, ուստի հարկ է որ անպատճառ զանոնք ուտել գաս:

— Իրաւունք ունիս, Ֆրիգէ, պիտի գանք ձեր տունը ընթրելու, վստահ եղիր:

Կիրակի օրն, Մօրիս մտնելով Ֆրիգէի տունն, ուր երկար ատենէ 'ի վեր չէր գացած, մաքուր և կանոնաւոր սենեակ մը գտաւ, ուր սեղանն պատրաստուած էր. տան տիկինն մաքուր հագուած էր, ինչպէս նաեւ տղայք որք այն օրն հրաւան առեր էին իրենց տիրոջմէն, յատկապէս դարբինին հետ ճաշելու համար:

«Ահա՛ ես ալ քեզ նման երջանիկ եմ, Մօրիս, ըսաւ Ֆրիգէ, թէեւ հարուստ չեմ: Մեր երեք զաւակունք դո՛հ են իրենց ծառայութենէն, ուր լաւ ընթացք մ'ունին և առողջութիւննին ալ կատարեալ է. փոքրիկը դպրոց կ'երթայ և կարծես թէ ծնողացը հաճոյք պատճառելու յատուկ ձիրք մը ունի: Ես կ'աշխատիմ բոլոր շաբաթն առանց օր մը կորսնցնելու. վերջապէս կինս տնէն դուրս գործ չգտած ատեն, քու կնոջդ կանեփն կը մանէ. տեսնենք, դո՛հ ես, վասն զի այս հրաշքին հեղինակն դու ես:

— Բայց միայն ես չէի, Պ. Ժողովրդապետն ալ ոչ նուազ քու բարեգործմանդ պատճառն եղած է:

— Սոյդ ճշմարիտ է . առանց անոր յորդորանաց, հաւանական էր որ նորէն իմ նախկին սովորական ծուրութեանս մէջ իյնայի, վասն զի նախ ինձ ծանր կը թուէր արշալոյսէն առաջ անկողինն թողուլ ցորեան ծեծելու համար բոլոր օրն : Երբ լազուկներս կը ցաւէին, կը մտածէի թէ քեզ ալ նոյնը կը պատահէր, բայց քեզ արգելք մը չէր ըլլար աշխատութիւնդ շարունակելու, թէեւ դուն պէտք չունէիր անդադար աշխատելու . և եթէ քաջատուութիւնն ալ պակսէր ինձ և թուլնայի գործոյս մէջ, կէս օրին կ'երթայի գտնել մեր բարի և արժանաւոր Հովիւն որ ինձ աշխոյժ և եռանդ կ'ազդէր . յետոյ հաճոյալից և զուարթ գործոյս կը դառնայի : Վերջապէս աշխատութիւնն և գործունէութիւնն ինձ բնական սովորութիւն մ'եղաւ, այնպէս որ կարծեմ թէ, այսօր ինձ եթէ ո՛ր և իցէ մեծ գումար մ'առաջարկուէր նորէն պարագ ժամեր անցընելու համար, բացարձակապէս պիտի մերժէի :

— Քեզի զայդ կանխաւ չըսի՞, սիրելիդ իմ Ֆրիդէ, թէ աշխատութեան մէջ միայն երջանկութիւն պիտի գտնես . դեռ քանի մը տարի սպասէ, երբ քու խնայողութեամբ կարող ըլլաս քիչ մը հող գնել, պիտի տեսնես թէ ինչ մեծ հաճոյքով պիտի մշակես այն դաշտդ, վասն զի այնքան նեղութիւններով ձեռք բերուած ստացուածն մեծ հրապոյր ունի :

— Ո՛րքան ճշմարիտ է ըսածդ, Մօրիս . այժմ չապիկ մը հագեր եմ որ շինուած է մեր հնձած կանեփով, զոր կինս քաղեց, փշրեց, սանտրեց և հիւսեց . այս չապիկն ինձ մետաքսի չափ թան-

կագին է : Աստուած իմ, ո՛րքան ուրախութիւններ ունիմ այժմ, որոց վրայ կ'ամաչեմ ըսելու թէ՛ բռնաւ գաղափար չունէի : Սիրուն տղայք, եկէ՛ք շնորհակալ ըլլալու այս մարդուն որ մեր բարերարն է . առանց անոր դուք այսօր սրիկաներ պիտի ըլլայիք և ամենքն դեռ պիտի նախատէին ձեր հայրըն, որ ձեզ պարզ ջուր միայն կը խմցնէր, մինչդեռ ինքն գինեւունն կ'արբենար . վասն զի կը տեսնես դու իսկ Մօրիս, որ հոս ամենուն համար գինի կայ և ես միայն իմ մասս կը խմեմ :

Մօրիս դանոնք ամենքն ալ ողջագուրելէ յետոյ իւր տունն վերադարձաւ, մեծ ուրախութիւն զգալով սրտին մէջ Ֆրիդէի ընթացքին փոփոխութեան վրայ, որ ընտիր գործաւոր մ'եղած էր :

Մօրիս կիրակի օրն կ'աշխատի օտարականի մը ստիպողական պէտքն լեցնելու համար .

Անանային կիրակի առաւօտ մը Մօրիս իւր դրանն առջեւ նստած՝ Սէն Վէնսան տը Բօլի կենաց նկարագիրն կը կարդար իւր կնոջ և դստեր, երբ օտարական մը ներկայանալով ըսաւ .

«Բարեկամ, կառքիս զսպանակներէն մին կոտրեցաւ ձեր դիւղը հասած միջոցիս . առաջին դարբինին խանութը մտայ այս դիպուածական վնասին դարման մը գտնելու համար . բայց նա խոստովանեցաւ թէ ինքն այս աշխատութիւնն գլուխ հանելու անբաւական է և թէ դուք միայն կարող էք զայն կատարել : Ըսաւ նաեւ թէ կիրակի օրերն չէք աշխատիր, սակայն իւր որդին զիս ապահովցուց

Թէ դուք յանձն պիտի առնէք դործել երբ խընդիրն որ և իցէ մէկն չփոթէ ազատելու վրայ է : Ուրեմն ճշմարիտ ծառայութիւն մը կու գամ խնդրել 'ի ձէնջ, վասն զի հարկ է որ այս իրիկուընէ առաջ Ռէյլի դտնուիմ ամենակարեւոր դործոյ մը համար :

— Պարոն , այդ երկու անձինքն ալ ճշմարիտ ըսած են , պատասխանեց Մորիս : Երբէք կիրակի օրն չեմ աշխատիր , վասն զի Աստուած այս օրն հանգստեան զոհեց , ուզելով որ մարդ ամբողջ չաբաթն նիւթական դործերով զբաղելէ յետոյ , գոնէ օր մը պարապ ունենայ որպէս զի կարենայ իւր հոգւոյն վրայ ալ մտածել : Բայց այսպիսի պարագայի մը մէջ աշխատելովս չեմ կարծեր որ զԱստուած նախատած ըլլամ : Գլխմանթին , դուստր իմ , ես կրակն վառած ատենս , դու գնա եղբայրըդ գտնել որ ուսուցչին հետ շրջագայութեան գացած է . մինչեւ անոր վերադարձը մայրդ փութով կ'արծարծէ հնոցն :

— Բայց բարեկամ , ինձ դժուար կ'երեւի որ դարբին մը կիրակի օրն խանութը գոցէ :

— Յիրաւի այդպէս է , Պարոն , ասի նախ մեծ դժուարութիւններ հանեց ինձ դէմ , բայց դիտաւորութիւնս չփոխել որոշեցի . նախ թէեւ բաւական դործ կորսնցուցի այս ընթացքովս , բայց ուրախութեամբ կ'ըսեմ թէ վերջապէս իմ շահուցս բնաւ վնաս մը չըրաւ :

— Գործաւոր չունի՞ք :

— Այո՛ , Պարոն . փառք Տեառն , երկու գործաւոր և հատ մ'ալ փոքրիկ տղայ մը կը գործածեմ , առանց հաշուելու Շառլ որդիս որ ամենէն

աւելի լաւ կ'աշխատի : Սակայն կիրակի օրերն ազատ կը թողում զիբենք , որք իբր ճշմարիտ պատուաւոր երիտասարդ , այս օրն անմեղ զբօսանաց զոհելու համար քաղաք գնացած են :

Մորիս գնաց տնէն կրակ բերելու և Ֆրանսուազն ալ կանչեց , որ երբ փութին շրթայն բռնելով փչելու կը պատրաստուէր , օտարականն ըսաւ Մորիսի .

« Զեմ կրնար հանդուրժել որ տիկինն փութը քաշէ . քանի որ ես հոս եմ , այդ պաշտօնն պիտի հատարեմ : »

— Ոչ Պարոն , եթէ կը հաճիք , վասն զի ատի ոչ վայելուչ և ոչ ալ արդարացի է » :

Հայր թուէնն որ Մորիսի հետ խօսիլ կու գար դարբնոցին առջեւ կանդ առնելով գոչեց .

« Ի՞նչ կը տեսնեմ հոս , Մորիս կիրակի օրով կ'աշխատի և իւր կինն կը փչէ , ուրեմն աշխարհ վեր ընդ վայր տապալած է . Ֆրանսուազ , ադկէ ելիր և շուտ աթոռ մը բերել տուր ինձ , դեռ երկար ատեն չէ որ այս փութն կը քաշէի իբրեւ թէ չահելու համար այն հացն զոր ամուսինդ ինձ կու տար . բաղդն ոչ ինչ մուցնել տուաւ ինձ :

— Իմ բարի Հայր թուէնս , բաղդն բնաւ չէ ապականած ձեր սիրտն , ինչպէս յաճախ կը պատահի անոնց , որոց բաղդն կը փպտի :

— Ի՞նչ ունի այս մարդն որ զինքն այնքան երջանիկ կ'ընէ :

— Պարոն , Տէրութեան հին զինուոր մ'է , որ պատերազմի ատեն մեծ վէրք մ'ստացաւ և երեսի վրայ մնաց : Յաճախ երբ իւր վէրքին ցաւն կ'արգիւէր զանի աշխատելու , հաց չէր գտներ . բայց օր

մը իւր վիճակին վրայ տրտունջ չէր յայտնած : Ամենապարզ կերպով իւր չքաւորութիւնն կ'ըսէր և իւրաքանչիւր ոք իւր կարողութեան համեմատ ձեռնառու կ'ըլլար անոր :

— Ճշմարիտ է, ընդմիջեց Հայր Թուէն, բայց ձեզ չըսաւ Պարոնն թէ ձեռնառու ըլլողն յաճախ ինքն էր :

— Իւրաքանչիւր ոք վստահ էր թէ, ըսաւ Մօրիս, երբ նա կարող ըլլար աշխատելու՝ չէր փախչէր աշխատութենէ և մէկուն ալ չէր դիմեր : Վերջապէս պառաւ հորաքոյր մը մօտերս 28,000 ֆրանկի ժառանգութիւն մը թողուց :

— Եւ իմ ուրախութիւնս այնքան ծայրայեղ եղաւ, ըսաւ Հայր Թուէն, որ քունէս անդամ գրկուեցայ 'ի սկզբան : Բայց գիտէք որ ամեն բանէ աւելի հարստութեան վարժուիլն դիւրին է : Ես որ յաճախ ամենէն երախտիք կ'ընդունէի, կրնամ այժմ իմ կարգիս երախտապարտ կացուցանել զմանս :

Պարոն, հաճոյք մ'է այս ուսկից մարդ բնաւ չթուլնար . բայց պէտք չէ կարծել թէ այս բաղդըն իմ սովորութիւններս փոխած է : Իւրաքանչիւր ոք մեր տան մէջ իւր զօրութեան համեմատ աշխատիլն կը շարունակէ, նոյնպէս և ես կը ցած ժամանակներս : Բայց երբ սրունքիս ցաւն ստիպէ զիս տունը մնալ, այն ատեն միայն ցաւն զիս կը նեղէ, որ գրեթէ ոչինչ է բաղդատմամբ այն մեծամեծ վիշտերուն զորս անդադար կը կրէի երբ այս ստիպողական դադարումներն զմեզ թշուառութեան անդնդոց մէջ կը թաղէին :

Շատ, կու գայ իւր հօր օգնելու .

Շառլ այս միջոցին ներս մտաւ քիչ մը բարկացոտ դէմքով, ըսելով թէ զինքը կանչելին մեծ ֆլաս էր իրեն . վասն զի ուսուցիչն իրեն ընտիր յորդորներ և տեղեկութիւններ կու տար :

« Երիտասարդ է ձեր ուսուցիչն, հարցուց օտարականը :

— Ոչ, Պարոն, և ասի մեծ դժբաղդութիւն է մեր երկրին համար . նա ու մեր բարի Ժողովըրդապետն եօթանասուն տարեկան ըլլալու են :

— Բարեկամ, ուրեմն ի՞նչ նիւթի վրայ կը խօսէր ձեզ ձեր ուսուցիչն որ այսքան լաւ կ'օգտէին ձեզ, ըսաւ օտարականն :

— Պարոն, ինձ կը հասկցնէր մարդոց և կենդանեաց մէջ եղած տարբերութիւնն :

— Եւ ի՞նչպէս կ'ըսէր ձեզ զայս :

— Նա ինձ կ'ըսէր թէ ո՛ր և իցէ անդամներէն մէկէն զրկուած կենդանի մը ա՛լ բանի չծառայեր, քանի որ իւր կեանքը պահելու համար հարկ եղածըն չկրնար հայթայթել . բայց այն մարդն, որ բազուկ կամ սրունք մը և նոյն իսկ աչերն կորսնցուցած է, միջոց մը կը գտնէ իրեն և այլոց օգտակար ըլլալու : Ընդհանրապէս ամեն տեսակ տրկարութիւններն գրեթէ իւր իմացականութեան չեն ֆլասեն երբէք, այլ ընդհակառակն կ'ըսեն թէ որքան մարմինն տկարանայ և նուազի այնքան միտքըն կը զօրանայ : Մեր կրած բոլոր նեղութիւններըն չեն արգիլեր մեր մտաց իւր խորհուրդներն յեղեղել և հողին աղատ է միշտ յարձրանալ սրբ-

տեւանդ. և ջերմ աղօթիւք առ դահոյս ամենակա-
լին Աստուծոյ : Վերջապէս նա իմ ուշադրութիւնս
կը հրաւիրէր դիտելու թէ լաւ սնուցեալ և ընտա-
նի կենդանիներն միշտ ուրախ և կայտառ են քան
զայլս, ինչ որ կ'ապացուցանէ թէ ասի բաւական
է զիրենք երջանիկ ընելու . մինչդեռ կան մարդիկ
որ թէեւ առատութեան մէջ կը լողան և իրենց
գործոց տէր են, սակայն դո՛հ չեն դարձեալ, վա-
սըն զի հոգւոյն պէտքն մարմնոյն պէտքէն տար-
բեր է և թէ ճշմարիտ երջանկութիւն չկայ երբ
հոգին նեղութեան մէջ է :

Շառլ հոգւոյն վրայ ունեցած գաղափարն կը բացատրէ.

« Հոգւոյն վրայ կը խօսիք, երիտասարդ, իբ-
րեւ թէ ի՞նչ ըլլալն ըմբռնած ըլլայիք : Միայն,
գիտէ՞ք թէ դուք զայն կառավարելու ազատու-
թիւն ունի՞ք և թէ մեք մեր խորհրդոց տէ՞րն եմք :
— Ո՛հ, այո՛ Պարոն, ուսուցիչն զայս ամենն
լաւ բացատրեց ինձ :

— Տեսնենք ուրեմն թէ ի՞նչպէս հասկցած էք :

— Նախ ինձ դիտել տուաւ թէ միշտ մեր գա-
ղափարաց տէրն չեմք և թէ յաճախ մեր կամաց
հակառակ չար գաղափարներ կը ծնին 'ի մեզ : Ինչ-
պէս, օրինակի համար, տենչանքն, որ այլոց ու-
նեցածին փափաքելու չար խորհուրդն կու տայ
մեզ, թէեւ մեք մեր սրտին խորը քննելով կը տես-
նենք թէ պատուաւոր անձինք ենք : Ուրիշ կող-
մանէ, մեք առանց գիտնալու՝ գէշն լաւ կը համա-

րինք, տգեղն՝ գեղեցիկ, և անիրաւն՝ արդար :
Այս ծանօթութիւններն մեր հոգւոյն մէջն էին,
երբ Աստուած զայն մեզ տուաւ : Մեր խղճմտա-
նաց յօժարութեան համեմատ բարիք գործելու ա-
զատութիւնն տուած է մեզ, ինչպէս նաեւ չարիք
գործելու, առ որ զմեզ կ'առաջնորդէ յաճախ մը-
տացածին հաճոյքն . ուրեմն բացարձակապէս մեր
կամքէն կախեալ է մեր չար միտմանց ուշ չդնելն.
պէտք է միայն հաստատ կամք ունենալ և Աստու-
ծոյ աղօթել մեզ օգնութեան հասնելու համար :
Պ. Ռոմի զոյս աւելի զգալի օրինակաւ մը բացատ-
րեց ինձ, երբ քոյրս զիս կանչել եկաւ և երբ ես
իմ շարժումներովս յայտնի ըրի թէ այս անգամ
հօրս հրամանին իսկոյն հնազանդիլ չէի ուզեր, նա
ըսաւ ինձ . « Աւելի լաւ պիտի համարէիր ինձ հետ
« չըջագայութիւնդ շարունակել և օգտակար նիւ-
« թերու վրայ խօսիլ, քան թէ հօրդ օգնութեան
« երթալ. բայց 'ի ներքուստ ձայն մը կ'ըսէ քեզ
« թէ հարկ է հնազանդիլ հօրդ և զայն չփոթէ ա-
« զատել : Ի զուր ինքնին պատճառաբանութիւններ
« կ'ընես, չես կրնար այս ներքին ազդու ձայնը
« լռեցնել : Այժմ որ քու խղճիդ և քու բաղձա-
« նացդ տուած պատճառաբանութիւններն լսեցիր
« կրնաս ինքնին որոշում տալ : Անտարակոյս բա-
« րին չարէն զատելու այս կամքն է որ քու հոգ-
«ւոյդ անձնիլխանութիւնն կը կազմէ : Աստուած
« զայն ազատ թողած է, որպէս զի դու ընտիր ու-
« թոյմանցդ արժանիքն ունենաս և չարերուն ալ
« կշտամբանքն կրես . ահա՛ այս պատճառաւ չարի
« ընտրութիւն ընողին թողութիւն չկայ, քանի որ
« մարդ կրնայ միշտ լաւն ընտրել : Ուրեմն բարին

« գործելու և չարէն խուսափելու անկարելիութիւն չկայ, մանաւանդ եթէ մարդ կանուխէն իւր կամքն կառավարելու սովորութիւնն ստանայ » :

— Մեզ ըսածներդ լաւ ըմբռնած ես, հարցուց Մօրիս :

— Այո՛, հայր իմ, լաւ ըմբռնած եմ և շատ ալ ճշմարիտ կը գտնեմ: Այսպէս մեր հոգին այն զօրութիւնն է որ կը կառավարէ գմարմինն և զոր չեն կրնար բռնադատել, ըլլալ՝ ինչ որ չկրնար ըլլալ: Կարելի է որ մեր մարմինն բանտարկեն և հաղարաւոր նեղութիւններ կրել տան նմա: Բայց ոչ ինչ ազատ է լուծիւն հրամայելու մեր հոգւոյն մէջ բարձրացած ձայնին: Չարերն եթէ կարող ըլլային, իրենց հոգւոյն ձայնն պիտի խեղդէին, բայց նա անոնց կամաց հակառակ աւելի ազդու կերպով զգալի կ'ըլլայ և միայն մահուան ժամուն յաւիտենականապէս կը լռէ » :

Օտարականն կը յորդորէ զՄօրիս որ իւր որդին աւելի յառաջ մղէ:

« Յիրաւի ձեր որդւոյն խօսքերն զիս սքանչացուցին, ըսաւ օտարականն: Արդարեւ ձեր ուսուցիչն արժանաւոր անձ մ'է. բոլոր լսածներս հաստատապէս որոշել տուին ինձ որ Օսմիթօյի երկիրն գնելով, հոն բնակիմ, վասն զի արդէն այս ստացուածին վերաբերեալ խնդրոյ մը համար Ռէօյլի նօտարին պիտի երթամ այս իրիկուն » :

Նոյն միջոցին Ժողովրդապետն աճապարանօք ներս մտնելով ըսաւ .

— Մօրիս, քու հնոցիդ ծովսէն և մուրճիդ հարուածներուն ձայնն հետաքրքրութեամբ հոս վազեցի: Խորհեցայ թէ անտարակոյս տարօրինակ գործ մը պատահած ըլլալու է որ կիրակի օրով քու կրակդ կը վառի:

— Դատեցէք, Պ. Ժողովրդապետ: Այս Պարոնն կարեւոր գործոյ մը համար այս իրիկուն կ'ըստպատուի 'ի Ռէօյլի, բայց իւր ճամբան պիտի չկըրնայ շարունակել եթէ չնորոգեմ իւր կառքին զրսալանակներէն մին որ մեր գիւղը մտած ատեն խորտակուեր է. արդեօք այսպիսի պարագայի մը մէջ կիրակի օրն աշխատելուս զիս պիտի կըշտամբէ՞ք:

— Ոչ, Մօրիս, մարդն միշտ պարտաւորեալ է իւր ընկերին ամեն առթի մէջ օգնել, մանաւանդ դու ալ գիտես որ Տիրոջ այս օրն 'ի մասնաւորի ընտիր գործոց նուիրեալ է:

— Պարոն Աբբայ, ըսաւ օտարականն, ներեցէք ինձ որ ձեզ խնդակից ըլլամ ձեր թեմին մէջ այսպէս ընտիր անձինք ունենալնուդ, ինչպէս այս մարդն և իւր որդին, որոց հետ կէս ժամէն աւելի է որ կը խօսակցիմ. կամ մանաւանդ խնդակից կ'ըլլամ անոնց որ իրենց առաջնորդ և հովիւ ունին ձեզ նման յարգելի երէց մը: Այս գիւղն հասած ատենս դեռ երկմիտ էի ձեր մօտերն երկիր մը գնելու խնդրոյն վրայ, բայց ձեր թեմին վերաբերելու, ուսուցչին և այս բարի անձանց զրացի ըլլալու վաւիաքն այս անորոշութեան վերջ տուաւ » :

Զապանակն նորոգուելով, օտարականն վեհաճնարար Մօրիսի աշխատութեան վարձքն տը-

ւաւ և յետոյ Հայր Թուէնին ալ ընծայ մը տուաւ ՚ի փոխարէն իւր աշխատութեան :

«Շնորհակալ եմ, Պարոն, ձեր ստակն պահեցէք : Ես Մօրիսի երախտիք մ'ըրի, այն քաջին որ ինձ պէս բանակին մէջ ծառայած է . նա կը ճանչնայ իմ անձնութիւնս և դիտէ թէ մեր մէջ փոխադարձաբար ծառայութիւն մը չվարձատրուիր » :

Օտարականն մեկնելէ առաջ, ըսաւ, Շառլը ցուցնելով .

«Բարեկամ, այս տղան շատ հանճարեղ է և կրթութեան մասին ալ թերութիւն չունի, պէտք է զայն կանոնաւոր պաշտօնի մը դնել :

— Բայց Պարոն, իմ արհեստիս կ'աշխատցունեմ, և ինչպէս որ դուք ալ անձամբ կրցաք տեսնել, իբրեւ դարբին գէշ չաշխատիր :

— Ինչո՞ւ զանի աւելի յառաջ չէք մղեր, եթէ դուք եւս հաւանելիք այս մասին, ես կրնայի զինքը կամրջոց վարչութեան մէջ իբրեւ վարիչ մըտցընել, կարծեմ այսպէս շատ աւելի աղէկ կ'ըլլար :

— Ա՛հ, Պարոն, ամեն վիճակ լաւ է . և Շառլ մեր արհեստն լաւ ուսանելով, իւր իմացականութիւնն աւելի լաւ պիտի դործածէ քան թէ ձեր առաջարկած պաշտօնին մէջ . բայց, Պարոն, որքան որ ձեր առաջարկութիւնն չեմ ընդունիր, ոչ ինչ նուազ շնորհակալ եմ սակայն ձեռնէ, մեզ նկատմամբ ցոյց տուած համակրութենէն » :

Շառլ զինուոր ըլլալ կ'ուզէ .

Տարիներն սահելով կ'անցնէին և Մօրիսի գործոց յաջողակութիւնն հետզհետէ կ'աւելնար, վասն զի իւր բարեկեցութիւնն կը կրկնապատկէր աշխատութեան համար ունեցած սէրն, և կատարելապէս երջանիկ կը համարուէր : Շառլ քսան տարեկան էր և մօտերն ըլլալիք զինուորական վիճակագրութեան վրայ կը խորհէր : Այս տղան շատ շուտ զարգացաւ : Առաջին հայեցումքին թերեւս վախցուէր թէ զինուորական ծառայութեան աշխատանաց դիմադրելու անկարող ըլլայ, բայց նա ընդհակառակն զօրաւոր էր և գեղեցիկ ու հաստատուն կազմ ունէր :

Հայր Թուէն, կիրակի օր մը, երեկոյեան աւղօթքէն յետոյ Մօրիսն գտնել եկաւ, որ ուսուցչին հետ պարտիզին մէջ կը շրջապայէր, փետրուարի այն գեղեցիկ արեգակնային օդով մը, որ յաճախ կը պատահի ձմեռուան ցրտէն յետոյ :

«Մօրիս, ըսաւ անոր, եթէ որդւոյդ վիճակն ապահովցնելու մասին չփութած ես, Հայր Թուէնն իւր քսակին մէջ դեռ քանի մը սկուտ ունի և ինչպէս որ գիտէք, զանոնք ձեր ուզածին պէս դործածելու աղատութիւնն ունիք :

— Շնորհակալ եմ, սիրելի Հայր Թուէնս, պատասխանեց Մօրիս, նորա ձեռքն բարեկամաբար սեղմելով : Եթէ Շառլ գէշ թիւ մ'ունենայ, պիտի մեկնի գիւղէս բանակին մէջ ծառայելու համար . թէեւ ինձ մեծ վնաս պիտի ըլլայ, վասն զի անոր հաւասարող դործաւոր մը չունիմ, բայց ես չեմ

մոռնար երբէք զինուորութեան վիճակիս մէջ ստացած օգուտներս և խիստ գոհ պիտի ըլլամ եթէ որդիս ալ յաջողի այդ շահերէն մաս մը գոնէ առնուլ :

— Հապա Ֆրանսուազը՞, հապա մեծ հայրը՞ :

— Ա՛հ, ստուգիւ, ամենադժուարին կէտն այդ է, բայց թերեւս զիրենք համոզեմ իրաւունքն ՚ի գործ դնելու համար :

— Բայց տեսնենք թէ Շառլն ալ ձեզ համախոհ պիտի գտնուի՞, ըսաւ ուսուցիչն :

— Ինքնին կ'երեւակայեմ, Պարոն, թէ մեկնելուն վրայ պիտի չտրտնջայ, վասն զի նորանոր երկիրներ տեսնելու բաղձանք ունի. եթէ կ'ուզէք զինքը հոս կանչեմ » :

Երբ Շառլ եկաւ, Պ. Ռըմի հարցուց անոր թէ զինուոր ըլլայէ կը վախճնայ :

« Այ, Պարոն, ընդհակառակն բոլորովին : Ինքնին երթալ չեմ ուզեր, վասն զի հօրս օգտակար եմ հոս, բայց եթէ բաղձն այնպէս վճռէ, ամենայն հաճոյքով պիտի մեկնիմ, և աւելի ուշ, պիտի գամ հաստատուիլ այս երկրին մէջ հօրս պէս և կը յուսամ թէ անոր պէս սիրելի և յարգելի ըլլալու պիտի չյապաղիմ » :

Դրացի կիներէն մին այս խօսակցութիւնը լրսելով, իսկոյն գնաց Ֆրանսուազի պատմեց և անոր ցաւակից եղաւ որ Մօրիս քիչ մը ստակով իւր որդւոյն վիճակն չէր ուզեր ապահովցնել :

Ֆրանսուազ զայս լսելով լալ սկսաւ .

« Եթէ քու տեղդ ըլլայի, Ֆրանսուազ, ըսաւ դրացի կինը, այս մասին այնքան կը տրտնջայի ամուսնոյս դէմ, որ վերջապէս կ'ստիպուէր պէտք

եղած միջոցներն ձեռք առնուլ : Միթէ դատապարտելի չէ՞ մարդ մը որ ուզածին չափ ստակ կը չահի, բայց ստիպողական առիթներու մէջ իւր որդւոյն պէս աննման գործաւորէ մը զրկուիլ յանձն կ'առնու, առանց անոր վիճակն ապահովցնել ջանալու :

— Կը խօսիս, առանց ըսածդ գիտնալու, պատասխանեց Մօրիսի կինն. նախ՝ ամուսինս կարծածիդ չափ ստակ չունի, և միայն շահն չէ իւր առաջնորդն : Բայց նա այնպէս տարօրինակ գաղափարներ ունի, որ ուրիշներու չեն նմանիր, և եթէ ինքն ուզէ որ Շառլ մեկնի, իւր խորհուրդէն ետ չկենար բնաւ » :

Ֆրանսուազ կ'երբայ գփողովրդապետն գտնելու.

Ֆրանսուազ արտասուքներն սրբելով, իւր ամուսնոյն քով վազեց որ բարեկամացը հետ կը խօսակցէր :

« Մօրիս, ըսաւ յուզիչ ձայնով, ինձ ըսին թէ կ'ուզես որ մեր տղան զինուորութեան համար մեկնի : Գիտեմ թէ ստակի մասին քիչ մը նեղութիւն ունիս, և այս պատճառաւ թերեւս այդ որոշումն տուած ըլլաս. բայց կը ճանչնամ մէկն որ քեզ 1000 Ֆրանկ պիտի տայ առանց շահու և փոյթ չէ որ չկրնայ զանոնք յետս առնուլ :

— Ո՞վ է այդ, սիրելիդ իմ Ֆրանսուազ :

— Ես, Մօրիս. դու լաւ կը յիշես անշուշտ որ իմ շինած կարագէս և պանրէս ունեցած շահերս չուզեցիր որ հասարակաց քսակին մէջ դնեմ, որ-

Թերու և ամիկներու ինչպէս նաեւ պտղոցս ստակն ինձ թողուցիր, որպէս զի իմ և տղայոցս զգեստներն հոգամ:

— Լաւ ուրեմն, վերջը՝:

— Վերջը կ'ուզե՞ս գիտնալ, լաւ, այնպէս խնայողութեամբ գործածեցի որ տասն և ութ տարուան մէջ մէկ մէկ սուով 1000 Փրանք հաւաքեցի. ես այն ստակն պահեմ էի որ աղջկանս հարսանեկան օժիտներն պատրաստեմ և անոր տնական պէտքերն հոգամ. ա'ռ զանոնք 'ի հարկին գործածելու, սիրելի ամուսինս, և մի' թողուր որ մեր տղան մեկնի:

— Հազա՛ր Փրանք, ըսաւ Պ. Ռըմի, ինչպէս կարող եղեր էք այդպէս խնայողութիւններ ընել, դուք որ միշտ մաքուր հագուած էք ինչպէս նաեւ ձեր տղայք:

— Պարոն, վասն զի իմ ունեցածներս լաւ կը խնամեմ և յետին աստիճան մաքրութեան մէջ կը պահեմ, ասով երկար ատեն գործածելի կ'ըլլան: Միշտ մաքուր և զարդարուած ըլլալու համար մեծ ծախքերու հարկ չկայ, բաւական է որ մարդ իւր բռնելիք ընթացքն գիտնայ:

— Ստակի պակասութիւն ունենալուն համար չէ որ Մօրիս՝ Շառլի մեկնիլն կ'ուզէ, ըսաւ Հայր Թուէն, վասն զի ես ալ եկայ իրեն խմացնելու թէ կրնամ այս առթին մէջ նորէն իրեն ստակ փոխ տալ. այլ նա ուրիշ գաղափար մ'ունի իւր մտաց մէջ:

— Սիրելիդ իմ Ֆրանսուազ, ստակդ պահէ՛, միտքդ դրածիդ պէս գործածելու համար երբ աղջիկդ ամուսնացնես. թերեւս Շառլ բարեյաջող բաղդ մ'ունենայ:

Ֆրանսուազ տառապեալ այլ ոչ յուսաբեկ՝ գնաց Պ. Ժողովրդապետն գտնելու և աղաչեց նմա իննօրեայ պաշտամունք մ'ընել, որպէս զի իւր որդին վիճակահանութեան մէջ լաւ թիւ մ'ունենայ:

«Ֆրանսուազ, ըսաւ բարի Հովիւն, ինձմէ խնդրածնուդ վրայ լաւ խորհած էք: Դուք գիտէք որ զինուորական ծառայութեան համար սահմանեալ մարդոց թիւն ամեն տարի նոյնն է: Կը հասկնա՞ք ուրեմն որ եթէ աղաչեմ Աստուծոյ որ Շառլն ազատէ, բացարձակապէս սա ըսել է թէ ես իրեն կ'աղօթեմ որ ուրիշ ընտանեաց մէջ ձուգէ այն վիշտն, զոր ես ձեր ընտանիքէն վերցնել կ'ուզեմ: Արդարացի կը գտնէ՞ք զայս, ոչ, այնպէս չէ՞: Աստուած, որ ամենուս հայրն է, այդպիսի աղօթից ուշադիր չըլլար. իւր որդւոյն բաժանման գաղափարին վրայ լացող մայր միայն դուք չէք, և վայելուչ կը գտնէ՞ք որ ձեր վիշտն ուրիշ սրտի մը վրայ իյնայ ձերը մխիթարելու համար: Ֆրանսուազ, ինձմէ խնդրած իննօրեայ պաշտամունքն պիտի չընեմ, վասն զի անհնար է աղօթել Աստուծոյ որ անիրաւութիւն մ'ընէ»:

Մօրիս խաբէութիւնն կ'արհամարհէ.

Մինչդեռ Ֆրանսուազ դեռ Ժողովրդապետին քովն էր, Գոռտիէ եկաւ գտնել զՄօրիս, իւր մտերիմ բարեկամն:

«Ձեռք գիտեր, Մօրիս, ինչ որ լսեցի երէկ 'ի Սըռմէլ, ուր օրականով կ'աշխատէի: Անցեալ տարի, զինուորական վիճակահանութեան գէշ թի-

ւին մէկը Պ. Սուբիուռնի որդւոյն ինկեր է . գիտե՞ս թէ ինչ գեղեցիկ և վայելչահասակ տղայ մ'է . է՛հ լաւ ուրեմն , սիրելի բարեկամս , զայն ազատելու համար խիստ լաւ կերպով երեւակայեալ խորամանկութիւն մը գործածեր են , այնպէս որ զայն զինուորական ծառայութեան յարմար չեն դատեր . կ'ուզե՞ս դու ալ այս կերպն գործածել :

— Աստուած մի՛ արասցէ . նոյն իսկ չեմ ուզեր որ գործածած կերպերնին ինձ ըսես , վասն զի խաբէութիւն մ'է այդ , զոր ես բնաւ չեմ ուզեր 'ի գործ դնել , եթէ նոյն իսկ անոր մէջ իմ օգուտս ըլլալը գիտնամ : Եթէ Շառլ , որ զինուոր ըլլալու յարմար է , խորամանկութեամբ ազատի , հարկ է որ բաղդին յաջողութեամբ լաւ թիւ քաշողներուն գլխաւորն անոր տեղ մեկնի : Զեմ ուզեր բնաւ որ ես ու տղաս մեր խղճերուն վրայ ամբողջ ընտանեաց մը արտասուքն կրենք , որոյ տղան թերեւս Շառլէն աւելի կարեւոր է իւր ծնողաց : Ասի անարդարութիւն մը կ'ըլլայ և Աստուած յինէն կը պահանջէ անոր հաշիւն ինչպէս նաեւ եթէ ստակ վճարելով զայն ազատեմ :

— Յիրաւի , շատ խղճամիտ ես , Մօրիս , և չեմ գիտեր թէ ես ալ քու տեղդ այդքան պիտի ըլլայի՞ :

— Այո՛ , Գոռտիէ , դու ալ ինձ չափ խղճամիտ պիտի ըլլայիր , վասն զի դու ալ պատիւդ ճանչցող անձ մ'ես : Ուշադիր եղիր , ենթադրենք թէ դու տղայ մ'ունիս , որոյ թիւն արդարութեամբ զայն ազատ կ'ընէ :

— Լաւ , յետոյ :

— Դու կ'ուրախանաս , կ'ուզես զայն ամուս-

նացնել , և ինքզինքդ կատարեալ երջանիկ կը համարիս , այնպէս չէ՞ :

— Այո՛ :

— Բայց ահա այն ցնծալից ժամուն , որոյ դու անձկաւ կ'սպասես , քենէ կը յափշտակեն զայն , վասն զի ես իմ տղաս ազատելու համար նենգաւորութիւն մ'ըրի , ապա թէ ոչ ստիպեալ էր նա անսպասձառ մեկնիլ : Ի՞նչ պիտի ըսէիր այն ատեն :

— Կը խոստովանիմ թէ մեծ միշտ պիտի ունենայի :

— Կը տեսնե՞ս այժմ , բարեկամ , երբ մարդ այնպիսի գործ մը կը գործէ , որ մեզ պայծառ չերեւար , բայց որու մէջ պատասխանատուութիւն կայ , պէտք է միայն մտածել թէ այս դաւն ուրիշէ մը կազմուած է և նոյն իսկ մեզ դէմ , ասով չուտ կը հասկցուի որ լա՛ւ է թէ ոչ : Արդէն Շառլ մեկնիլ կ'ուզէ : Դու գիտես որ որոշուած է թէ Սէն—Ժօրժի Միշօ մօրեղբորորդիս իւր աղջիկն կնութեան պիտի տայ նմա , և որովհետեւ աղջիկն դեռ տասն և հինգ տարեկան չկայ , Շառլ յարմար ատենին պիտի վերադառնայ ամուսնանալու համար :

Շառլ արդարեւ անյաջող բաղդ մ'ունեցաւ վիճակահանութեան մէջ և մօրը վտաց հակառակ որոշուեցաւ որ պաշտօնապէս կանչուելէ առաջ մեկնի , որպէս զի ընտիր գնդի մը մէջ հաստատուի :

«Տղաս , ըսաւ Մօրիս , գնդաձիգ բանակի մը մը մէջ իբրեւ դարբին մտնել ջանա՛ : Շաթօ—Ռու գտնուող նոր զօրածոյովի հազարապետին ծառա-

յած եմ ատենօք, երբ նա դեռ տեղակալ էր. նա ինձ մեծ մարդասիրութիւն ցուցուց. ուստի քեզ նամակ մը կու տամ անոր յանձնելու համար, զստահ եմ թէ քու գործդ լաւ պիտի կարգադրէ ։

Յիրաւի, այդ զօրապետն երկրորդ գնդաձիգ բանակին մէջ դրաւ զՇառլ : Այս բանակն Պզանսօնի մէջ պահպանութիւն կ'ընէր :

Շառլ՝ իւր ընտանեաց հրաժեշտ տալէ յետոյ, Պզանսօն գնաց. հոն հասած ատեն, անոր փոքր քննութիւն մ'ընելով զայն կարող գտան և զինուորական դպրոցին մէջ զայն ուսուցիչ աշակերտ կարգեցին : Կարդալ, գրել և հաշուել ուսած ատեն, նաեւ երկրաշախիական գծագրութեան և մաթէմատիկական գիտութեանց վրայ ալ քիչ շատ ծանօթութիւն կ'ստանար : Իւր հեղահամբոյր բնութեամբ և հանճարեղութեամբ իւր գլխաւորաց ուշն շուտով գրաւեց և անոնց վստահութեան արժանացաւ :

Շառլ սամմանաց վրայ կը հսկէ.

Հապիւ մէկ երկու ամիս անցեր էր Շառլի բանակն մտնելուն վրայ, երբ հրաման եղաւ իրենց՝ սահմանակից քաղաք մը երթալ, արգիլելու համար մաքսանենգութիւնն, որ ազատ կերպով հոն կը կատարուէր : Շառլ իւր ընկերներէն միոյն հետ ազգատ կնոջ մը տունը դրուեցաւ, որ հինգ զաւակ ունէր, ամենքն ալ աղտոտ և պատառատուն զղեստներով, որոց ամենէն կրտսերն դեռ ոտքի

չէր ելած : Անկողին մը միայն կար հոն և տղայք տենեկին մէկ անկիւնը դիպուած յարդերուն վրայ կ'անցընէին գիշերն :

Երկու գնդաձիգներն այս խեղճ կնոջ տունն իրենց օրական մսի բաժինն, որոյ վրայ Շառլ քիչ մ'ալ ստակ աւելցուց պատուիրելով որ տան մէջ եղողներուն ամենուն համար ալ թան պատրաստէ. յետոյ ընթերեաց ատեն երկուքն ալ մէկ մէկ շիշ գինի բերին :

Երբ սեղան նստան, Շառլ գթաց տեսնելով որ խեղճ տղայք պնակներուն վրայ հակած՝ թանն ու միսը կը հոտոտէին, և մեծ տպաւորութիւն մ'ըրին անոր վրայ տղոց անյազաբար բոլոր կերակուրն լափելը :

«Ուրեմն այրի էք դուք, տիկին, ըսաւ, վասըն զի հոս մարդ չեմ տեսներ :

— Ոչ, ըսաւ պզտի տղայ մը, հայրս պահուեցաւ, իմանալով որ քաղաքին մէջ զինուորներ եկեր են :

— Կը լուե՞ս, թշուառական տղայ, ըսաւ մայրըն սարսափահար, կ'ուզե՞ս ուրեմն մեր ամենուն կորստեան պատճառ ըլլալ :

Շառլ չլսել ձեւացուց : Իւր աչերն անդադար տղոց վրայ դարձուցած էր, որք ուրախութեան ցոյցերով իրենց տրուած գինին կը խմէին : Մայրն դիտելով որ Շառլ իւր տղոց կը նայի, տըխուր ժպիտով մ'ըսաւ .

«Յաճախ չխմելունն այսպէս ձեւեր կ'ընեն » :

Հետեւալ օրն Շառլ քաղաքին մէջ չըջագայելով, ամեն տեղ մի և նոյն ծայրայեղ աղտեղութիւնըն և թշուառութիւնն գտաւ, որ իրեն մեծ ազ-

դեցութիւն ըրած էր իւր բնական տան մէջ : Այս աւերեալ քաղաքին դիմացն , ուրիշ սիրուն քաղաք մը կար , որ այս կողմինէն միայն գետով մը բաժնուած էր , հոն մեծ գործունէութիւն մը կը տիրէր : Բնակիչներն , զորս հեռուէն հրապարակին վրայ տեսնելն դիւրին էր , մաքուր և լաւ հագուած էին : Շառլ կէս օրուան ճաշի ատեն տուն մտած ատեն , զինքը ընդունող կնոջն ըսաւ .

«Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ այս քաղաքին գետին անդիլի կողմի մասն հարուստ և մաքուր է , մինչդեռ ընդհակառակն այս կողմն աւեր և թշուառութիւն կը տիրէ :

— Ա՛հ , վասն զի Զուիցերիոյ այն քաղաքին մարդիկն ամենքն ալ կ'աշխատին և ասով հարուստ կ'ըլլան :

— Գաղղիական քաղաքին մէջ ի՞նչու չեն աշխատիր :

— Վասն զի սովորութիւն չկայ . գետին անդիլի կողմը գտնուողներն ժամացոյցներ կը շինեն , զորս մեր քաղաքի մարդիկ մաքսանենդութեամբ կը փախցնեն :

— Բայց զիտէք թէ ձեր երկրին մարդոց արհեստն գէշ և ստորին է . մուտքին հարկն արդիւնը՝ աճութիւնը կողոպտելն կամ մասնաւոր անձ մը կողոպտելն բոլորովին նոյն բանն է : Եւ կ'երեւայ թէ այս արհեստով մարդ չյաջողիր երբէք հարստանալ , ըսաւ Շառլ , աւերեալ սենեկին վրայ հայեցուածք մը ձգելով :

— Ա՛հ , Աստուած իմ . ոչ , այս արհեստով ալ բաւական ստակ կը չահին , բայց ամեն եղանակի մէջ դիչերներն հսկելու և ասղիա անդին վազելու

համար , պէտք է քիչ մը սրբենալ : Մաքսաւորներն ալ այնպէս լաւ պահպանութիւն կ'ընեն որ յաճախ մեր մարդիկ տուն չեն կրնար դառնալ . վերջապէս այս արհեստն ունեցողը միշտ ինքզինքը պահելու է , շարունակ երկիւղի մէջ ըլլալով . ասի թշուառ և տխուր կեանք մ'է :

— Ինչո՞ւ ուրեմն դուք ալ ժամացոյց չէք շիներ , զոր Գաղղիոյ մէջ վաճառելն խիստ դիւրին է , փոխանակ ձեր դրացի Զուիցերացուց շինածներն նենդութեամբ փախցնելու : Այն ատեն բոլոր չահը ձեզ կ'ըլլայ : Ասի ձեր վարած թշուառ և վրտանգալից կեանքէն հարկւր անգամ աւելի լաւ չէ՞ : Մարդ երբ աշխատի , մեծ գոհունակութիւն կ'ըզգայ իւր սրտին մէջ :

— Երբեմն իմ ամուսինս ալ այդպէս կարծիքներ կը յայտնէ . բայց ո՞ւր և ի՞նչպէս կարելի է աշխատել ուսանիլ երբ կանոնաւոր հագուստ մը գնելու հարկ եղած գումարն կը պակսի , վասն զի հարկ է որ ուսանողն իւր վարպետին վարձք տայ :

Երբէք Շառլ աշխատութեան մեծ առաւելութիւններէն այնպէս զգալի կերպով յախտակուած չէր , ինչպէս տեսնելով այս երկու քաղաքաց հակապատկերն , որք նոյն անունը կը կրէին , դէմ առ դէմ շինուած և երկուքն ալ միեւնոյն գետին վրայ , որ զիրենք կը բաժնէր : Մէկ կողմն թշուառութիւն , տղիտութիւն և մոլութիւն . միւս կողմն բարեկեցութիւն և բարոյականութիւն : Բոլոր տեսածներուն վրայ վշտացեալ մեկնեցաւ Շառլ շաբաթ մը մնալէ յետոյ այն քաղաքին մէջ , որ ատեն ինքն իւր ստակով սնոյց խեղճ կնոջ ընտանիքն :

Շառլ Ալֆրի կ'երթայ.

Շառլ քիչ ատենէն ռազմապետ անուանուեցաւ : Երկու տարի Պալանտոն մնալով , իրաւունք ունէր վեցամսեայ արձակուրդ մ'ստանալ , երբ իւր բանակն Ալֆրի ղրկուեցաւ : Գաղղիան թողած ատեն , խեղճ տղուն սիրտն փղձկեցաւ , վասն զի կ'զգար թէ ալ իւր ընտանիքն քիչ ատենէն չէր կրնար տեսնել երբ այնքան հեռի կը գտնուի :

Շալօնէն բանակն նաւ նստաւ , որ Սաօնէն մինչեւ Լիօն և Ռօմէն մինչեւ Ավինեօն իջաւ և այս քաղաքէն Մարսիլեա անցաւ ցամաքային ճանապարհորդութեամբ , որ քանի մը օր հանգչելէ յետոյ , գնդաձիգներն նաւ նստան Ալֆրի երթալու համար : Շառլ ծովը տեսնելով մեծ զարմանք զգաց : Ափրիկէ հասնելէն անմիջապէս վերջը իւր հօր նամակ մը դրեց զայն հանդարտեցնելու և իւր յաջողակ ճամբորդութեան վրայ լուր տալու համար :

«Բարի հայրս , կը գրէր նա , ահա այժմ ձենէ խիստ հեռի եմ և թերեւս երկար ատեն այդպէս պիտի ըլլայ : Չեմ կրնար և մանաւանդ չեմ ուզեր ձեզ ըսել Գաղղիան թողած ատեն զգացած վիշտս , մանաւանդ որ վերջին անգամ զձեզ չէի համբուրած : Բարի մայրս և սիրելի մեծ հայրս շատ պիտի վշտանան այս բանիս վրայ : Եթէ ձենէ հեռի գլուխուերուս ցաւն չունենայի , կարի գոհ և ուրախ պիտի ըլլայի այս գեղեցիկ երկրիս մէջ գտնուելուս որ մերինէն շատ տարբեր է :

«Ճամբուն վրայ , Լիօն գեղեցիկ քաղաքին մէջ իջեւանեցանք , որոյ վրայ յաճախ ինձ խօսած էք

և ես հոն ամեն քայլիս զարմանքէ զարմանք կը գլորէի : Հոն տեսածներուս ամենէն աւելի ուշադրութիւնս գրաւողն այն բաղդատութիւնն է զոր կրցայ ընել բոմբիւղոսէ մետաքս ծախուած խանութներուն և ամբողջ հիւսեալ և ձեւաւորեալ ծախուած խանութներուն մէջ և վերջապէս այն գեղեցիկ մթերանոցներն , ուր գետեղեալ են այն չքեղ կերպաններն զորս Եկեղեցւոյ իբր զարդ կը գործածեն : Ես ինքնին ըսի թէ շատ ժամանակի և աշխատութեան կարօտ է , որ այն պղտիկ շերամներն կերպարանափոխուին այն փայլուն մետաքսեղինաց , որոց համար կ'ըսուի թէ աշխարհիս մէջ իրենց նմանը չունին :

«Սիրելի հայր , ես յաճախ կը ջանայի ինքնիրենս ծովի գաղափար մ'ունենալ մեր փոքրիկ լճակներն տեսնելով , բայց երբէք այսպէս սքանչելատեսիլ և հոյակապ տեսարան մը երեւակայել կարող չէի եղած , երբ բոլորովին ծովուն ընդարձակութեան մէջ էինք և միայն երկինք և ջուր տեսնել կարելի էր . իմ յիշողութեանս մէջ եկան զիգուեցան Պ. Ժողովրդապետին՝ Սատուծոյ զօրութեան վրայ ինձ խօսածներն և այն ատեն միայն եւս առաւել ըմբռնեցի :

«Մնայք բարեաւ , սիրելի հայր և բարի մայրիկս . իմ յարգանաց ողջոյններս կը մատուցանեմ սիրելի մեծ հօրս . իմ սիրասուն Գլխմանթինս կը համբուրեմ : Եթէ Միշօ մօրեղբօրորդին տեսնելու առիթ ունենաք , իմ յարգանքներս իրեն մատուցանելիդ կը խնդրեմ և մանաւանդ իւր աղջկան , առ որ կ'աղաչեմ զիս բնաւ չմոռնալ :

«Իմ մեծարանքս կը մատուցանեմ Պ. Ժողով

վրդապետին և Պ. Ռըմիի, որոց ընտիր խրատներն ինչպէս նաեւ ձերիններն երբէք յիշողութենէս չեն վրիպած և միշտ ինձ լաւ ընթացք մ'ունենալու բարի առաջնորդներ են և պիտի ըլլան» :

Ձեր հնազանդ և ակնածող որդին,

ՇԱՌԼ ՖԵՌԱԿԻԻ

Մօրիս կ'այցելէ Միշօ մօրեղբօրորդոյն .

Մօրիս այս նամակն հասած ատեն բացակայ էր, իւր մօրեղբօրորդին Միշօն տեսնել գացած էր, որ Սէն — Ժորժի մէջ կտաւագործ էր, և որ հացկերոյթ մ'ըրաւ դարբնին . վասն զի Միշօ իւր հօրաքեռորդւոյն Մօրիսի վրայ հպարտ էր և իւր բարեկամներն հրաւիրած էր միատեղ ընթերցու, զայն աւելի պատուելու դիտաւորութեամբ :

Հետեւեալ օրն, որ կիրակի էր. Միշօ ցուցուց Մօրիսի՝ նորա կնոջ Ֆրանսուազի կտաւն որ դեռ դործիքին վրայ լարուած էր . Մօրիս զայն լաւ գործուած և թելերն միացած գտած ըլլալուն զոհ եղաւ : Յետոյ եկեղեցին գացին պատարագ լսելու համար : Երբ դուրս կ'ելլէին անկէջ, ձկնորսութիւնն վարձողին հանդիպեցան, որ Միշօյի բարեկամներէն մին էր : Այս մարդն առաջարկեց անոնց որ հետեւեալ օրն, կէս օրէն յետոյ երթան ձրգուած ուռկանն քաշելու . նոքա ալ սիրով ընդունեցան :

Յետոյ Միշօ՝ զիւղին շրջականներն պտըտցուց զՄօրիս :

«Ձեր բնակութեան տեղւոյն դիրքն աւելի սի-

րուն է քան թէ մերը, ըսաւ Մօրիս . խիստ երջանիկ պիտի ըլլայի, եթէ քեզ պէս ամեն ատեն աչացս առջեւ ունենայի այսքան գեղեցիկ գետ մը իւր կղզեակներով և անտառախիտ ավերով :

— Մօրիս, յիրաւի գետն գեղեցիկ է, բայց իւր մօտն գտնուողներուն ամեն ատեն հաճոյալից չէ : Երբ ջրոց աճումներն զօրաւոր են, գետն կու գայ մինչեւ մեր տունը կը հասնի, ինչ որ ամեն բանէ աւելի առողջութեան հակառակ է » :

Հետեւեալ օրն, ձկնորսը կոչեց երկու ազգահաններն և ձկնորսութիւնն սկսաւ :

«Գետին ջրերը շատ բարձրացած են, ըսաւ նաւաւարն, հաւանական է որ մեզ գէշ խաղ մը խաղան : Միշօ, քու տանդ քով կաղնիի տախտակներու դէզեր ունիս, որք առանց հրամանիդ ծովուն մէջ յառաջանալով կրնան միայնակ մինչեւ Նանթ հասնիլ :

— Ինչպէս որ գիտէք, անոնք իմա չեն . ես միայն վարձքով զանոնք պահող եմ և դաշնաց պայմաններուն համեմատ, ես ջրոց աճումէն յառաջ եկած զեղծմանց պատասխանատու չեմ : Նաեւ այս ալ կայ որ Շէն գետն երբէք բարձրացած չէ մինչեւ փայտանոցն որ իմ տունէս աւելի գետէն հեռի կը գտնուի :

— Գետն շատ փրփրալից է և վախճամ թէ այս գիշեր հանդիստ քուն պիտի չկրնանք ունենալ :

Մօրիս և Միշօ տուն մտնելով, ճարձատիւն բոցերով կրակարանի մ'առջեւ նստան, վասն զի գետին խոնաւութիւնն անոնց մարմնոյն թափանցած էր, և յետոյ զուարթութեամբ ընթերցին իրենց բերած ձկով :

«Բայց ո՞ւր է անդրանիկդ, հարցուց Մօրիս :

— Տէօլս գացած է, կնոջս ազգականներէ մի-
ոյն քով, որ կտաւ հիւսելու նոր գործիք մը հնա-
րելու վրայ է : Բայց երբ գործն յաջողի, տղաս
նորէն հոս պիտի դառնայ, վասն զի երկուքս հա-
զիւ կրնանք մեզ յանձնուած գործոց հասնիլ » :

Յորդումն ջուրց .

Հետեւեալ առաւօտուն, հազիւ արեգակն ծա-
գած էր, երբ Մօնիս ընդոստ արթնցաւ խուլ մուրն-
չիւնէ մը զոր նախ կայծակի ձայն կարծեց, բայց
այն ատեն փոթորկայոյդ եղանակին մէջ չէին : Իս-
կոյն ջրոց զեղման աղմուկն ըլլալը հասկցաւ դար-
բինն, վասն զի առաջին անգամը չէր որ կը լսէր,
ուստի դուրս ելլելով ուղղակի Միշոյի սենեակը վա-
ղեց, որ արդէն ելած էր, ինչպէս նաեւ իւր կինն
որ կը փութար տղայքն հագուեցնելու :

«Օ՛հ, խեղճ Մօրիս, ըսաւ կինն, եթէ մեզ
օգնութեան եկող չըլլայ, ամենքս ալ կորսուած
ենք : Շէն գետն արդէն մեր դուռը հասած է և
այլ եւս պիտի չկրնանք դուրս ելլել :

Երկու փոքր տղայք իրենց մօր այս խօսքերն
լսելով, աղաղակել սկսան :

Մօրիս բաց գտնուած պատուհանէն նայելով
տեսաւ արդարեւ որ գետն իւր կատաղի ալիքներն
տան որմերուն կը բաղխէր :

«Պէտք չէ ողբով ժամանակ անցընել, պատաս-
խանեց, քանանք աղատել ինչ որ կարելի է : Միշօ,
ո՞ւր են քու թղթերդ և ստակներդ, զանոնք

կնոջդ տուր, որ տղոց հետ վերնայարկն պիտի ելլէ,
վասն զի արդէն հոս հինգ հարիւրորդամէթր ջուր
կայ և յորդումն հետզհետէ կ'աւելնայ : Ձեր ձեր-
մակեղէններն ու հագուստներն պիտի ծրարենք .
անհնար է որ ձեզ օգնութեան հասնող մը չըլլայ .
չուտ աշխատինք առանց ատեն կորսնցնելու :

— Ձեզ պիտի օգնեմ, ըսաւ Սիւզան որ ար-
դէն տասեւեօթ տարեկան էր, գիտեմ թէ մայրս
թանկագին բաներն ուր կը դնէ, և հարկ է որ
նախ զանոնք առնենք » :

Մօրիս այս մատաղ աղջկան հանձարեղութեան
և պաղարիւնութեան վրայ կը զարմանար, որ եր-
բէք խելքն չէր կորսնցնէր՝ հետզհետէ անող վտան-
գի մ'առջեւ :

Անդադար ջուրը կը բարձրանար, և արդէն
մինչեւ ծնկերնին ջրոյ մէջ էին երբ յետին ծրարն
պատրաստեցին : Միշոյի կինն սարսափէն կէս մե-
ռեալ դարձած էր, իւր դրկաց մէջ ջղաճգական
կերպով իւր ամենէն փոքր տղան սեղմած, որ հա-
զիւ չորս տարեկան էր և որ աւելի զարմացեալ
քան թէ սարսափահար կը թուէր :

Միշօ և Մօրիս անշարժ կեցած՝ խօսելու չէին
համարձակիր :

«Պէ՛տք էր որ զքեզ ալ այս վտանգին մասնա-
կից ընէի, ըսաւ վերջապէս Միշօ . իմ դժբաղդու-
թիւնս ինձ բաւական չէ, նոյն իսկ քուկինիդ ալ
պատճառ եղած պիտի ըլլամ :

— Իմա փոյթ չէ, ըսաւ Մօրիս, նախ պէտք է
այս տղայքն և իրենց մայրն աղատել . լողալով ալ
կրնանք բաւական գործ տեսնել : Ահա՛ վարն եր-
կու մեծ փայտեայ լաստեր կը նշմարեմ, որք իրա-

րու շատ մօտ են և կարծես հոսանքն մեր կողմը կը բերէ զանոնք . եթէ գան և տան զարնուին , բաղկունս սոսկալի պիտի ըլլայ . օ՛ն , բոլոր զօրութեամբ օգնութիւն կանչենք » :

Ամենքն 'ի միասին դէպ 'ի լուսանցոյցքն վաղեցին օգնութիւն կանչելու համար , քանզի այն կողմն միայն գիւղին վրայ կը նայէր , երբ տեսան որ ձեռնորսաց գլխաւորն իրենց տան կողմն կու գար . իւր նաւակն յառաջ մղելու մեծ դժուարութիւն կը կրէր , թէեւ երկրորդ անձ մը իրեն կ'օգնէր :

« Սիրտ առէք , տիկին , ըսաւ Մօրիս խեղճ կնոջ դառնալով , շնորհակալ եղիք Աստուծոյ որ յարմար ժամանակին ձեզ օգնութիւն կը զրկէ » :

Միշօ եւ իւր քնտանիքն վտանգէն կ'ազատին .

Վերջապէս նաւն յաջողեցաւ մօտենալ , և ձկնորսն աղաղակեց որ իրեն պարան մը նետեն , որոյ մէկ ծայրն առաջուրնէ տան ատաղձին հաստատապէս կապեն : Յետոյ Մօրիս նաւակին մէջ իջնելով՝ ըսաւ Միշօյի .

« Նախ կինդ իջեցուր , կ'օգնեմ քեզ » :

— Ոչ բնաւ , ըսաւ խեղճ կինը , մինչեւ որ բոլոր զաւակունքս վտանգէ չազատին , տունը պիտի չթողում , նոյն իսկ եթէ մեռնիլ հարկ ըլլայ յանձն պիտի առնեմ :

— Տիկին , եթէ այդպէս ժամանակ կորսնցնել տաք մեզ , կարելի է որ ամենքս ալ կորնչինք , վասն զի ջրոյն հոսանքը միշտ կը մօտենայ : Օ՛ն ուրեմն , Միշօ , տուր ինձ պզտիկ տղադ . լաւ , հիմա

միւսը՝ ահա՛ անոնք ապահովութեան մէջ են . աղջիկդ այժմ » :

Մօրիս՝ Սիւզանը բռնելու վրայ էր երբ ավիւր զաւրով նաւակն տնէն քիչ մը հեռացուց . մայրն սոսկալի աղաղակ մը հանեց . բարեբաղդաբար Միշօ դեռ աղջիկն բռնած էր , որ , առանց այս զգուշութեան՝ ջրոյն մէջ պիտի խորասուզէր . վերջապէս երկար նեղութիւններէ յետոյ , վասն զի ա՛լ նաւն հանդարտ չէր մնար , մայրն ալ իւր որդւոց քով զետեղուեցաւ :

« Այժմ՝ ծրարներն տուր , ըսաւ Մօրիս , դեռ ժամանակ ունինք թէեւ , բայց պէտք չէ դանդաղիլ » :

Ծրարներն ալ նաւուն մէջ դրուեցան :

« Եւ իմ մանածս , ըսաւ Միշօ , հարկ է զայն աղատել , վասն զի խմ չէ » :

— Ա՛լ ժամանակ չկայ , ահա՛ երկու լաստերն կը մօտենան և տանդ վրայ պիտի գան ջախջախուին : Եթէ քու և մեր կենաց ազատին կ'ուզես , շուտ ըրէ , շուտ նաւուն մէջ իջիր » :

Միշօ պարանին վրայէն սահելով նաւուն մէջ իջաւ , զոր ձկնորսն գիւղին կողմն ուղղելու փութաց , որ յորդեալ տեղէն բաւական հեռի բարձր գիւղքով վայր մ'էր :

Երբ նաւէն դուրս ելան , ամենքն ալ ներքին բնազդումէ մղեալ՝ Եկեղեցւոյն ճամբան բռնեցին Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալու համար . հոն գտան Ժողովրդապետն և Ժողովրդեան բարի մասն որք վտանգի մէջ եղողներուն համար աղօթել եկած էին :

Անկից ելլելով , տեսան որ փայտեայ լաստերն

Միջոյի տան անդադար կը բաղխէին : Խեղճ մարդն չկրցաւ աչքերն այն տեղէն վերցնել և մեծ ցաւօք իւր տան կործանելն և իւր կարասիքն ու տանիքը ջրոց մէջ անյայտ ըլլալն տեսաւ :

« Ի՞նչ պիտի ընեմ այժմ, Աստուած իմ, գոչեց :

— Մօրեղբորդիդ իմ, ըսաւ Մօրիս, կը մոռնաս թէ քառորդ մ' առաջ դեռ այդ տան մէջ էինք և կրնար պատահիլ որ անոր հետ անդնդոց մէջ խորասուզէինք: Տունդ ասպակովութեան դրած չե՞ս :

— Այո՛, բարեբաղդարար, բայց առ այժմ՝ ո՞ւր պիտի բնակիմ ընտանեօք :

— Մեր տունը, սիրելիդ իմ Միջօ, մեր տունը: Ֆրանսուզ զձեզ ամենքդ ալ ընդունելուն շատ գոհ պիտի ըլլայ: Անյապաղ կ'երթամ կառք մը վարձելու, դու քու բոլոր ունեցածդ ասպակով տեղ մը դիւր և կիկեղ ձեզ անհրաժեշտ կարեւոր եղածներն առնելով մասնաւոր ծրար մը թո՛ղ պատրաստէ » :

Ժամ մը վերջը Միջօյի ընտանիքն Մօրիսի բնակած գիւղին ճամբուն վրայ էին :

Մօրիս կը քաջալերէ գՄիջօ .

« Ահա՛, սիրելի Ֆրանսուզ, ըսաւ Մօրիս, կառքէն վար իջնելով, քեզ ընկերներ կը բերեմ » :

Երբ ամենքն ալ սենեկին մէջ ժողուեցան, Մօրիս պատմեց մի առ մի՝ Միջօյի պատահած դժբաղդութիւնն և իրենց վտանգներն : Ֆրանսուզ դողդողուն իւր ամուսնոյն վիզը նետուեցաւ :

« Հանգարտէ, բարի կինս, ահա՛ ամենքս ալ ողջ առողջ ենք. ուստի ալ այս մասին վրայ չխօսինք : Լաւ թան մը պատրաստէ մեզ և ես ամեն բան կարգի պիտի դնեմ, որպէս զի մօրեղբորդուդ ընտանիքն, անհանգիստ չըլլայ հոս : Երկու փոքրիկ գործաւորներն յարդի շտեմարանին մէջ պիտի պառկին կամ գիւղին մէջ, եթէ բնակելու յարմար տեղ մը գտնեն, միւսն ալ ներքին խուցը թո՛ղ առնէ, այս կերպով երկու անկողիններն ինչպէս նաեւ սենեակն ազատ կ'ըլլան Միջօյի և իւր ընտանեաց համար :

— Հապա իմ կտա՛ւս, ըսաւ Ֆրանսուզ :

— Տիկին, պատասխանեց Միջօ տխուր կերպարանքով, Աստուած միայն գիտէ թէ ո՞ւր է հիմա ձեր կտաւն, ինչպէս նաեւ ուրիշ մէկ քանի լմնցած կտաւներ, զորս դեռ տեղը չէի յանձնած, յետոյ մանածն, կանեփն, հիւսելու գործիքն, վերջապէս ամեն ինչ :

— Ի՞նչ բանի վրայ կը խորհիս, Ֆրանսուզ. անոնց բոլոր ըրած կորստեան քով քու կտաւդ ի՞նչ է :

— Բայց ես անկից տասն երկու շապիկ պիտի չինէի քեզ, վեց Շառլի և վեց ալ ինձ համար : Երեք տարիէ՛ ի վեր գիւղին ամենէն ճարտար կիներն զայն ինձ կը մանէին :

— Մինչեւ որ ուրիշ կանեփով նորէն մանել տաս, հիններն նորոգէ, ահա՛ դիւրին միջոց մը : Մարդ իւր կենաց մէջ ամեն փորձանք կը կրէ, Ֆրանսուզ, և պէտք է օրհնել զԱստուած, եթէ վտանգներն ասկէ աւելի զօրաւոր չըլլան » :

Բոլոր դրացիներն եկան զՄիջօն տեսնելու, և

Ժողովրդապետն իմանալով թէ իւր մխիթարութեանց կարօտ եղող անձինք կան, չյապաղեցաւ ինքն ալ դարբնոյն տունը մտնելու :

Այս մեծ աղէտքին պատմութիւնը լսելէ յետոյ, Պ. Ժողովրդապետն ըսաւ Միշոյի թէ փոխանակ վճատելու, պէտք է, ընդհակառակն՝ որ իւր վստահութիւնն Աստուծոյ վրայ դնէ և մտածէ որ այս աշխարհիս մէջ դեռ ո՛րքան աւելի մեծ փորձանքներու պատահողներ կան :

Յիշաւի, ըսաւ Մօրիս, մինչեւ ցայժմ միայն երջանկութիւն ունեցար. քու ծնողքդ քեզ պղտիկ ժառանգութիւն մը թողուցին և զքեզ չարութեան երկիւղին և Աստուծոյ սիրոյն մէջ մեծցուցին : Բարի և վեհանձն կին մ'ընտրեցիր քեզ կենակից, որ քեզ չափ գործունեայ է և որ տուաւ քեզ զեղեցիկ զաւակունք, իւրաքանչիւր կը մեծցնես : Դժբաղդութիւնն մինչեւ ցարդ քեզ խնայած էր, դեռ ի՞նչ կուզես, իւրաքանչիւր ոք ստիպեալ է իւր հարկն նմա վճարել : Արդ փոխանակ տրտնջալով մնացած զօրութիւնդ ալ ցրուելու, նորէն սկսէ աշխատիլ՝ համարելով թէ դեռ նոր ձեռք կը զարնես գործի, և երբէք յետոյ նայելով անցեալն մի՛ յիշեր. ինձ պէս ըրէ, երբ կորուստ մ'ընեմ, ինչ որ հազուադիւտ չէ իմ վիճակիս համար, ա'լ կորստեան վրայ չեմ խորհիր և աւելի քաջութեամբ աշխատելով կը մխիթարուիմ :

— Ի զուր կ'ըսես, Մօրիս, երբ կը խորհիմ թէ այնքան երկար առեւնէ՛ի վեր տուած բոլոր աշխատութիւնս մէկ աւուր մէջ կը կորնչի, ուրիշ բանի մտածել չեմ ուզեր ալ :

— Միթէ դու աւելի նուա՞ղ յարատեւ աշխա-

տող պիտի ըլլաս քան զայն փոքրիկ սարդն, որոյ գործած ոստայնն ամեն օր տան տիկիներն կ'աւրեն և որ ամեն օր առանց խոնջման նորէն կ'սկսի զայն շինել :

— Ո՞վ տեսած չէ մըջիւնն, ըսաւ անդիէն բարի Ժողովրդապետն, որ քսան անգամ նորէն կ'սկսի տանիլ յարդի մը շիւղ կամ ճանձի մը թեւ իւր մըջիւնոցին մէջ, առանց երբէք խորչելու իրեն դէմ ելած հազարաւոր արգելքներէն : Եթէ ուշի ուշով մեր բոլորտիքն նայէինք, մեզ չընկալատող փոքր կենդանիներէն շատ նորանոր դասեր պիտի ուսանէինք և մեզ այսքան թերութիւններ գործել տուող հպարտութիւնն պիտի թողէինք տակաւ առ տակաւ :

— Բայց Պ. Ժողովրդապետ, ըսաւ Միշօ, այս դժբաղդութիւնն բոլոր նպատակներս կը ջնջէ. ես կ'ուզէի Սիւզանս Շառլի հետ ամուսնացնել, և ասի մեծ գոհութիւն կը պատճառէր ինձ, բայց այժմ այդ կէտին վրայ ընաւ խորհիլ պէտք չէ, ա'լ ամեն ինչ ջնջուեցաւ :

— Ի՞նչու համար այդպէս, միթէ աղջկանդ արժէքն երէկուրնէ աւելի նուազցած է, միշտ մի եւ նոյն Սիւզանը չէ՞ որ կը սիրէ զԱստուած և զիւր ծնողքն, ու միշտ բարի, հլու, աշխատասէր և կանոնապահ եղած է. պատուաւոր անձի մը երջանկութեան համար ասկէց աւելի ի՞նչ պէտք է, կը հարցնեմ քեզ :

— Խնդիրն այդ չէ Մօրիս, 5000 ֆրանք մէկ կողմ դրած էի աղջկանս օժտին համար, բայց այլ եւս այդ գումարն պիտի չկրնամ տալ, քանի որ զրեթէ բոլորովին կործանած եմ :

— Լաւ, աւելի ընտիր. իմ փոքրիկ Սիւզանս

պիտի հասկնայ թէ մեք զինքն իւր արժանեաց համար կ'առնենք և ոչ իւր ստակին համար, ըսաւ Գրանսուազ, համբուրելով մատաղ աղջիկն որ լռիկ կուլար:

— Բայց տեսնենք Շառլ ի՞նչ պիտի ըսէ, հարցուց Միշօ:

— Այդ մասին անհոգ եղիր, Միշօ, ըսաւ Մօրիս. ես իմ տղաս կը ճանչնամ իւր բոլոր յատկութիւններովն, ուստի ես անոր պատասխանատուութիւնն յանձն կ'առնում:

— Ես միտքս դրած էի փոքրիկ տուն մը գնել քանի մը դաշտերով մէկտեղ, շարունակեց Միշօ անդադար ողբալով, և ասկից աւելի ի՞նչ երջանկութիւն կ'ըլլար ինձ:

Ժողովրդապետն կը խրախուսէ զՄիշօ.

«Այ տեսնէք, բարեկամ, ըսաւ Հովիւը, թէ պէտք է որ մարդ բոլոր իւր երջանկութիւնն այս աշխարհիս վրայ դնէ. այդ երջանկութիւնն ա՛յլ ուրեք է և անդ մեզնէ պիտի չհեռանայ, եթէ մեր բարի ընթացքով անոր արժանանալու բաղձն ունենանք: Մեք եկած ենք երկրի վրայ անդադար դժբաղդութեանց դէմ կռուելու: Այս յաւիտենական պատերազմն է որ մեր հոգւոյն զօրութիւններն հաստատ կը պահէ և զանոնք եւս առաւել կը կրկնապատկէ արժանի ընելով նորէն առ իւրեանց Արարիչն վերադառնալ: Աստուածային կամաց հնազանդ եղիք, վասն զի նա կ'ուզէ որ ընկճեալն՝ վերստին զօրանայ:

— Յիրաւի ես ալ ընկճեալ եմ, Պ. Ժողովրդապետ, խորհեցէք թէ տանս ապահովութեան համար տրուած ստակովն նորէն ուրիշ մը պիտի չկըրնամ չինել նախկինին նման: Յետոյ իմ կարասիքս ալ կորսուած են ինչպէս նաև տարեկան ցորեանս, և որ աւելի դժնդակ է, 800 Փրանքէն աւելի կորուսի մանածին համար, որ իմն չէ, առանց հաշուելու ինձ յանձնուած չորս կտոր կտաւն: Եթէ այս վնասներն վճարելու համար ինձ ժամանակ չը թողուն, բոլորովին կորսուած եմ, ալ զօրանալու հնարն չկայ:

— Բայց, ըսաւ սայլադործն որ ներկայ էր, կարծեմ թէ օրէնքն կը ներէ չվճարել, Աստուծոյ կողմանէ զրկուած պատահարի մը մէջ կորուսուածին գինն:

— Ձեմ գիտեր թէ օրէնքն ինձ կը ներէ չվճարել մանածն և կտաւն, զոր ջուրն տան մէջ մնացածներուն հետ քարչեց տարաւ, բայց սա գիտեմ որ խիղճս զիս կ'ստիպէ վճարել եթէ միջոց գտնեմ. չեմ ուզեր որ իմ վրաս վստահութիւն ունեցող անձինք իմ դժբաղդութեամբս նեղուին:

— Ձեր խօսքերն արդար մարդ երու խօսքերն են, Միշօ, ըսաւ Ժողովրդապետն, և չեմ տարակուսիր որ ամենքն ալ ձեր ուղղամտութիւնն ճանչնալով, ձեզ պէտք եղած ժամանակն պիտի թողուն պարտքերնիդ վճարելու համար առանց դուք ձեզն նեղուելու:

— Գալով ինձ, մինչեւ որ գործոցդ մէջ լաւ կերպով չհաստատուիս, կտաւն չեմ պահանջեր ի՞նչէն:

— Մօրիս, եթէ այդ պէս է, դեռ չատ պիտի

սպասեա : Հաշուելով թի իմ նոր տունս , անոր կարասիքն , յետոյ հիւսելու գործիքներն շատ սուղ պիտի նստին ինձ , կը տեսնեմ որ կտաւն և մասնաձեւ վճարելու համար բաւական ստակ պիտի չը մնայ ինձ :

— Հոս թողլով կինդ , Սիւզանն և պղտիկներն , դու Սէն—Ժորժ պիտի երթաս քու երկիրներուդ մէջ ուրիշ տեղ մը որոշելու տանդ կառուցման համար : Բայց զգուշացիր Շէռ գետոյն մօտ տեղ որոշելէ , վասն զի այդ գետն իւր մօտն գտնուողներն հանգիստ չթողուր : Քու արուեստանոցիդ վրայ շինէ , զոր մէկ մէթրի չափ հողոյն մէջ պիտի իջեցընես . այսչափն բաւական է : Նախկին տունդ գետնին հետ հաւասար էր և ես լաւ դիտեցի որ քու կինդ , հակառակ իւր խնամոց չէր կրնար խոնաւութենէն յառաջ եկած աղտեղութեան դէմ դնել : Այժմու տունդ բլուրին բարձրը չինէ , երեսը հարաւակողմն դարձուցած : Արեգակն առողջարար է և պիտի գուարթացնէ զքեզ երբ մառանին մէջ կ'աշխատիս : Աւ Շէռ գետն տեսնելդ փոյթ չես ընէր , բայց հիւսիսային կողմն պատուհան մը բանալն անհրաժեշտ է որպէս զի օդն նորոգուի :

— Հանգիստ եղիր , Մօրիս , քու կարծեացդ պիտի հետեւիմ ։

Միշտ իւր տունն դարձաւ և Մօրիս իւր որդւոյն նամակ մը գրեց , մօրեղբորորդւոյն պատահած զրգարազդութիւնն յայտնելու համար :

Պ. Պետրիօ՝ Մօրիսի յաճախորդ կը լինի .

Պ. Պէռթէօ , որ դղեկին ագարակն բռնած էր , իւր գործոց Պէռթրանը կ'աշխատցնէր տասն տարիէ 'ի վեր որ երկրին մէջ կը գտնուէր : Յաճախ կը յարդիմանէր զնա իւր անմտադրութեան և անհոգութեան համար զորս հետզհետէ կ'աւելցնէր : Վերջապէս համբերութիւնն հատնելով , Պ. Պէռթէօ եկաւ Մօրիսն գտնելու և հարցուց նմա թէ կ'ուզէ՞ իրեն գործոց աշխատելու համար պայմաններ հաստատել :

« Պարոն , ձեզ համար աշխատելուս շատ դժար պիտի ըլլամ , բայց խեղճ Պէռթրանն ալ չահելու պէտք ունի և ես չեմ ուզեր անոր յաճախորդներն ինձ դարձնել :

— Քսան անգամէն աւելի խնացուցի իրեն թէ զինքը պիտի թողում . այս իրիկուն այնքան դժգոհ էի իրմէ որ ալ բացարձակապէս ըսի թէ ասկից վերջն ինձ համար պիտի չաշխատի : Եթէ խղճի տագնապով չէք ուզեր անոր տեղ ինձ աշխատիլ , կրասէյ պիտի երթամ որ արդէն շատ դարբիններ կան պատրաստ իմ գործոցս աշխատելու . վասն զի ինչպէս ամեն վիճակի նոյնպէս և ձերինին մէջ ալ մեծ մրցում մը կայ և իւրաքանչիւր ոք կը ջանայ իւր դրացւոյն յաճախորդն պակսեցնել :

— Ի՞նչ կ'ուզէք , Պարոն , պէտք է որ ամեն մարդ հաց ճարէ : Ինձ դաւով , տրտնջալու առիթ մը չեմ ունեցած բնաւ , վասն զի մինչեւ ցայժմ յաճախորդներէս և ոչ մին զիս թողած է : Եթէ մարդ պատշաճ գնով լաւ վաճառք տայ , մրցումէն

նուազ կը նեղուի . նաեւ սա ալ կայ որ , ես իսկ ուրիշներուն հետ կը մրցիմ : Ուրեմն , Պարոն , ըսէք ինձ ձեր պայմաններն , և ես ձեր առ իս ցուցուցած նախամեծարութեան համար շնորհակալ եմ ձեզ :

Պ. Պէռթհօ իւր պայմաններն Մօրիսի հետ հաստատելէ յետոյ ըսաւ .

« Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ դուք քաղաքը չէք հաստատուիր , ինձ կը թուի թէ դուք այս աւանին մէջ կը ձանձրանաք :

— Ի՞նչու համար , Պարոն :

— Վասն զի դուք աւելի գիտուն և աւելի հանճարեղ էք այն անձերէն որոց մէջ կ'ապրիք :

— Պ. Պէռթհօ , դրացիներէս ամենէն պարզն անգամ այնպէս բաներ գիտէ զորս ես կ'անդիտանամ . և ես մէկուն հետ երբէք երկար առեն չեմ խօսած , նոյն իսկ այն կանանց հետ , որք դիշերային աշխատութեան համար մեր տունը կը հաւաքուին , հետեւաբար և ոչ ինչ ուսած եմ :

— Այդ խիստ կարելի է , բայց ձեզ տրուածէն հարիւր անգամ աւելի կը հատուցանէք :

— Այդպէս է , Պարոն : Երբ Պ. Ժողովրդապետն , մեր ուսուցիչն և դուք ամենքդ , պարոնայք , ինձ հետ խօսիլ գաք , դուք ինձ նորանոր գաղափարներ կու տաք , զորս ես կ'ընդունիմ . հետեւաբար վայելուչ չէ՞ որ ձեր ինձ տուածն ես ալ վեհանձնաբար իմ դրացիներու տամ : Եթէ նոքա վարձարան երթալու բարեբաղդութիւնն ունենային , եթէ ինձ պէս բանակի մէջ ծառայած ըլլային , և եթէ Պ. Ժողովրդապետին ու Պ. Ռեմիի մտերմութեան մէջ ապրէին , թերեւս քան զիս աւելի արժէք կ'ունենային :

Պ. Պէռթհօ կը զարմանայ , ծնողաց՝ իւրեանց զաւակունքն վարժարան չորկելուն .

« Այդ մասին կը տարակուսիմ , Մօրիս , ըսաւ Պ. Պէռթհօ . բայց ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ գիւղին տըղայոց գոնէ կէսը վարժարան չեն յաճախեր , որպէս պատշաճ է : Եթէ այս երկրին իգական սեռն հոն դացած ըլլար , իւրաքանչիւր ոք մայր եղած առեն իւր զաւակունքն աւելի ընտիր դաստիարակութեամբ պիտի կրթէր , աւելի հանճարեղ կերպով զանոնք պիտի խնամէր , աւելի լաւ և աւելի շատ պիտի աշխատէր , տուներն առաւել առողջարար պիտի ըլլային . վերջապէս տասն տարիէն ա՛լ ձեր գիւղը պիտի չճանչնային , այնքան մեծ փոփոխութիւն կրած պիտի ըլլար :

— Ա՛հ , դուք ալ ինձ պէս կը խորհիք , Պ. Պէռթհօ , բայց եթէ այդպէս խօսիմ գիւղին կանանց , նոքա կ'ըսեն թէ , երբ իրենք այնքան ընտանեկան մտածմունքներն ունին , ուրիշ բանի չեն յարմարիր ընաւ :

— Ի՞նչ անմիտ գաղափար . ճիշտ ձեր երկրին մարդիկն ալ այդպէս են , որ և իցէ գնով երկիր մը գնելու համար մեծ պարտքերու տակ կը մնան . կը հարցնեմ ձեզ թէ աւելի լաւ և խելացի չէ՞ր ըլլար եթէ քիչ մը ստակ պահէին իրենց հողերն բանեցնելու համար , փոխանակ նեղութեան մէջ ապրելու , որ թշուառութեան կարի նմանութիւն ունի : Այս փոքր զգուշութեան մէջ իրարու օգնելով՝ չեն ստիպուիր իրենց ցորեանն ծախել ստորին գնով , այլ կը պահեն աւելի բարձր արժէք ունեցած

ատեն ծախելու համար : Այս կերպով իրենց փոքրիկ ստացուածքն կ'աւելցնեն : Բայց մարդիկն ալ իրենց կանանց պէս յամառ են և այսպէս շատ տաւրիներ պիտի դան անցնին առանց քաղաքակրթութիւնն այս երկրին մէջ մուտ գտնելու , ինչպէս որ մտած է գաղղիոյ ուրիշ քանի մը մասերուն մէջ : Ես այս կէտին վրայ խօսելէ ձանձրացած եմ :

— Ինչո՞ւ համար , անդադար խօսեցէք , Պարոն , առանց ձանձրանալու : Ընտիր խորհուրդներն յաճախ կրկնելէ աւելի լաւ է , որ անոնց դործնական օրինակն դուք անձամբ տաք . մեր բարի Ժողովրդավետին պէս ըրէք , որ հազար խօսք կամ խրատ կը թողու որ հովը տանի , որպէս զի գոնէ մին հնձուելով պտղաբերի : Այս սուրբ մարդն լաւ գիտէ թէ ընտիր կարծիքներն պէտք է ըսել և կրկնել անդադար , այս կարծի և իրենց տգիտութեան հակառակ հպարտութեամբ լի գլուխներուն մէջ բողբոջելէ յառաջ : Նոքա չեն կարող հասկնալ թէ ժամանակներն ո՞րքան փոխուած են և թէ նա որ երբեմն իւր գործերն կրնար կատարել առանց կարգալ և գրել գիտնալու , այսօր առանց այդ առաջնորդին չկրնար ընել » :

Ժամանակի յարգն .

Սոյն միջոցիս մարդ մը որ երկու ձիերու սրարչաւ ընթացքով սայլ մը կը վարէր , Մօրիսի դաւիթն մտաւ :

« Այս կենդանեաց համար պատրաստ պայտեր ունի՞ք , ըսաւ անոր . քաղաք կ'երթամ և հարկ է

որ երեք ժամէն դառնամ . օ՛հ , երկար ատեն սպասել չեմ ուզեր :

— Այո՛ , Պ . Ռօպէն , ձեզ պէտք եղածն ունիմ և շուտ գործի պիտի սկսիմ : Բայց դուք շատ արագ կը վարէք ձեր ձիերն , եթէ չեմ սխալիր տասը տարի կայ որ այս ընթացքով երթալնիդ չեմ տեսած :

— Ա՛հ , բարեկամ , պէտք է ժամանակին հետ ընթանալ . հանգուցեալ հայրս արօրին յատկացեալ ձին չէր վազցներ , նոյն իսկ եթէ իւր կեանքն անտի կախեալ ըլլար , կարծէր թէ այս արագ ընթացքով ձին պիտի ձեռքէ ելլէր : Շիտակն ես ալ նախ անոր պէս կը խորհէի , բայց վերջապէս հասկցայ որ եթէ ամեն տեղ հետիոտն քալել շարունակեմ , միշտ ամենէն ետ մնալով , իմ գործերս 'ի գլուխ պիտի չկրնամ հանել . այսպէս ըլլալուն կատարեալապէս համոզուած եմ :

— Կը հաւատամ ձեզ , վասն զի վերջապէս , աշխատութիւնն հարստութեան գլխաւոր աղբիւրն ըլլալով , որքան որ մարդ աշխատի այնքան ընչաւէտ կ'ըլլայ :

— Եւ որովհետեւ աշխատութեան ամենէն մեծ գործիքն ժամանակն է , յաւելցուց Պ . Պէռլիօ , ո՛վ որ բնաւ վայրկեան մը չկորսնցնելու շտի իւր գործերն լաւ կը կարգադրէ , միշտ այլոց վրայ առաւելութիւն մ'ունի :

— Զմարիտ է ըսածնիդ , Պարոն , և մարդիկ այդ մասին վրայ բաւական չեն մտածեր . կը ճանչնամ շատ անձինք , որք աշխատելու փափաք ունին թէեւ , բայց ասոր հակառակ՝ բարեկեցութիւն չունին , վասն զի ժամանակն պատշաճ կերպով գոր-

ծածեւ չեն գիտեր . ասով մեծ գրկումներ կրելու կ'ստիպուին, մինչդեռ աւելի կանոնաւոր աշխատութիւն մը կը ներքէ իրենց քիչ մը խնայողութիւն ընել, լաւ ալ կեանք անցընելով :

— Մօրիս, պէտք է ցաւիլ անոնց վրայ որք մէկ ժամուան յառաջ բերած արդիւնքն չեն գիտեր, քանի որ իրենք և իրենց ընտանիքն նեղութեան մէջ են : Որքան որ կ'արհամարհեմ այն դործաւորն որ աղահուսթեամբ պէտք եղածէն կը զըրկուի, զոր կրնար գիւրին կերպով ընել, այնքան աւելի կը ցաւիմ այն դործաւորին դժբաղդութեան վրայ, որ յարատեւ և հանճարեղ աշխատութեամբ գոնէ չկրնար իւր ընտանեաց պէտքն մատակարարել :

— Որո՞ւ կ'ըսէք զայդ, Պ. Պէթէօ, այնպիսի դժուարին ժամանակներէ անցած եմ ուր ոչ ոք տան մէջ ուտելու բան կը գտնէր երբ անօթութիւնն զինքը կը տանջէր, և մուրճն իմ բազկացոյ չատ ծանր էր երբ ստամոքսն գոհացած չէր և թէ փոքր տըղայք առաւօտուն իրենց թանն չէին ունենար :

— Ուրեմն այդպիսի աղէտից մէջ ալ գտնուած ես, Մօրիս :

— Ասիկա ճշգրտիւ աղէտ մը չէր, բայց ես աներս թողուցի առանց անոր տնէն բան մը բերելու, և թէեւ չատ դործ յանձնուեցաւ ինձ, յաճախորդներնէն ստակ չէի կրնար ուզել սակայն, վասն զի այս ընթացքս զանոնք քովէս հեռացնելու միջոց մ'էր : Հպարտութիւնս ինձ արգիլեց աներոջս դիմելու և չուզելով իսկ պարտատէր մնալ, հարկ եղաւ քիչ մ'ատեն նեղուիլ :

Շառլ Գաղղիա կը մտնէ եւ Պզանսօն կը դառնայ .

Մօրիս կանոնաւորապէս իւր որդւոյն վրայ տեղեկութիւն կ'ստանար : Օր մը, Ալէքսիէն նամակ մ' առաւ որով Շառլ կ'խնայէր հօրը իրեն Գաղղիա ընելիք վերադարձն և արքունական գլխաւոր օթեւանապետի աստիճանին բարձրանալն : Այս լուրըն բոլոր ընտանեաց մեծ ուրախութիւն սպտնառեց : Պրանսուալ և իւր հայրն, երբէք հանգիստ չէին մոռնելով թէ Շառլ պատերազմական անյաջող բազդի ենթարկուած է, այնպիսի կլիմայի մը մէջ, որ խիստ տարբեր է Պէթիէն, ուստի և նորա Գաղղիա դառնալու լուրէն հրապուրուեցան :

Շառլի մարտկոցն, երբք տարի Ափրիկէ մնալէ յետոյ, գլխաւոր բանակին միացաւ, որ չուտով Պզանսօնը թողլու վրայ էր : Երկտասարդն բարեկամական սերտ կապերով միացած էր ուրիշ երկրորդական պաշտօնակալի մը հետ որ իւր ընտանիքն տեսնել սիրտի երթար : Այս նոր բարեկամն առաջարկեց Շառլի իրեն ընկերանալ իւր ընտանեաց քով երթալու համար, ուստի և քանի մ' օրուան թոյլտուութիւն առնելուն յետոյ մեկնեցան լեռնային ճամբայ մը բռնելով :

Երկու զօրականներն գիշերն հասան և այնպէս լաւ ընդունելութիւն գտան որ Շառլ կարծեց թէ իւր ընտանեաց մէջ է :

Հետեւեալ առաւօտուն, Շառլ լսեց բիրտ և միանգամայն սուր ձայնի մը քանի մը անգամ կըրկնուիլն . իսկոյն դուրս ելաւ այս ձայնին ինչ ըլլալը

գիտնալու համար և կարի զարմացու երբ տեսաւ որ ամեն մարդ իւր տան աստուծոյ կը բանայ և կենդանիներն ինքնին կու գան միայնակ այն հրապարակն ուսկից ձայնն եկած էր :

Շատի ընկերն՝ նորա զարմացումն տեսնելով ըսաւ .

« Լիովարածն իւր եղջիւրին մէջ կը փչէ՝ կենդանիներն կանչելու համար զորս արօտավայր կը տանի :

— Ի՞նչ կ'ըսէք , այս մարդն ամենուն կովարածն է :

— Այո՛ , հասարակութիւնն անոր վարձքը կը վճարէ : Իւրաքանչիւր ոք հոս ժամանակին յարգը բաւական կը ճանչնայ , ուստի մէկ երկու կով արածելու համար ժամավաճառ չըլլար :

— Յիրաւի , կը զարմանամ ձեր ըսածին : Մեր երկրին մէջ եռեսուն կով արածելու համար առնուազն քսան հովիւ պէտք է , որք , առհասարակ մանր տղայք են :

— Մանր տղայք , ուրեմն դպրոց չե՞ն երթար :

— Դժբաղդաբար ոչ այնչափ , որչափ պատշաճ է :

— Հոս մատաղ աղջկունք և տղայք ամենքն ալ վարժարան կ'երթան և երբ իրենց կարեւոր եղածն գիտեն , ա՛լ անկէց վերջը իրենց ժամանակը օգտակար կերպով դորժածելու մասին չեն տարակուսիր :

— Բայց ո՞ւր կ'երթան այս կանայք իրենց կաթնալից անօթներով :

— Պանիրի դորժատունն կ'երթան :

— Ի՞նչ տեսակ տեղ է այդ :

— Ասի առհասարակ պանիր շինելու յատկա-

ցեալ՝ տեղ մ'է , և գիտցէք որ իբրեւ հելուետիական պանիր ծախուածներուն գոնէ 3/4ը մեր գիւղերէն կ'ելլէ . հետեւաբար դու ըսաւ կրնաս ըմբռնել որ մէկ գոմի մէջ գտնուած կովերուն մէկ երկու օրուան կաթն բաւական չէ այս ահագին պանիրներէն մին շինելու :

— Շատ հետաքրքիր եմ , բարեկամ , այդ պանիրի գործարանն այցելել , եթէ կարելի է :

— Խիստ դիւրին է . իմ քեռքս կը հետեւինք որք իրենց կաթն կը տանին հոն և երէկուանին սերն կ'առնեն երեսէն » :

Երկու բարեկամք ներս մտան և տեսան պանրագործն , որոյ ստակն դարձեալ հասարակութիւնն կու տար , որ իրեն բերուած կաթն կը չափէր և իւրաքանչիւր կնոջ համար փայտի կտորի մը վրայ այնքան նիշ կ'ընէր որքան լիտր կը պարունակէր կաթն , ինչպէս հացագործներն սովորութիւն ունին ընելու մատակարարած հացերնուն համար : Նոյն օրուան կաթն զատ մէկ կողմ դրուած էր , որպէս զի իւրաքանչիւր կին հետեւեալ օրն իւր բաժնին վրայէն սերն առնելով կրակին վրայ դրուած մեծ կաթսային մէջ լեցնէ :

« Բայց , ըսաւ Շառլ պանրագործին , ի՞նչ կերպով կանանց ստակն կը վճարէք :

— Երբ վաճառականներն գան պանիրներն գնելու , ստակն առժամայն կը վճարեն , զոր կը բաշխուի կանանց մէջ իւրաքանչիւրին բերած կաթին համեմատ : Հոս ամենքն գիտեն թէ մէկ լիտր կաթն պանրի փոխուելով ի՞նչ արժէք ունի , ուստի և այս հաշիւներն դիւրին կ'ըլլան :

— Երբէք այս մասին վէճ չըլլար :

— Ոչ, վասն զի ամեն ինչ արդարութեամբ կը գործադրուի :

— Եւ ասի մեծ շահ յառաջ կը բերէ՞ :

— Ըսածէս կրնաք դատել: Մեր երկիրն՝ այսօր ինքն Տուսսի մէկ նահանգն, ամեն տարի երկու միլիոնէն աւելի արժող պանիր կը հայթայթէ վաճառականութեան :

— Երկու միլիոն, Աստուած իմ, միթէ կարելի՞ է: Ըսել է որ բոլոր այդ ստակն գիւղին կանանց մէջ կը բաժնուի :

— Ամենքն ալ. գրեթէ շատ քիչ բան մէկ կողմ կը դրուի » :

Շառլ ընկերոջ հետ տուն դարձաւ բոլորովին զարմացած այս տեսակ մը եղբայրսիրութենէն, որ երկրին բոլոր բնակիչներն միեւնոյն շահու մէջ կը հաւաքէր, և հառաչեց ի խորոց սրտի մտածելով որ իւր խեղճ Պէռթին իրստ հեռի էր այս տեսակ ընտիր քաղաքակրթութեան աստիճանին հասնելու :

Շառլ ժամացոյց մը գնել կ'ուզէ .

Շառլ ըսաւ օր մը իւր ընկերոջ որ զինքը իւր տուն տարած և ընտանեաց ներկայացուցած էր .

« Յորմէհետէ բանակին մէջն եմ, խնայողութեամբ քիչ մը ստակ հաւաքեցի ոսկեայ ժամացոյց մը գնելու համար . թերեւս յիմարութիւն մ'է, բայց եթէ ստակս սրճարան երթալով վատնէի, ինձ բան մը պիտի չմնար և ես աւելի լաւ համարեցի պահել զայն այս մտացածին հաճոյքս գոհացնելու

համար, որոյ հակառակ չեմ ՚ի ներքուստ . և քանի որ այնպիսի երկրի մը մէջ կը գտնուիմ, ուր ժամացոյց կը շինեն, կ'ուզեմ այս պէտքս լեցնել :

— Լաւ, ես ալ ժամացոյց մը պիտի գնեմ . պառաւ կնքամայրս հարիւր Փրանք տուաւ ինձ, որով կրնամ հատ մը գնել: Պէտք է որ ասկից քանի մը մղոն հեռի եղած փոքրիկ քաղաքն երթանք, ուր պիտի կարենանք բուն տեղէն առնուլ ասի ճամբայ ընելու ներդրութիւնն կ'արժէ » :

Երկու օրուան թոյլտուութիւն խնդրելէ յետոյ, կիրակի առաւօտ մը ճամբայ ելան, արեգական ծագումէն առաջ: Հազիւ իրենց ճամբորդութեան նպատակին հասնելու վրայ էին երբ Շառլ ըսաւ .

« Զարմանալի՛ բան, ինձ կը թուի թէ առաջին անգամն չէ որ այս երկիրն կը տեսնեմ » :

Երբ քաղաքին մօտեցան, Շառլ կրկին գոչեց . « Բայց ես կը ճանչնամ այս գետն, արդէն Զուիցերիոյ այս քաղաքն տեսած եմ որ մեր դիմացն է, այլ երբէք հոս եկած ըլլալ չեմ յիշեր » :

Երկու զինուորականք վերջապէս մտան Գաղղիական երկրին մէջ, որոյ մաքուր և ուղիղ երեք կամ չորս յարկերէ բաղկացեալ տուներով եզերեալ փողոցներուն մէջ ժողովուրդն խռնեալ Եկեղեցի կ'երթար պատարագ տեսնելու համար: Մեր երկու բարեկամներն ալ այն բազմութեան հետեւեցան և ժողովրդեան լաւ դիրքէն դո՛հ եղան:

Պատարագէն յետոյ, Եկեղեցիէն ելած ատենն ինչ, լաւ հադուած կին մը Շառլի մօտեցաւ և զնա իւր ընկերով հրաւիրեց մտնել համեստ երեւոյթ ունեցող պանդոկի մը մէջ:

Երիտասարդ անձ մը ընդունելութիւն ըրաւ

այս երկու զինուորաց, սենեկին մէջ կային նաեւ չորս տղայք տարբեր հասակաւ և փոքրիկ աղջիկ մը հազիւ վեց տարեկան ամենքն ալ մաքուր և գեղեցիկ հագուած :

Որովհետեւ Շառլ իրեն եղած տարօրինակ ընդունելութենէն կարի վարմացեալ կ'երեւէր, զիրենք հրաւիրող կիներն ըսաւ . «Ուրեմն զիս չճանչցաք :

— Շխտակն խօսելով, Տիկին, զձեզ երբէք տեսած ըլլալս չեմ յիշեր, վասն զի այս երկիրն իսկ եկած չեմ :

— Ուրեմն մոռցե՞ր էք որ հինգ տարի առաջ ձեր մէկ ուրիշ ընկերով հետ իմ տունս բնակեցաք :

— Ի՞նչ կ'ըսէք, Տիկին, այս այն աւերեալ քաղաքն է ուրեմն և սոքա ալ . . . » :

Եւ լուեց մի առ մի տղայքն դիտելով :

Այո՛, ասոնք այն թշուառ և ցնցոտիներով ծածկուած տղայքն են և այս ալ այն նախկին աղտոտ տունն է, այսպէ՞ս ըսել կ'ուզէք :

— Այո՛, այդպէս, բայց ամեն ինչ մեծ փոփոխութեան ենթարկուած է :

— Լաւ, Պարոն զօրական, դուք այս փոփոխութեան մէջ մաս մ'ունիք : Ամուսինս, որ մեր անկողնոյն ձեռունին վրայ պահուած ձեր ըսածներն կը լսէր, ձեր մեկնելէն անմիջապէս ետքը վար իջաւ . ձեր խօսքերն այնքան լաւ և ճշմարիտ գտաւ որ երբ մեր քաղաքին վերակացուն քիչ մ'ատեն յետոյ հոս եկաւ խնդրելու այնպիսի մարդիկ որք իրենց յօժար կամօք ուզէին ժամադրութեան արուեստի աշակերտութեան մտնել . ամուսինս իւր երկու մեծ տղաքներով առաջին անգամ ներկայացողն ե-

ղաւ, և արուեստէն այնքան գոհ եղաւ և արտոժեցաւ որ այժմ երկրին մէջ ժամացոյցի ճախարակ չինողներուն ամենէն ընտիրներէն մին է : Եւ ալ փոքրիկ պանդուկ մը կը բանեցնեմ, և ահա՛ կը տեսնէք թէ այսօր ի՞նչ վիճակի մէջ ենք :

— Սիրելի Տիկին, շատ երջանիկ եմ, հաւատացէք, զձեզ այսպէս յաջողակութեան մէջ տեսնելով, վասն զի ձեր մեծ թշուառութիւնն յիս խորին ազդեցութիւն մ'ըրած էր :

— Պ. Պաշտօնակալ, ըսաւ ամուսինն, յանգէտս ձեր դնած միտով շինուած լաւ թանն խմեցի որ այնքան կազդուրեց իմ փոքրիկ տղայքս . ձեր գինիէն ալ խմեցի և կը յուսամ թէ պիտի չը մերժէք ինձ դուք ինչպէս նաև ձեր ընկերն՝ մեր տունն իջեւանիլ ամեն անգամ որ այս տեղէն անցնելու առիթն ունենաք :

Շառլ այս հրաւերն սիրով ընդունեցաւ և ամենքն 'ի միասին սեղան նստան :

Պանդուկ պետն կը պատմէր քի ի՞նչ կերպով քաղաքն այսպէս փոխուած է .

Ճաշի ատեն, Շառլ տղայքը կը դիտէր ուշադրութեամբ որք քաղաքավար և կանոնաւոր վարմունք մ'ունէին և կը խորհէր թէ նոքա ի՞նչ վիճակի մէջ էին առաջին անգամ տեսած ատեն : Հայրն աւսոր այս խորհուրդն զուշակելով ըսաւ .

«Այժմ այնպէս անյաղ չեն, այնպէս չէ՞ : Ասկից յայտնի կը տեսնուի թէ ամեն օր իրենց արտոժակին համեմատ կ'ուտեն :

— Բայց կ'ազաչեմ, Պարոն, բացատրեցէք ինձ թէ ինչպէս ձեր աւերեալ քաղաքն այնպէս մեծ փոփոխութիւն կրեց շատ քիչ ժամանակի մէջ : Արդարեւ հրաշք մ'է այս : Գիտէ՞ք որ այն Զուիցերիոյ քաղաքն, զոր ասկէ կրնանք տեսնել, այժմ աւելի սիրուն չէ :

— Այո՛, հրաշք մ'է այս, ինչպէս որ կ'ըսէք և զայն դործողն ալ մեր վերակացուն է : Զեր մեկնելէն քիչ ատեն յետոյ, նա քննութենէ մը դառնալով հոս եկաւ, կարի վշտացեալ տեսնելով այս դատարկ ժողովուրդն որ սոսկալի թշուառութեան մը որս եղած ոչ բարեոյն և ոչ չարին դադափարն ունէր : Նա մի առ մի ամենքս խրատելով, վերջապէս յաջողեցաւ մեզ հասկցնել թէ փոխանակ Զուիցերիոյ քաղաքին շահուն համար ժամացոյցներու մաքսանենդութեամբ ապրելու յետին թշուառութեամբ, աւելի պարզ և աւելի գիւրդին էր հարըստանալ նոյն իսկ մեր ձեռքով ժամացոյցներ չինելով : Յետոյ նա Պզանսօն դարձաւ, անկից ալ Բարիզ գնաց և թախանձանաց միջոցաւ մեր երկրին յօժարամիտ մարդոց և տղայոց ժամագործութիւն ուսուցանելու համար հարկ եղած հրամանն ստացաւ Տէրութենէն և ընդհանուր ժողովէն : Նախ շատ քիչ անձինք ներկայացան, փասն զի նենգաւոր ամօթն շատերն գեռ չարութեան մէջ կը բռնէր : Սակայն երբ նոքա իմացան որ մենք գո՛հ եմք աշխատելէ և բանի մը պակսութիւն չունինք (վասն զի աշխատողներուն առաջիններէն մին էի և ես) եկան աշակերտութիւն ընելու մեզ հետ և քիչ ատենէն այս անմատոյց մաքսանենդներն պատուաւոր գործաւորներ եղան : Կը տեսնէ՞ք այսօր մեր վերակա-

ցուն հայրական խնամոց արդիւնքն :

— Ըսել է թէ ամեն ոք իւր վիճակն բարեփառ է :

— Այ կատարեալապէս . գտնուեցան ծոյլեր որք երբէք չհամոզուեցան աշխատելու, բայց և այնպէս զգալով թէ այնքան աշխատողաց մէջ իրենք անօգուտ էին, մեր երկիրն թողուցին փախան : Ուրիշներ, արուեստ սորվելու համար շատ ծեր ըլլալով, քաղաքին մէջ փոքր վաճառականութիւններ հաստատեցին : Տղայք դպրոց կ'երթան ուր կը փութան իրենց ուսումն աւարտել, որպէս զի իրենց կարգին արուեստ սորվին : Աիներն ալ կ'օգնեն իրենց ամուսնոց, ժամացոյցի սլաքներ և ուրիշ փափուկ մասերն կը շինեն : Վերջապէս բարեօրուում ընդհանուր է և այնքան լաւ զգացում որ փութանակի յաջողեց մեծամեծ զրկմանց : Բայց ինչ առթիւ այս կողմերն եկաք, քանի որ մեր քաղաքին կրած մեծամեծ փոփոխութեանց տեղեակ չէիք :

— Հոս եկայ ժամացոյց մը գնելու համար, վասն զի ընկերս որ Պզանսօնէն է, ըսաւ ինձ թէ հոս աման գնով և աղէկ տեսակ կրնանք գտնել :

— Ճշմարիտ ըսած է . զձեզ այժմ պիտի տանիմ այն վաճառականին, որոյ համար ես և տղայքս կ'աշխատինք . նա ձեզ շինուածին բուն գնովը պիտի վաճառէ, քանի որ ես ձեր հետն եմ» :

Շատ և, իւր ժամացոյցն գնելէ և երկու օր ալ այս բարի անձանց հետ անցընելէ յետոյ, Պզանսօն դարձաւ իւր ընկերով հետ :

— Բայց կ'աղաչեմ, Պարոն, բացատրեցէք ինձ թէ ինչպէս ձեր աւերեալ քաղաքն այնպէս մեծ փոփոխութիւն կրեց շատ քիչ ժամանակի մէջ : Արդարեւ հրաշք մ'է այս : Գիտէ՞ք որ այն Զուլիցերիոյ քաղաքն, զոր ասկէ կրնանք տեսնել, այժմ աւելի սիրուն չէ :

— Այո՛, հրաշք մ'է այս, ինչպէս որ կ'ըսէք և զայն գործողն ալ մեր վերակացուն է : Ձեր մեկնելէն քիչ առեն յետոյ, նա քննութենէ մը դառնալով հոս եկաւ, կարի վտացեալ տեսնելով այս դատարկ ժողովուրդն որ սոսկալի թշուառութեան մը որս եղած ոչ բարւոյն և ոչ չարին դաղափարն ունէր : Նա մի առ մի ամենքս խրատելով, վերջապէս յաջողեցաւ մեզ հասկցնել թէ փոխանակ Զուլիցերիոյ քաղաքին չահուն համար ժամացոյցներու մաքսանենդութեամբ ապրելու յետին թշուառութեամբ, աւելի պարզ և աւելի դիւրին էր հարստանալ նոյն իսկ մեր ձեռքով ժամացոյցներ շինելով : Յետոյ նա Պղանսօն դարձաւ, անկից ալ Բարիզ գնաց և թախանձանաց միջոցաւ մեր երկրին յօժարամիտ մարդոց և տղայոց ժամագործութիւն ուսուցանելու համար հարկ եղած հրամանն ստացաւ Տէրութենէն և ընդհանուր ժողովէն : Նախ շատ քիչ անձինք ներկայացան, վասն զի նենգաւոր ամօթն շատերն դեռ չարութեան մէջ կը բռնէր : Սակայն երբ նոքա իմացան որ մենք գոհ եմք աշխատելէ և բանի մը պակասութիւն չունինք (վասն զի աշխատողներուն առաջիններէն մին էի և ես) եկան աշակերտութիւն ընելու մեզ հետ և քիչ առենէն այս անմատոյց մաքսանենդներն պատուաւոր գործաւորներ եղան : Կը տեսնէ՞ք այսօր մեր վերակա-

ցուն հայրական խնամոց արդիւնքն :

— Ըսել է թէ ամեն ոք իւր վիճակն բարւոքած է :

— Այլ կատարելապէս. գտնուեցան ծոյլեր որք երբէք չհամոզուեցան աշխատելու, բայց և այնպէս զգալով թէ այնքան աշխատողաց մէջ իրենք անօգուտ էին, մեր երկիրն թողուցին փախան : Ուրիշներ, արուեստ սորվելու համար շատ ծեր ըլլալով, քաղաքին մէջ փոքր վաճառականութիւններ հաստատեցին : Տղայք դպրոց կ'երթան ուր կը փութան իրենց ուսումն աւարտել, որպէս զի իրենց կարգին արուեստ սորվին : Այններն ալ կ'օգնեն իրենց ամուսնոց, ժամացոյցի սղաքներ և ուրիշ փափուկ մասերն կը շինեն : Այլ երջապէս բարւոքումն ընդհանուր է և այնքան լաւ զգացուած որ փութանակի յաջորդեց մեծամեծ գրկմանց : Բայց ինչ առթիւ այս կողմերն եկաք, քանի որ մեր քաղաքին կրած մեծամեծ փոփոխութեանց տեղեակ չէիք :

— Հոս եկայ ժամացոյց մը գնելու համար, վասն զի ընկերս որ Պղանսօնէն է, ըսաւ ինձ թէ հոս աժան գնով և աղէկ տեսակ կրնանք գտնել :

— Զմարիտ ըսած է. զձեզ այժմ պիտի տանիմ՝ այն վաճառականին, որոյ համար ես և տղայքս կ'աշխատինք. նա ձեզ շինուածին բուն գնովը պիտի վաճառէ, քանի որ ես ձեր հետն եմ :

Շառլ, իւր ժամացոյցն գնելէ և երկու օր ալ այս բարի տնձանց հետ անցընելէ յետոյ, Պղանսօն դարձաւ իւր ընկերոջ հետ :

Շատլի նամակն .

Օր մը , երբ Ֆրանսուազ ինչպէս նաեւ իւր աղջիկն գրադեալ էին լուացուած ճերմակեղէններն ծալլելու , մինչդեռ իւր հայրն , ծերունի դարբինը Սէն Ֆրանսուա տը Սալի կենաց նկարագիրը կը կարգար անոնց , Մօրիս ներս մտաւ , նամակ մը 'ի ձեռին և գոչեց .

« Ուրախացէք , Շառլ կը վերադառնայ՝ այլ եւս զմեզ չթողլու պատճառաւ » :

Այս խօսքերուն վրայ , ամենքն ալ իրարու փառեցան ուրախութեան արտասուքներ թափելով :

« Շուտ մեզի կարդա՛ սա նամակը , Մօրիս , ըսաւ ծեր դարբինն , որպէս զի տեսնեմ թէ այդ տղան դեռ իւր մեծ հայրն կը յիշէ՞ » :

— Լսեցէք ուրեմն .

« Սիրելի և բարի ծնողք իմ

« Մեր բանակն Պաշտօնը թողլու վրայ է որ-
« պէս զի Բարիդի մօտ Վէնսընի մէջ պահպանու-
« թիւն ընէ , ուստի ազատ թողուցին այն ամեն
« զինուորներն , որոց պաշտօնին լրանալուն համար
« դեռ մէկ տարի կ'ուզէր : Երբ կարգն ինձ եկաւ
« ներկայանալու , իմ զօրապետս ըսաւ ինձ թէ պէտք
« չէ որ բանակն թողում . վասն զի քիչ ատենէն
« բուն պաշտօնակալ կամ զնդաձիգներու ոստիկան
« պիտի կարգուէի , որն որ յարմար թուէր ինձ ,
« և թէ զինուորական ծառայութիւնը՝ գիւղի մը մէջ
« դարբին ըլլալէ աւելի մեծ արժէք ունի : Այս ա-
« մեն առաջարկութիւններն մերժեցի՝ զձեզ ինձ օ-
« րինակ առնելով , սիրելի հայր : Ձեզի պէս ես ալ

« աւելի նախամեծար կը համարիմ ձեռաց աշխա-
« տութեամբ իմ սիրելեացս մէջ հանդիստ ապրիլ
« քան թէ բանակին մէջ այնքան մեծ պատուոյ
« հասնիլ : Ամենքն ալ շատ քանացին զիս համոզե-
« լու , մինչեւ իսկ զնդապետն , ինչ որ մեծ պա-
« տիւ բերաւ ինձ , բայց 'ի զուր . վեհանձնաբար
« խօսքիս վրայ անդրդուելի մնացի եւ կը յուսամ
« տասն և հինգ օրէ առաջ զձեզ ամենքդ ալ գըր-
« կելու երջանկութիւնն ունենալ : Դուք ալ ուրեմն
« ինձ պէս երջանիկ եղիք , և այլ եւս չմտածենք
« այս երկարատեւ բացակայութեան վրայ , որն որ
« այնքան վիշտ պատճառած է բարի մօրս և սիրելի
« մեծ հօրս : Միթէ իրաւունք չունէի՞ ըսելու թէ
« նա իմ հարսանեացս տօնին պիտի խմէ մեր կե-
« նացն . վասն զի , սիրելի հայր , քաղցր է ինձ յու-
« սալ թէ Միշոյի ընտանիքն զիս շէն մոռցած :

« Մնայք բարեաւ , 'ի տեսութիւն , զձեզ ա-
« մենքդ ալ սերտիւ կ'ողջադուրեմ .

« Ձեր յարգալից և անձնուէր որդին

« ՇԱՌԼ ԳԵՌԱՅԻԻ »

Շատլի վերադարձն .

Կիրակի օր մ'էր , Մօրիսի բոլոր բարեկամներն անոր դաւթին մէջ խոնած էին , ուր կը պակսէր միայն պատուարժան Պ. Ուրմին , որ նախորդ ձմեռն վախճանած էր : Հոն Շառլի մօտակայ վերադարձին վրայ կը խօսէին , երբ հեռուէն զնդաձիգ զինուորի մը զալն տեսան : Գլխամեղին առաջին անգամ ճանչցաւ զիւր եղբայրն և վազեց իւր մօր խնացն .

լու որ արդէն իւր բազկաց մէջ կը սեղմէր զՇառլ, մինչդեռ այն խռնեալ բազմութիւնն հազիւ ժամա. նակ ունեցաւ զայն նշմարելու :

Երբ այս մեծ ուրախութիւնն քիչ մը դադրեցաւ, ծերունի դարբինն իւր թոռան բազկէն բռն. նելով ըսաւ .

« Հիմա որ քովս ես, Պ. զինուոր, ալ պիտի չը թողում որ երթաս. տեսնենք, հարսանեկան հան. դէսն ե՞րբ պիտի ըլլայ :

— Սիրելի աներս, քիչ մը հանգչելու ատեն թող անոր. նաեւ ըստ իս զայն ամուսնացնելէ յա. ռաջ, պէտք է անոր յատկացեալ տուն մը շինենք. իմ պարտիպիս կից եղող դաշտն խիստ յարմար է :

— Ուզածիդ պէս կը խօսիս, Մօրիս, այնպէս մէկու մը նման որ իւր առջեւ ժամանակ ունենայ. եթէ դու ալ ինձ նման 75 տարեկան ըլլայիր, քիչ մ'աւելի պիտի աճապարէիր. այսպէս մի՛ յուսար թէ զինուոր երթալու ատենուան պէս դործը քեզ պի. տի ձգեմ: Շառլը զինուորութենէ ազատելու համար որոշած ստակս դեռ դրած է և տան ծախքին պի. տի դործածուի. այս բանն իմ վրաս պիտի առնեմ, դու խառնուելու պէտք չունիս. առ այժմ իմ սե. նեկիս մէջ պիտի բնակի. վաղը Սէն—Ժօրժ գացէք և աշխատեցէք հարսանիքն որ մ'առաջ կատարել »:

Մօրիս միեւնոյն ատուր մէջ կ'ամուսնացնէ իւր երկու գաւազներն :

« Վայրկեան մ'ալ, Հայր Ղըռու, վայրկեան մը ալ, ըսաւ սայլագործն, որ ներկայ էր. ձեր զա-

ւաին ամուսնացնելու փափաք ունեցող միայն դուք չէք. ես ալ ունիմ տղայ մը, որ զձեզ իրեն մեծ հայր ունենալ կը բաղձայ. ի՞նչ կ'ըսես, Մօրիս, գա. ղափարդ յայտնէ' :

— Ինձ համար, իմ աղջիկս Գլէմանդինը քու ծաղիդ կնութեան տալէ աւելի հաճոյալից բան չկայ:

— Բարեկամ, յաւելցուց Գոռտիէ. իմ ծե. րութեանս բոլոր երջանկութիւնն այս ամուսնու. թեան վրայ դրած եմ. ինձ կը թուի թէ մեր բու. լորտիքն մեր թոռանց աճիլն տեսնելով, զիրար ա. լելի պիտի սիրենք: Բայց տեսնենք, աղջկանդ ալ հաւանութիւնն խնդրելու է :

Այս մասին հարցուցին Գլէմանթինի, որ յայտ. նեց թէ այս ամուսնութիւնն իրեն շատ պատշաճ էր, ուստի որոշուեցաւ որ քոյր և եղբայր նոյն օրուան մէջ ամուսնանան :

Հարսանեկան հանդէսը Մօրիսի տունը կատա. րուեցաւ. Գլէմանթին իւր սկեսրայրին տունը բնա. կիլ գնաց և Շառլ մինչեւ իւր տան աւարտիլն, մեծ հօր սենեակն բնակեցաւ :

Խեղճ ծերունի դարբինն գոհ սրտով ամենուն կ'ըսէր .

« Ահա՛, այժմ հանգիստ կ'ապրիմ, ստոյգ եմ որ Շառլ իմ աչերս պիտի փակէ :

Ամուսնութեան նախորդ օրն Մօրիս ըսաւ իւր որդւոյն 'ի ներկայութեան նորա աղագայ աներոջ .

« Սիրելիդ իմ Շառլ, ամուսնանալէդ առաջ մեր դաշինքներն ընել հարկ է, որպէս զի վիճակդ կա. նոնաւոր ըլլայ :

— Հայր իմ, այդ դաշինքներն չուտով հաս. տատելն դիւրին է. ձեզ հետ աշխատիլ կ'ուզեմ »:

ինձ վարձք պիտի վճարէք ինչ որ յարմար դատիք
և վստահ եմ որ աշխատութեանս համեմատ պիտի
վարձատրուիմ :

— Տղաս , դքեղ իբր ընտիր գործաւոր պիտի
վարձատրեմ , և քու տնովդ ու քեզի տակիք դաշ-
տովս տրտնջալու տեղ պիտի չունենաս : Նսեւ օր
մը ինձ պիտի յաջորդես և կրնաս վստահ ըլլալ որ
այժմէն լաւ ընթացք մը բռնելով , սպառնային մէջ
լաւ ընտանեաց մը հիմն պիտի ըլլաս » :

Պ. Ժողովրդապետն՝ Շառլի նորաշէն տունն
կ'օրհնէ .

Շուտ սկսան Շառլի տունն շինել , և Հայր
Լըռու գողցես իւր երիտասարդութեան գործու-
նէութիւնն վերստին գտած էր՝ գործաւորաց վրայ
հսկելու համար : Ուստի անոր ջանքով այս բնա-
կարանը քիչ ատենի մէջ լմնցաւ :

Հետեւեալ տարին՝ յարգելի Ժողովրդապետն,
որ արդէն 85 տարեկան էր , կիրակի օր մը երե-
կոյեան աղօթքէն յետոյ Շառլի տունն օրհնել ե-
կաւ , ուր ամենայն ընտանեօք ընթրեցին , և որոց
մէջ Ֆրանսուազ և իւր հարսն նշանաւոր հանդի-
սացած էին : Ընթրելու ատեն Մօրիս ըսաւ իւր
որդւոյն .

« Շառլ , ըսէ՛ ինձ խղճի մտօք ինչ որ կը խոր-
հիս քու նորակաւոյց տանդ նկատմամբ . դո՞ւ ես
անկէ :

— Այո՛ , հայր իմ , վասն զի Հափաւոր և միան-
դամայն սիրուն է . նսեւ այս ալ կայ որ իմ սի-

րելի հաւուս ընծան է : Բայց ես հոն այնքան եր-
ջանիկ պիտի չըլլամ , որքան դուք էք ձերինին մէջ :

— Ինչո՞ւ համար , սիրելի տղաս :

— Վասն զի ձեզ պէս ես ինքնին կարող ե-
ղած չեմ իմ աշխատութեամբս անոր տէրն ըլ-
լալ , ուստի և անոր քարերն ձեզ նման պիտի չը
սիրեմ . վասն զի ինձ երբէք ոչ իմ ջանքերուս և ոչ
ալ յաղթահարեալ դժուարութեանց յիշեցուցիչն
պիտի ըլլան : Ես պիտի չկրնամ դո՛ւ սրտով ըսել .
« Ես ինքնին իմ աշխատութեանս արդիւնքով այս
ամենն յաւաջ բերի Սատուծոյ շնորհիւ . իմ կնոջս
և զաւակացս բարւոքման հեղինակն եմ » : Ահա՛ ,
հայր իմ , ասոր հաւասարող դո՛ւ հունակութիւն չը
կայ » :

— Ճշմարիտ է , տղաս , բայց յաճախ իրեն
փոքրիկ բաղդ մ' ստեղծելն ու իւր ինչքն պահելն
հաւասար արժէք ունին : Ամենէն աւելի զգալի օ-
րինակ մը կրնայ ըլլալ քեզ Պէտրմանի պատահարն :
Սակայն կը կարծե՞ս որ ես ալ նեղութիւններ կրած
չըլլամ :

— Լաւ գիտեմ , հայր իմ , թէ 'ի սկզբան ա-
մեն ինչ ձեզ անփուշ և գեղածիծաղ վարդեր չե-
ղան , այլ դուք ձեր յարատեւ աշխատութեամբ
դժնդակ բաղդն յաղթանակել յաջողեցաք . դուք
անկախ դիրք մ' ստացաք և ասի մեծ երջանկութիւն
մ' է արդարեւ :

Մօրիս դղեակն երբայու համար կ'ընկե-
րանայ սայազործին .

Մօրիս 35 տարեկան եղած էր և դեռ տկա-
րութիւն մը չէր իմացունէր նմա ծերութեան մեր-
ձենալն : Ինչպէս արդէն ըսած էր Գոռտիէ , իւր-
եանց բոլորտիքն թողանց ածիլը տեսնելով եւս ա-
ռաւել կը մտերմանային միատեղ :

Ուրովհետեւ երկուքին ալ անդրանիկներն իրենց
տեղ կը բռնէին , նոքա հանգչելու ատեն կը գըտ-
նէին : Երկուքն ալ հասարակութեան ատենին խոր-
հրդական և եկեղեցւոյ վերակացու կարգուած էին ,
և իրենց լաւ իմացականութեամբ և կանոնաւոր ըն-
թացքով ժողովրդեան վրայ մեծ ազդեցութիւն
մ'ըրած էին . ոչ ոք , առանց անոնց հետ խորհրդ-
դածելու , գործի մը կը ձեռնարկէր :

Կիրակի օր մը , սայլազործն ըսաւ Մօրիսի .

«Մն , միատեղ դղեակն երթանք . Պ . Լընուառ
քսան գեղեցիկ կնձնիներ կը վաճառէ և ես մեծ
փախաք ունիմ զանոնք գնելու . դու իսկ անոնց
վրայ ունեցած գաղափարդ պիտի յայտնես ինձ » :

Երկուքն ալ գացին Պ . Լընուառը գտնելու ,
որ յայտնեց Գոռտիէի թէ իւրաքանչիւր ծառին 20
Ֆրանք կը խնդրէ :

«Բարեկամ , սակարկութիւն ընելէ չեմ ախոր-
ժիր , կարծեմ թէ ըսածս գինը շատ յարմար է .
ուստի , կամ գնեցէք և կամ թողէք :

— Պարոն , կ'ընդունիմ ձեր առաջարկած գինն
վասն զի դուք արդարախոհ անձ մ'էք . սակայն կը
համարձակիմ ձեզ դիտել տալու որ անոնց մէջ բուն

արմատէն փլասուած ծառեր ալ կրնան գտնուիլ .
ասիկա միայն տնկելէ յետոյ կը հասկցուի :

— Այս պարագային մէջ , փլասուած ծառն կը
փոխեմ , կամ գնոյն մասին ինչ նուազումն որ ու-
զէք , կը շնորհեմ :

— Ըսել է թէ կատարուած վաճառում մ'է .
ուստի քանի որ հոս եմ , եթէ ձեր ժամանակն կը
ներէ , զանոնք զատել երթանք , որպէս զի վաղն
առաւօտ փոխադրուին և տնկուին » :

Մտերուն գտնուած տեղն զացին ընտրելու
համար և տասն երկու հատ հազիւ նշանակած էին ,
երբ աճապարանօք մարդ մը հասաւ . ասի Արասէյի
սայլազործներէն մին էր , որ արդէն կանխաւ ե-
կած էր այդ ծառերուն մասին սակարկութիւն ընել :

«Ի՞նչ կը տեսնեմ , Պարոն , ըսաւ , կը վաճառէք
այն ծառերն , որոց նկատմամբ ձեզ հետ սակար-
կութեան մտած էինք :

— Բայց դուք ձեզ առաջարկած գինս տալ չէք
ուզեր :

— Լաւ ուրեմն , Պարոն , քանի որ ձեր ըսա-
ծէն ամենեւին վար պիտի չիջնէք , կը յարմարցնեմ :

— Բարեկամ , շատ ուշ կու գաք , ահա' մարդ
որ զանոնք գնեց առանց սակարկութիւն ընելու :

— Բայց , Պարոն , ձենէ առաւելութիւն խնդ-
րած էի և դուք զայն խոստացեր էիք ինձ :

— Այո' , եթէ ձեր ուզածին պէս զանոնք 15
Ֆրանքի ծախելու դիտաւորութիւն ունենայի . բայց
ես կը գտնեմ այժմ վեհանձն մարդ մը , որ իմ վը-
րաս բաւական վստահութիւն ունենալով՝ առանց
վէճի կ'ընդունի իրեն առաջարկած գինս վճարել :
Ինչո՞ւ զձեզ քան զայն աւելի նախամեծար համա-

ըմբռնող, որ լաւ գիտէր թէ այս ծառերն քսան ֆորանգի գնով գործաւորն դեռ չատ աւելի չա՛ն կ'ընէ : Դուք կը ջանայիք ածան գնով ձեռքէս առնուլ, կարծելով թէ ստակի կարօտութիւն ունիմ. ո՛չ, այս նախամեծարութիւնն ձեզ պիտի չտամ, վասն զի անիրաւութիւն մ'ըրած պիտի ըլլամ, և գիտցէք որ ես ալ միշտ անիրաւ գործէ կը խորշիմ» :

Այս մարդն ապշեցաւ և առանց բառ մ'արտասանելու մեկնեցաւ զանոնք ողջունելով :

Պ. Լընուառ, ըսաւ Մօրիս, ձեր այս մարդուն ըսածներէն մեծ զարմանք կրեցի. երբէք այս կէտին վրայ չէի խորհած և կը վախճամ որ այս տեսակ անարդարութիւններ չատ գործած ըլլամ, առանց տարակուսելու : Մեր Ժողովրդապետն իրաւացի կ'ըսէ թէ, պէտք է որ մարդ միշտ խոնարհ ըլլայ, վասն զի ինքն իւր անձին պատասխանատու չ'ըլլար նար ըլլալ» :

Պ. Լընուառ. Հասարակութեան ֆաղաքապետն
զՄօրիս իրեն Տեղակալ կը խնդրէ .

«Մօրիս, ըսաւ Պ. Լընուառ, Ժողովին ատենակալաց կէսն, ինչպէս նաեւ քաղաքապետն և տեղակալն նորէն պիտի ընտրեն : Կուսակալն կ'առաջարկէ ինձ քաղաքապետութեան պաշտօնին մէջ հաստատուիլ. ընդունեցայ անոր առաջարկն աս պայմանաւ որ դուք ալ տեղակալս ըլլաք : Եթէ ըզ ձեզ ընտրեն, պիտի ընդունի՞ք :

— Պարոն, ինձ մեծ պատիւ կ'ընէք, բայց այդ պաշտօնն ընդունիլն ինձ չատ դժուար պիտի ըլլայ :

Նախ՝ ես իմ ձեռացս աշխատութեան կարօտ եմ, երկրորդ՝ ինձ կը թուի թէ Պ. Պէթէօ, ձեր վարձակալն քան զիս առաւել կարող է այսպիսի գործի մը մէջ ձեզ ձեռնտու ըլլալ :

— Սիրելիդ իմ Մօրիս, Պ. Պէթէօ, հակառակ իւր ընտիր իմացականութեան և բարի յատկութեանց՝ ձեզի չափ օգտակար չկրնար ըլլալ հասարակութեան, վասն զի նա օտար է երկրին և այս պատճառաւ Ժողովրդեան վրայ մեծ ազդեցութիւն չկրնար ունենալ : Քալով ձեր աշխատութեան, ձեզ չվայելէր որ այդպէս երկնչիք ձեր օրական աշխատութեան ժամերէն մէկ երկուքը գողնալով նոյն իսկ ձեր գիւղակցաց բարւոյժման զոհելու համար զայնս :

— Պ. Լընուառ իրաւունք ունի, ըսաւ սայլաագործն՝ Մօրիսի, երկար առեմէ՝ ի վեր հսկող և կանոնաւոր տեղակալ մը չենք ունեցած, հետեւաբար և Ժողովուրդը կը նեղուի, ի բացակայութիւն Պարոնին, որ ամեն տարի ձմերելու համար Պուրժ կը փոխադրուի :

— Օ՛ն ուրեմն, Մօրիս, կրկնեց Պ. Լընուառ, մերժումն մի՛ ընէք : Մեք երկուքս երկրին վրայ մեծ փոփոխութիւն պիտի ընենք, գիւղին փողոցներն մաքրել պիտի տանք, որոց այժմու չափազանց աղտեղի վիճակէն ես կ'աւելնամ : Ինչ որ խնդրէք յինչն պարտաւոր եմ կատարելու, և դուք քան զիս առաւել լաւ գիտէք բնակչաց բարի կամքն դրդեալու կերպն :

— Լաւ ուրեմն, Պ. Լընուառ, քանի որ կը փափաքէք, պիտի չմերժեմ ձեզ տեղակալ ըլլալ, եթէ պաշտօնագէտ զիս ընտրեն :

— Կանխօս չնորհակալութիւնս կը յայտնեմ ձեզ,

Մօրիս , և չըլլայ որ մոռնաք թէ ինձ այս մասին խօսք տուած էք :

— Ա՛հ , հանգիստ եղիք , Պ. Լընուառ , ըսաւ սայլադործն , քանի որ Մօրիս խոստացաւ , ենթադրեցէք թէ նօտարն իսկ ստորագրած է ։

Մօրիս Տեղակալ .

Քիչ ատենէն Մօրիս Տեղակալ կարգուեցաւ : Այն միջոցն էր յորում տարեկան տուրքերն կը ժողուէին : Ուստի նա դնաց գտնել գրադարապետն և ըսաւ անոր .

« Պարոն , մեր գիւղային ճանապարհներն այնպէս դէշ վիճակի մէջ են , որ ալ քիչ ատենէն չըրջակայներէն մեր գիւղը գալն անհնար պիտի ըլլայ , և գիտէք թէ զանոնք նորոգելու համար բաւական ատենի կարօտ եմք : Ամեն հարկատուաց հետ տեսնուեցայ , որք ամենքն ալ ինձ համամիտ գտնուեցան հարկերն բնական բերքերէն տալ փոխանակ ստակի , զոր երկիրն կանոնաւորելու պիտի յատկացընեն , ինչպէս որ վարչութեան իրաւունքն է : Հրամաններն տրուելուն պէս աշխատութիւններն պիտի փութացնեմ , և եթէ դուք ալ հաճիք անոնց վրայ հսկելու , որքան որ ժամանակնիդ կը ներէ , կարծեմ թէ օգտակար և ընտիր արդիւնք մը պիտի յաջողինք յառաջ բերելու » :

Պ. Լընուառ կամաւ հաւանեցաւ երթալ , ինչպէս նաեւ Մօրիս՝ հարկերուն հսկելու և աշխատութիւնն կանոնաւոր վիճակի մէջ բռնելու համար : Նախ սկսան ամենէն դէշ ճամբաներն շինել . բայց հար-

կերն սպառեցան դեռ գիւղին ներքին ճամբաներուն ձեռք չզարնուած , որոյ վրայ Մօրիս զայրացաւ :

Կիրակի օր մը , պատարագէն յետոյ , գիւղին բնակիչներն Յկեղեցւոյն դաւթին մէջ ժողուած իրենց գործոց վրայ կը խօսէին : Մօրիս անոնց հետ բաւական ատեն խօսակցելէ յետոյ , յանկարծ զանոնք ընդմիջեց ցուցնելու համար եկեղեցւոյն հրապարակն խողոչներով լի , որոց մէջ անձրեւի ջուրն հաւաքուած էր :

« Ասի ձեզ բնաւ ամօթ չիրերէր , ըսաւ անոնց , ձեր հրապարակն այս վիճակիս մէջ տեսնելն :

— Անտարակոյս , ըսաւ պանդոկապետն , որ ատենական ժողովին խորհրդական էր , գալ տարի այդ խողոչներն լեցնելու է :

— Եւ ինչո՞ւ այս տարի չէ :

— Վասն զի հարկերն արդէն տրուած են :

— Այո՛ , տեսչութեան յատկացեալ հարկերն տրուած են , բայց ո՞վ կ'արգելու մեզ նոյն իսկ մեր ձեռք աշխատիլ այս թերութիւններն լեցնելու համար :

— Հա՞պա մեր գործերն . ո՞վ պիտի ընէ զանոնք , եթէ մեք մեր ժամանակն գիւղին ճամբաներն շինելով անցընենք :

— Զեզ առաջարկածս ընելու միակ միջոց մը կայ : Ես ձենէ միայն կորուսեալ ժամանակներն կը պահանջեմ և իւրաքանչիւր ոք գիտէ թէ յաճախ քանի մը ժամեր , մինչեւ իսկ ամբողջ կէս օր մը կ'անցնի առանց փոքրիկ աշխատութիւն մ'ընելու , վասն զի ժամանակն շներէր տնէն հեռանալ : Այս պարապ ժամերն ինձ տուէք և անոր արդիւնքն պիտի տեսնէք :

— Կարծեմ թէ օրուան մէկ քառորդ մասին մէջ մեծ ռործ մը յառաջ չկրնար դալ, ըսին աւանդին մի սրբեան խնդարով :

— Ձեր ամենուրեք կարծիքն այդպէս է . լաւ, սակայն կ'իմացնեմ թէ կը սխալիք, քիչ ատենէն ապացոյցը պիտի տեսնէք » :

Մօրիս կը բացատրէ քի իճնպէս կրնան
օգտակար կերպով գործածել
կորուսեալ վայրկեաններն .

« Լաւ ուշադիր եղիք ձեզ ըսելիքիս, շարունակեց Մօրիս, գիւղին մէջ առ նուազն 80 գործաւոր և 50 ձի կը գտնուի : Թող իւրաքանչիւրն ամբողջ ամիս մը իրենց մէկ քառորդ օրն ինձ տան, կը տեսնէք թէ խնդրածս մեծ բան մը չէ :

— Ո՛չ, պատասխանեցին ամենքն միաբերան :

— Եւ որովհետեւ 80 ի քառորդ մասն 20 է, ուրեմն օրը 20 մարդ և 7 ձի աշխատող պիտի ունենամ ամսուան միջոցին, ասով, բարեկամք, կ'ուզեմ մաքուր և կանոնաւոր ճամբաներ շինել պարտիզի ծառուղիներու պէս : Դուք ալ գոհ պիտի չըլլա՞ք արդեօք տեսնելով որ ասկից վերջը ձեր տղայք մինչեւ ծունդերնին ցեխերու մէջ թաթխուած չեն առաջուան պէս :

— Ուրեմն հրամայեցէք, Պ. Մօրիս, և մենք ձեր ամեն ուղածն պիտի կատարենք :

— Բայց, ըսաւ անդիէն Պէռթրանի անդրանիկ տղան, որ իւր հօր բնութեան շատ կը յարմարէր անվայել ընթացքով, գիւղին միայն բնա-

կիչներն այդ ճամբաներէն կ'անցնին, իսկ չըջակայից կառքերն պարապ չեն թողուր զանոնք, չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ այլոց հանգստութեան համար մեք չարաչար աշխատինք :

— Ի՞նչ կ'ըսես, Պէռթրան . երբ դու կրասէյ կամ Վիէրզօն երթաս երկաթ գնելու, գոհ չե՞ս ըլլար լաւ ճամբու և քարայրատակեալ փողոցներու վրայէ քալելուդ և մի եւ նոյն օրն տուն դառնալ կարենալուդ առանց մեծ նեղութիւն քաշելու դու ինչպէս նաեւ ձիդ : Եթէ մեր փողոցներն այսպէս գէշ և աւերեալ մնան, յաճախորդներն ալ կը պակսին : Խորհէ ուրեմն որ եթէ ամեն մարդ աշխարհիս վրայ քեզ պէս տրամաբանէր և այլոց համար աշխատիլ չուզեր, հարկ էր որ ամենքս ալ անտառային դայերու նման կեանք մ'ունենայինք : Զե՞ս գիտեր ուրեմն որ կենաց գիւրութիւնն՝ միայն իրարու օգնելով կարելի է գդալ, և նոքա որ այլոց օգտին համար չեն ուզեր աշխատիլ, հարկ է որ նոյնն ընեն բուն իրենց մասնաւոր շահուց համար . մի՛ մոռնար զայս, Պէռթրան » :

Մօրիս գիւղին մէջ չըջագայելով, կը դիտէր այն գործաւորներն որք ո՛ր և իցէ պատրուակաւ չէին զբաղէր և զանոնք կ'աշխատեցնէր : Այս մանր աշխատութիւններէն յառաջ եկած արդեանց առաւելութենէն այնքան յափշտակեալ էին ամենքն ալ որ ինքնին եկան իրենց ծառայութիւնն նուիրել Տեղակալին : Տեղերն աւելի հագո՞ւադիւտ ըլլաւ սկսած և տղայք աւելի լաւ վիճակի մէջ էին : Մօրիս այս աշխատութեանց մէջ ինքզինքին ալ չէր խնայեր : Բաւական ատենէ ՚ի վեր նոր երկիրներ, ձի մը և սայլակ մը գներ էր, Յաճախ իւր եզներն

հասարակաց օգտին կ'աշխատանէր, ինչպէս նաեւ իւր սայլերն, թիւերն և բրիչներն. Պ. Լընուառ, որ նոյնպէս կ'ընէր, այս յառաջագիմութեան վրայ զմայլած էր:

«Արդէն կանխաւ չգուշակեցի՞ր, սիրելիդ իմ Մօրիս, կ'ըսէր երբեմն նա իւր տեղակալին, թէ մեք 'ի միասին աշխատելով սքանչելիքներ պիտի գործենք»:

Մօրիս կը համոզէ շինուածոց ժողովն
գիւղին եկեղեցւոյն դասին տատուհանաց
ապակիի դնել:

Օր մը, երբ շինուածոց ժողովն հաւաքուած էր և Պ. Պէռթէօ, որ գանձապետ էր, տարեկան հաշիւներն կու տար, տեսան որ արկղին մէջ 100 Փրանզ կայ:

«Պարոնայք, ըսաւ Մօրիս, շատ վայելուչ և պատշաճ է սր մեք մեր սիրելի և պատկառելի Հովուին յանկարծական զարմանք մը պատճառենք: Երեսուն տարիէն աւելի է որ նա իւր եկեղեցւոյն պատուհանաց ապակի կ'ուզէ, այն ապակիներէն բերել տանք զոնէ միայն եկեղեցւոյն դասին երեք փոքր պատուհանաց համար, որք սեղանին ետեւի կողմն են, ընդ ամենն առ առաւելն 500 Փրանզի գործ է:

— Շատ մեծ ծախք է, ըսաւ ատենակալներէն մին:

— Այո՛, այդ մասին ես ալ իրաւունք կու տամ՝ բայց չե՞նք կրնար այս գումարն զոհել, հաճոյք

պատճառելու համար այս արժանաւոր ծերունւոյն որ այնքան երկար ատենէ 'ի վեր զմեզ կը հովուէ: Մեր ամենուս ծնանիլը տեսած է և չկայ մէկը որ նորա բարի խրատներն ընդունած չըլլայ: Զենք կրնար յուսալ դեռ երկար ատեն զնա պահել, այժմ որ 90 տարեկան է, գոնէ իւր վերջին ուրախութիւնն թող մեզ պարտի»:

Ժողովոյն խորհրդականներն զգացուեցան Մօրիսի խօսքերէն: Որոշուեցաւ որ քանի մը տարիէ 'ի վեր բարի Հովուին աշխատութեանց օգնական դրուած փոխանորդն Օվէլյէի Գլէս — Մօն քաղաքն գրէ ապակիներն բերել տալու համար, վասն զի աղէկ տեսակի գործարաններն այդ քաղաքին մէջ էին:

Այս ամենն այնքան լաւ և գաղտնի կերպով կատարուեցաւ, որ Տեառն Մարմնոյ և Արեան տօնին օրն, Հովուին և իւր ժողովուրդն կարի զարմացան և շատ ալ դոհ եղան, տեսնելով այն ապակիներն որք դասուն պատուհաններն կը զարդարէին:

Բարի Ժողովուրդապետն որ երկար ատենէ 'ի վեր չէր քարոզեր տկարութեան պատճառաւ, ուզեց բեմն ելլել շնորհակալ ըլլալու համար առ այնոսիկ, որք այն հաճոյալից ուրախութիւնն իրեն պատճառեցին և ապահովցուց զանոնք թէ, ալ քանի որ իւր եկեղեցւոյն այսպէս զարդարուած ըլլալը կը տեսնէր, ուրիշ բանի մը չէր փափաքէր այս աշխարհիս մէջ:

Պատարագէն դարձած ատեննին, սայլադործն ըսաւ Մօրիսի.

«Գիտե՞ս որ Բարիզցի պարոն մը վէռօժերի կալուածն գներ է:

— Ահա՛ կալուածատէր մ'ալ որ երկրին մէջ պիտի չբնակի, ստուգիւ զժբաղդութիւն մ'է այս :

— Ընդհակառակն, Մօրիս, նոտարն որ հինգշաբթի օրն վաճառանոցին մէջ այս լուրն ինձ տուաւ վատահացուց թէ այդ կալուածին նոր տէրն, ոչ միայն պիտի գայ հոն բնակիլ, այլ նոյն իսկ ինքն պիտի մշակէ զայն :

— Եթէ այդպէս է, ամենուս համար լաւ է այդ » :

Ժիւլիէն—Պլանշատի գալուստը.

Շառլ դարբնոցին մէջ զբաղած էր և Ֆրանսուազ ինչպէս նաեւ իւր հարսն տնական գործոց կ'աշխատէին, երբ տեսան որ դաւթին մէջ զեղեցիկ կառք մը կը մտնէր, զոր կայտառ ձի մը կը վարէր : Մարդ մը, որ գրեթէ Մօրիսի տարիքն ունէր, անկից վար իջնելով հարցուց թէ հո՞ն կը բնակի Մօրիս Ֆէռակիւ :

« Այո՛, Պարոն, պատասխանեց Շառլ, և ես ալ իւր որդին եմ » :

— Ինքն բացակայ է :

— Ոչ, Պարոն, հայրս չգրեթէ բնաւ տնէն դուրս չելլար, բայց այս ժամուս հասարակութեան ժողովին դացած է : Կրնա՞նք արդեօք ձեզ ծառայութիւն մը մատուցանել :

— Ես եկած եմ, ձեր հօր վաղեմի բարեկամ Ժիւլիէն—Պլանշատի վրայօք տեղեկութիւններ տալ իրեն :

— Ահ, Պարոն, զոչեց Ֆրանսուազ որ կառ-

քին մօտեցած էր, բարեաւ եկայք : Մտէք ուրեմն եթէ կը հաճիք զովանալու համար : Շառլ, պարօնին ձին կառքէն հանէ և ախոռն տար :

— Ամենայն սիրով կ'ընդունիմ, Տիկին, պատասխանեց օտարականն :

Այս ըսելով կառքին մօտեցաւ և անկից իջեցուց ծերունի տիկին մը, որոյ նկատմամբ մասնաւոր խնամք մ'ունէր :

Երբ Հայր Լըռուի նախկին սենեակն մտան, որ ընդունեւեթեան սրահն էր, Սիւզան սպիտակ ծածկոց մը դրաւ սեղանին վրայ և կաթնեղէն և քանի մը տեսակ պտուղ բերաւ, մինչդեռ իւր ամուսինն գինի բերել դացած էր և գործաւորներէն մին ջրհորէն զով ջուր կը քաշէր :

« Պարոն, ըսաւ Ֆրանսուազ, եթէ կը հաճիք՝ մեզ տեղեկութիւն տուէք այն բարեսիրտ Տիկին Պլանշատի վրայօք, որոյ խօսքն ըրած ատեն Մօրիս արտասուքներն չիրնար զսպել :

— Ուրեմն զայն մոռցած չէ՞, հարցուց պառաւ Տիկինն :

— Մոռցած, պատասխանեց Շառլ, որ ներս կը մտնէր, երբէք օր մը շանցնիր որ հայրս անոր վրայօք մեզ չխօսի. նա յաճախ կ'ըսէ մեզ որ եթէ Աստուած զինքն զրկած է իւր բուն հարազատ մայրն ճանչնալու, գոնէ այս թերութիւնը զգալի չընելու համար փոխարինած է զինքն տալով զՎրան Պիչ իւր մանկութիւնն խնամելու և զՏիկին Պլանշատ իւր երիտասարդութիւնն հովուելու համար. և թէ փոխանակ մէկ մօր, երկու հատ ունեցած է » :

Մօրիսի գգացած երջանկութիւնն
'ի տես իւր քարեկամին :

Մօրիս ներս մտաւ , երբ Շառլ իւր խօսքն կ'աւարտէր , նախ անտարբերութեամբ օտարականներն ողջունեց , բայց յետոյ աւելի մօտէն դիտելով պարօնը , վայրկեան մը վարանեցաւ և անոր բազկաց մէջ նետուելով գոչեց . « Ժիւլիէն » . իսկոյն տան մէջ մեծ յուզում մը պատճառեց այս անունն . հայր , մայր , տղայք , թոռուք ամենքն ալ միաբերան կը խօսէին : Ֆրանսուազ գգացեալ այն բնազդումէն որ երբէք կիներն չիսաբեր , պառաւ կնոջմէ թոյլտուութիւն կը խնդրէր զանի համբուրելու . վասն զի երբ Ժիւլիէնի անունն իմացաւ , գուշակեց թէ միւսն ալ Տիկին Պլանշառն ըլլալու է : Երբ Մօրիսի նախկին յուզումն հանդարտեցաւ՝ միւս կողմն դարձաւ և տեսնելով Սիւզանն որ պառաւ կիներ կը համբուրէր , այս վերջինն ալ ճանչցաւ , դէպ 'ի անոր վազեց և նորա երկու ձեռքերն բռնելով ուժգին կը սեղմէր առանց բառ մը կարենալ արտասանելու , վասն զի այս ծայրայեղ ուրախութիւնն զինքն չնշարգել ըրած էր :

« Լաւ , Մօրիս , զիս ալ չե՞ս համբուրեր , ըսաւ անոր տիկինն՝ ժպտելով » :

Մօրիս ողջագուրեց զնա այն գգուանօք , որով իւր մանկութեան ատեն զկրան Պիլն կը փայփայէր , յետոյ գոչեց :

« Ալ գոհ սրտով պիտի մեռնիմ , այժմ որ երկինք իմ ամենէն սիրելի իղձս կատարեց :

— Մեռնի՛լ , ըսաւ Ժիւլիէն , ես ընդհակառակն

կը յուսամ , սիրելիս , թէ ընդ երկար միատեղ պիտի ապրինք գոհ և երջանիկ :

— Բայց ըսէ՛ ինձ , Ժիւլիէն , թէ ի՞նչ առթիւ դու մեր անծանօթ երկիրն եկար » :

Ժիւլիէն՝ Պեռի գալուն պատճառն կը յայտնէ .

« Ես ձեր երկրին մէջ կալուածատէր եղայ և ալ այսուհետեւ հոս պիտի բնակիմ » :

— Ի՞նչ , միթէ դո՞ւ գնեցիր Վէռժէրի կալուածն :

— Այո՛ , բարեկամ , դարբնոցս թողուցի և իմ բնակարանս փեսայիս տուի : Տղաս , որ Կրինեօնի երկրագործութեան վարժարանի մէջ ուսումն առած է , Պօսի վարձակալներէն միոյն աղջկան հետ ամուսնացաւ , որ լաւ օժիտ բերաւ : Վեց տարի իւր աներոջ քով նստելէ յետոյ , ուզելով ինքնին երկիր մը մշակել , քանի որ ալ փորձառու եղած էր , այնպիսի երկիր մը կը փնտռէր , որ հոն հաստատուելով կարենայ լաւ փոփոխութիւններ ընել : Այն ատեն յիշեցի որ դու յաճախ կ'ըսէիր թէ քու նահանգիդ մէջ երկրագործութիւնն շատ ետ մնացած է , վասն զի կարեւորութիւն տուող չկայ : Հօրս մահէն 'ի վեր որ Պաթիւնեօլ քաջուած էր , մայրս մեզ հետ բնակիլ եկաւ , ես առաջարկեցի իրեն ինչպէս նաեւ որդւոյս՝ մեր ստացուածքն միացնելով այս կողմերն երկիր մը գնել :

— Ուսկի՞ց գիտէիր դու որ Վէռժէրի կալուածն պիտի վաճառուէր :

— Պարզապէս իմ նօտարս տեսնել գացի և

խնդրեցի նմա զիս ներկայացնել իւր այն պաշտօնակիցներէն միոյն որք կ'ըբաղէին գլխաւորաբար Շէռի նահանգաց մէջ ըլլալիք վաճառմանց : Նա ինձ Պարոն Տիւֆուրն առաջարկեց , առ որ երբ իմ դիտաւորութիւնս յայտնեցի , ըսաւ ինձ . « Այդ տեսակ կալուած մը կայ ձեր ուղած երկիրներուն մէջ ձեզ յարմար՝ 150000 Փրանգի և գիւղէն մէկ հազարամէթր հեռի » : Իսկոյն որոշեցի զայն գնել , այնքան ուրախ էի իմ կենացս մնացեալ օրերն ձեր քով անցնելու յոյսն ունենալուն : Չեմ կարծեր որ այդ կալուածն վաճառողն այս յանկարծական խուճապէն մնաս մ'ըրած ըլլայ . ես միայն սա չափն կրնամ ըսել որ բուն գնով գնեցի զայն » :

Մօրիս իւր բնտանիքն կը ներկայացնէ Տիկին Պլանշառի .

« Աստուած իմ , ինչ բերկրութիւն , սիրելի Տիկին , ըսաւ Մօրիս Տիկին Պլանշառի դառնալով , ո՛րքան ուրախ եմ զձեզ տեսնելուս և մանաւանդ մտածելով որ ալ ասկից վերջը իրարու մօտ պիտի բնակինք : Կը տեսնէ՞ք այս ոսկեայ մատանին զոր դուք ձեր քովէն մեկնած օրս դրիք այս մատիս վրայ և զոր երբէք չեմ հանած , և անոր կը պարտիմ յաճախ բարի գործերս , վասն զի ինձ կը յիշեցնէ անդադար իմ ձենէ ընդունած բարի խորատներն և ընտիր օրինակներն : Ներեցէք ինձ որ ձեր մտերմական բարեկամութիւնն խնդրեմ ընտանեացս համար : Շառլ , գնա կանչէ քոյրդ , ամուսինն և տղաւորս , որպէս զի զանոնք ալ ներկայացնեմ իմ ազնիւ բարեկամացս :

— Հայր իմ , արդէն փոքրիկ Մօրիսն զրկեցի » : Յիւրաւի քիչ մը ետքը Գլէմանթին եկաւ իւր ամուսնոյն , երկու որդւոց , ծերունի սայլագործին և անոր կնոջ հետ :

« Պարոն և Տիկին , ըսաւ Գոռտիէ երբ ներկայացումներն կատարուեցան , դուք կրնաք պարծիլ այնպիսի վեհանձն մարդէ մը տարօրինակ սիրուելունդ : Եւ եթէ մեզ պէս խեղճ անձանց բարեկամութիւնն ձեզ հաճելի կը թուի , պիտի ըսեմ ձեզ թէ մեք արդէն կը սիրեմք զձեզ առանց տեսած ըլլալու , Մօրիսի ձեզ նկատմամբ խօսածներէն յափշտակեալ :

— Շնորհակալ եմ ձեր յօժարամտութենէն : Մօրիսի բարեկամներն , մեր բարեկամներն պիտի ըլլան , վատահ եղիք , պատասխանեց Տիկին Պլանշառ , և ձեր Ժողովրդագետն արդեօք դեռ կ'ապրի » :

— Այո՛ , Տիկին , բայց շատ ծեր և միանգամայն տկար է , և չենք կրնար յուսալ թէ նա դեռ երկար տարիներ պիտի ապրի զմեզ հովուելու համար իբր ճշմարիտ հովուապետ :

— Շատ երջանիկ պիտի ըլլամ եթէ զինքը ճանչնալու և իրեն ներկայացնելու պատիւն ունենամ :

— Մօրիս , ըսաւ Ժիւլիէն , մեզ հետ ճաշել պիտի գաս այսօր , պէտք է որ իմ ընտանիքս ալ փոխադարձաբար զքեզ ճանչնան . պիտի տեսնես որ եթէ դու անդադար քու վաղեմի բարեկամացդ վրայ խօսած ես ընտանեացդ , մեր ընտանիքն ալ ոչ նուազ կը ճանչնայ և կը սիրէ զքեզ առանց տեսած ըլլալու :

— Շատ լաւ , կ'ընդունիմ ձեր առաջարկն ամենայն սիրով , բայց սա պայմանաւ որ ամեն կի-

րակի օրերն մեզ հետ պիտի անցնէք: Առաւօտուն պատարագին ներկայ պիտի գտնուիք և իրիկունն ալ մեք զձեզ պիտի առաջնորդենք ձեր տունը »:

Շառլ ձիերն լծեց և Մօրիս ճամբայ ելաւ Տիկին Պլանշառի և Ժիւլիէնի հետ:

Մօրիս 'ի վեռքեր .

— Մօրիս մեծ ընդունեցութիւն գտաւ Ժիւլիէնի տղաքներէն: Ճաշէն յետոյ պարտէզն և անոր ետեւի կողմն գտնուած ճագարաց արդելոցն պտըտեցան:

«Մօրիս, ըսաւ Ժիւլիէն, դու մեզ պիտի օգնես այս խառն 'ի խուռն կազմածներն զետեղելու: Ես թէեւ հին արհեստս չեմ մոռցած, բայց որդիս մուրճն ամենեւին ձեռք առած չէ:

— Պարոն Բօլ, ըսաւ դարբինն իւր բարեկամին որդւոյն, երկրին մեծ բարիք պիտի ընէք հոս նոր մշակութիւններ և նոր մեթոտներ մտցնելով:

— Ի՞նչ կը նշանակէ այդ, Պարոն, միայն կարճ կերպով կ'ուզես զայն Բօլ անուանել. միթէ՞ նա ալ քեզ չի՞վերարերի մասամբ մը, քանի որ իմ որդիս է:

— Եւ որ երկար ատենէ 'ի վեր զձեզ կը սիրէ», յաւելցուց երիտասարդն:

Մօրիս իւր բարեկամին և անոր որդւոյն ձեռքն բարեկամաբար սեղմեց:

«Ես պատրաստ եմ մեր գնած կալուածն լաւ մշակելու, ըսաւ Բօլ, բայց մշակութեան դպրոցներ բանալու դիտաւորութիւն չեմ ունեցած բնաւ.

ասոնք Պօսի երկիրներն չեն: Մեր փոքրիկ հարըստութիւնն իմ ծնողքս մեծ աշխատութեամբ չաճած են, ինչպէս նաեւ կնոջս հարստութիւնը, ուստի չեմ ուզեր զայն վտանգի ենթարկել: Ձեր փորձառութեան վստահելով այժմ, այս երկրին և մարդոց դործածութեան մասին բռնելիք ընթացքնուս զձեզ առաջնորդ կը խնդրեմք մեզ:

— Բարեկամք, պէտք է գիտնաք որ յաճախ մէկ քանի վրիպանաց և նոյն իսկ ձեզ համար աշխատող դործաւորաց կողմէն դիմադրութեանց պիտի հանդիպիք: Բայց որովհետեւ նոքա իրենց սըրտին խորը դիտելով, պատուաւոր անձինք են, պէտք չէ զայրանաք, այլ ընդհակառակն գթալու էք անոնց տգիտութեան վրայ: Կրնամ ձեզ ցուցնել իմ մանկութեան բարեկամներուս միոյն երկու որդիքը, որք հանճարեղ են և որոց անդրաշիկն ձեր երկրագործական աշխատութեանց հսկող պիտի ըլլայ՝ միշտ ձեր հրամանաց հնազանդ. միւսն ալ երկար ատենէ 'ի վեր հովութեան պարապած ըլլալուն ձեր ոչխարներն լաւ պիտի կառավարէ, վասն զի մեր գիւղին մէջ այդ գլխաւոր դործ մ'է՛ն:

Մօրիս նոյն շաբթուն ամեն օրերն Ժիւլիէնի օգնել զնաց, այնպէս որ մինչեւ հետեւեալ կիրաւ կէն լաւ մը զետեղուեցան:

Մօրիս, Պ. Լընուառի կը ներկայացնէ երկու Պլանշառներն .

Այս օրն, պատարագէն յետոյ, Ժիւլիէնի ընտանիքն Մօրիսի տունն եկաւ, ինչպէս որ արդէն

որոշած էին : Երբ նախաճաշն ըրին , դարբինն առաջարկեց իւր երկու բարեկամաց՝ դղեակին երթալ Պ. Լընուատի այցելութիւն մը տալու համար , որ քաղաքապետ էր : Հոն լաւ ընդունելութիւն գտան և առաջին յարգանքներէն յետոյ ծիւլիէն ըսաւ .

« Պ. Քաղաքապետ , ձեր գիւղին թէ ներքին և թէ արտաքին ճամբաներուն լաւ վիճակն մեծ պատիւ կը բերէ ձեր տեսչութեան :

— Պ. Պլանշառ , ըսաւ Քաղաքապետն , այդ մասին աւելի չնորհակալ ըլլալու է ձեր բարեկամին քան թէ ինձ . նա գրգռեց գիւղին բնակչաց եռանդն և զանոնք համոզեց կարեւոր զոհողութիւններ ընել այս փափաքելի արդեանց հասնելու համար , և այս նկատմամբ , սիրելիդ իմ Մօրիս , քենէ մեծ ծառայութիւն մը պիտի խնդրեմ :

— Շատ երջանիկ պիտի ըլլամ , Պարոն , ո՛ր և իցէ առթի մէջ ձեզ օգտակար ըլլալու :

— Լաւ ուրեմն , պէտք է որ դու իմ տեղաքաղաքապետ ըլլաս :

— Ե՞ս , Պարոն . քաղաքապետութիւնն դուք հաստատ բռնած էք ձեր ձեռաց մէջ և հարկ չկայ ուրիշի յանձնելու :

— Բարեկամ , այլ այդ պաշտօնն պիտի չկընամ չարունակել : Տէրութեան կողմանէ ուրիշ նոր պաշտօնի մը կոչուած եմ և հոս ինձ յաջորդելու համար ձենէ աւելի յարմար մէկը չկայ :

— Պարոն , ես երկրորդ կարգէ եմ և անիրաւ պիտի ըլլամ առաջին կարգի բարձրանալովս , վասն զի այս մասին գործակալութիւնն լաւ չեմ գիտեր , մանաւանդ որ ծեր ալ եմ և պէտք է որ երիտասարդներն իրենց կարգին այդ պաշտօններն վարեն .

նորա գործունեայ և առոյգ ըլլալով աւելի լաւ կարգադրութիւններ պիտի ընեն :

— Լաւ , բայց երկրին երիտասարդներէն ո՞րն կրնանք ընտրել այս պաշտօնին համար :

— Քանի որ ինձ կը հարցնէք , կարծեմ թէ շատ լաւ պիտի ըլլայ քաղաքապետութեան պաշտօնին համար ընտրել Բօլ Պլանշառն , որ հոս ներկայ է : Մեր գիւղին երիտասարդներէն աւելի կրթութիւն և ուսումն ունի , վասն զի , երկրագործութեան վարժարանի մը մէջ աշխատած ըլլալուն իւր միտքն անոնցմէ աւելի պարզուած է :

— Բայց Պարոն մեր երկրին օտար է : Ուստի որպէս զի կարենայ ընել այն ամեն բարիքն , որ իրեն պէս անձէ մը կ'սպասուի , պէտք է ինձ խոստանաս , Մօրիս , երկարատեան քու տեղակալութեան պաշտօնիդ մէջ պիտի մնաս :

— Այլ խոստանամ ձեզ , Պարոն , և վստահեղիք որ կրցածս պիտի ընեմ , ժողովրդեան և բարեկամիս սրդւոյն օգտակար ըլլալու համար » :

Դղեակէն դուրս ելած ատենին , ծիւլիէն գորովանօք Մօրիսի ձեռքն ուղմեց ըսելով :

Դու չես գիտեր , սիրելի բարեկամ , թէ ի՞նչ մեծ հաճոյք պատճառեցիր ինձ : Իմ փառաց երազս՝ որ մը տղուս՝ հասարակութեան տեսուչ ըլլալն տեսնել էր , բայց չէի յուսար որ շուտով ասի կրնայ ըլլալ . այժմ քու միջոցաւդ այդ երեւակայեալ երազս երեւակայութիւն ստացաւ :

վախճան .

Դարբնոյն տունը մտնելով Ճիւղին գոչեց .

« Բարի մայր , ողջագուրեցէք մեր վեհանձն Մօրիսն որ իրեն առաջարկուած քաղաքապետութեան պաշտօնն կատարելու մերժեց , զայն Բօլի ընդունել տալու համար : Ահա ուրեմն երկրին մէջ ընդունուեցանք և կը յուսամ թէ գիւղին բնակիչներն այս ընտրութիւնն մերժելու կամ արհամարհելու պատճառ մը պիտի չունենան » :

Զուարթութեամբ ճաչեցին , փոխանակի ուրախակից ըլլալով երկու ընտանեաց մէջ հաստատուած անկեղծ բարեկամութեան և միաբանութեան համար :

Մերունի ժողովրդապետն , որ թէեւ երկարատեանէ 'ի վեր դուրս չէր ելլեր , բայց բարեկամաց այս միութիւնն օրհնելու եկած էր :

Պատուարժան Հովիւն երջանիկ էր իրեն տըրուած յարգանաց նշաններէն : Իրիկուան դէմ , անհանգստութիւն մը զգաց , ուստի վայն իւր սենեակն տարին , ուր անմիջապէս անկողին մտաւ ա'լ զայն շիտուղ դիտաւորութեամբ կարծես : Գիշերն շատ դէշ անցուց և քանի մը օր հետզհետէ տկարանալով , առանց վշտի մարեցաւ ճրագի մը պէս մինչեւ յետին շունչն շնորհակալ ըլլալով Աստուծոյ որ զինքն իւր քով կը կանչէր :

Բոլոր գիւղին մէջ սուգ պատճառեց բարի ժողովրդապետին մահը : Գալով Մօրիսի , այս կորուստեան վրայ բնաւ չմոխիթարուեցաւ :

Բօլ Պլանչառ , ինչպէս որ խոստացած էր Պ.

Լընուառի , մեծ եռանդեամբ և անձնուրացութեամբ կ'աշխատէր իւր քաղաքապետութեան պաշտօնն կատարելու : Եթէ որ և իցէ բարեոքում մը ստանալու համար զոհողութիւն ընել հարկ ըլլար , ամենայն սիրով յանձն կ'առնուր ինչպէս նաեւ Մօրիս , որ ծերութեան առ ինքն մօտենալը տեսաւ առանց երբէք իւր արժանաւոր երջանկութիւնն անձնական տկարութենէ մը կամ մեծ ցաւէ մը խռովուելու :

ՎԵՐՉ

ՅԱՆԿ ՆԻԻԹՈՑ

Ուղերձ	5
Նամակ	7
Մօրիսի Հայրն	11
Ժէրօմ՝ Կրան Պիլի կը հանդպի	12
Կրան Պիլն	14
Ժէրօմ՝ կ'առաջարկէ Կրան Պիլի որ իւր տան խնամակալուհի ըլլայ	16
Ժէրօմ կը հատուցանէ Մանտույի պարտքն	17
Ժէրօմ հանգիստ կը գտնէ	19
Մօրիս վարժարան կ'երթայ	21
Ժէրօմի ազգրն կը խորտակուի	25
Կրան Պիլ իւր ոսկեայ խաչն կը վաճառէ	25
Ժէրօմ կը դժգոհի 'ի տես թիկնաթոռին	27
Մօրիս իւր ընկերներէն մին կը պաշտպանէ	30
Մօրիս առաջին անգամ գրամ կը շահի	32
Մօրիս յանձն կ'առնու եղներ վարել	34
Մօրիս կ'երթայ 'ի Վիէրզօն	36
Մօրիս գործ կը խնդրէ դարբինէն	38
Մօրիս զուսուցիչն տեսնել կ'երթայ	40
Մօրիս վարժապետին աչքը կը մտնէ	45
Եղանց վաճառականն վերստին գիւղէն կ'անցնի	44
Ժէրօմ զգալով թէ իւր կենաց վախճանն մերձ է, կ'ուզէ իւր կտակն ընել	47
Մօրիս ազգու կերպով կը փրաւորուի իւր հօր մահուան վրայ, և խնամակալն կը քանայ ղանի զուարթացնել	49

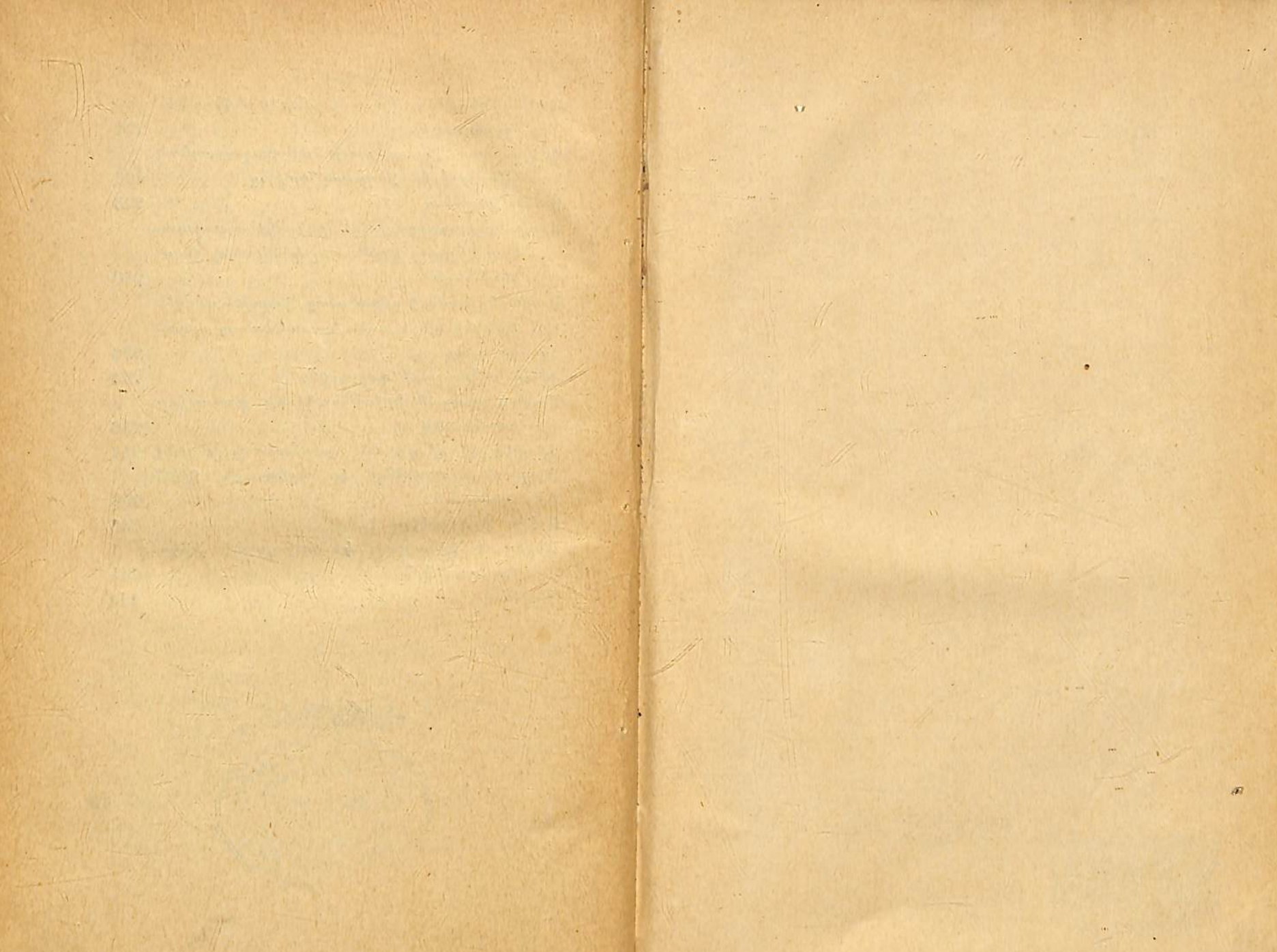
Պ. Վուսպէն կը բացատրէ Մօրիսի թէ ի՞նչ կերպով ձեռնարկած է իւր ժամացոյցն չինելու	55
Մօրիս կը մեկնի՝ Գաղղիոյ մէջ շրջան մ'ընելու	55
Պ. Ռեմի Մօրիսի մեկնելէն առաջ անոր գոր- ծերն կը կարգադրէ	57
Մօրիս կը մեկնի և Պուրթ կ'երթայ	59
Մօրիս Պուրթէն կը մեկնի	62
Մօրիս ՚ի Բարիզ	63
Մօրիս կ'երթայ տեսնել զերկաթաՎաճառն	65
Մօրիս դարբնի մեծ արուեստանոց մը կը մտնէ	67
Մօրիս իւր տիրոջ՝ Պլանչառի տունը կը բնակի	70
Մօրիս իւր տիրոջ անհանճար վարմունքը կը դիտէ	72
Պլանչառի բարեկամներն	73
Տիկին Պլանչառի վիշտն	75
Մօրիս և Ժիւլիէն գիշերներն կը հսկեն , զսպա- նակներն դարբնելու համար	77
Զղջումն Պլանչառի	79
Պլանչառ զսպանակներն կ'աւարտէ	81
Դարբինն կիւրակէ օրն արուեստանոցն կը գոցէ	83
Մօրիս կը հիւանդանայ	84
Մօրիս զօրաժողովի կողմանէ իւր գիւղը կը կանչուի	86
Մօրիս իւր գիւղը կը վերադառնայ	88
Մօրիս վիճակահանութեան մէջ գէշ թիւ մը կ'ունենայ	90
Մօրիսի հրաժեշտն	92
Մօրիս բանակէն կ'արձակուի	94
Մօրիս կ'ամուսնանայ	96
Մօրիս իւր բնիկ գիւղին մէջ կը հաստատուի	98
Ֆրանսուազի հայրն զիւր աղջիկն փնտռել կուգայ	99

Մօրիս իւր աներոջ հետ կը հաշտուի	100
Մօրիս կ'ուզէ իւր տունը նորէն գնել	103
Մօրիս տուն մը կը շինէ	105
Ֆրանսուազ տունը լմննալու պէս , կ'ուզէ հոն փոխադրուիլ	106
Պէռթրան դարբինն կը նախանձի Մօրիսի վրայ	108
Պէռթրանի չարութիւններն	110
Մօրիս շինեղէր զանոնք որք իրեն կը պարտին	113
Ֆէլիքս , Մօրիսի առաջին գործաւորն , ձիու ոտքի հարուած մը կ'ընդունի	116
Մօրիս իւր որդւոյն յարատեւութիւն կ'ուսու- ցանէ	118
Մօրի իւր ծունկին հարուած մը կու տայ	121
Հայր թուէն	125
Մօրիս կը հաշտուի Պէռթրանի հետ	126
Մօրիս ոտքի ելլել կ'սկսի	130
Հայր թուէն ժառանգութիւն մը կ'ստանայ	135
Ֆրիզէ կու գայ զՄօրիս տեսնել	135
Մօրիս կը հասկցնէ Ֆրիզէի թէ ուսկի՞ց գտած է իւր բարեյաջող բազդն	137
Մօրիս գործ կ'առաջարկէ Ֆրիզէի	140
Ֆրիզէ աշխատութենէ կ'ախորժի	142
Մօրիսի տան երեկոյթն	144
Մօրիս Ժան—Բիէռի տունը կ'երթայ	145
Աշխատն	148
Մօրիս իւր աւրուած գինին լաւցնելու փորձ կ'ընէ	150
Սէն—Մառթէն	155
Մօրիսի և Գոռտիէի վէճն	156
Ժողովրդապետն գժտութիւններն կ'արհամարհէ	159
Մօրիս կ'երթայ սայլադործն տեսնելու	161
Ֆրիզէ զՄօրիս ընթերելու կը հրաւիրէ	164

Մօրիս կիրակի օրն կ'աշխատի օտարականի մը	
ստիպողական պէտքն լեցնելու համար	167
Շառլ կու գայ իւր հօր օգնելու	171
Շառլ՝ հոգւոյ վրայ ունեցած գաղաբարն կը բացատրէ	172
Օտարականն կը յորդորէ զՄօրիս որ իւր որդին աւելի յառաջ մղէ	174
Շառլ զինուոր բլլալ կ'ուզէ	177
Ֆրանսուազ կ'երթայ զԺողովրդապետն գլուհելու	179
Մօրիս խաբէութիւնն կ'արհամարհէ	181
Շառլ սահմանաց վրայ կը հսկէ	184
Շառլ Աւճէրի կ'երթայ	188
Մօրիս կ'այցելէ Միշօ մօրեղբորորդւոյն	190
Յորդուան ջուրք	192
Միշօ և իւր ընտանիքն վտանգէն կ'ազատին	194
Մօրիս կը քաջալերէ զՄիշօ	196
Ժողովրդապետն կը խրախուսէ զՄիշօ	200
Պ. Պէռթէօ Մօրիսի յաճախորդ կը լինի	205
Պ. Պէռթէօ կը զարմանայ, ծնողաց՝ իւրեանց ւսկունքն վարժարան չղրկելուն	205
Ժամանակի յարգն	206
Շառլ Գաղղիա կը մտնէ և Պղանսօն կը դառնայ	209
Շառլ ժամացոյց մը գնել կ'ուզէ	212
Պանդօկապետն կը պատմէ թէ ի՞նչ կերպով քաղաքն այսպէս փոխուած է	215
Շառլի նամակն	218
Շառլի վերադարձն	219
Մօրիս մի և նոյն աւուր մէջ կ'ամուսնացնէ իւր երկու զաւակունքն	220
Ժողովրդապետն՝ Շառլի նորաչէն տունն կ'օրհնէ	222

Մօրիս զղեակն երթալու համար կ'ընկերանայ սայլագործին	224
Պ. Լընուառ, Հասարակութեան Քաղաքապետն զՄօրիս իրեն Տեղակալ կը խնդրէ	226
Մօրիս Տեղակալ	228
Մօրիս կը բացատրէ թէ ի՞նչպէս կրնան օգտակար կերպով գործածել կորուսեալ վայրկեաններն	250
Մօրիս կը համոզէ շինուածոց Ժողովն՝ գիւղին Եկեղեցւոյն դասին պատուհանաց ապակի դնել	252
Ժիւլիէն Պլանշառի գալուստն	254
Մօրիսի զգացած երջանկութիւնն ի տես իւր բարեկամին	256
Ժիւլիէն Պէռթի գալուն պատճառն կը յայտնէ	257
Մօրիս իւր ընտանիքն կը ներկայացնէ Տիկին Պլանշառի	258
Մօրիս ի վէպէր	240
Մօրիս Պ. Լընուառի կը ներկայացնէ երկու Պլանշառներն	241
Վախճան	244

32

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0585645

